

Het Hof Essenvelt. Archeologische opgraving van een 17e/18e-eeuwse boerderij en buitenplaats aan de Oude Vlissingseweg te Middelburg

Walcherse Archeologische Dienst

Colofon

Het Hof Essenvelt. Archeologische opgraving van een 17e/18e-eeuwse boerderij en buitenplaats aan de Oude Vlissingeweg te Middelburg.

Walcherse Archeologische Rapporten 36
WAD-Projectcode MIDD_010_003

Auteur

B. Silkens & B.H.F.M. Meijlink

met bijdragen van

A. Feldbrugge, L. Hollestelle & J. Kaljouw

Afbeeldingen

WAD tenzij anders vermeld

Autorisatie—B.H.F.M. Meijlink

Uitgegeven door

Walcherse Archeologische Dienst
Postbus 70
4330 AB Middelburg
Tel: 0118-67 88 03
Fax: 0118-62 80 94
e-mail: b.meijlink@middelburg.nl

ISBN: 978-90-78877-39-4

Middelburg, 2012

Omslag

Fraaie roemer met braamdecoratie, gevonden op het Hof Essenvelt. Foto: Tim van Eenennaam

© Walcherse Archeologische Dienst, oktober 2012

Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd en/of openbaar gemaakt worden door middel van druk, fotokopie of op welke andere wijze dan ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

De WAD aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit de toepassing van de adviezen of het gebruik van de resultaten van dit onderzoek.

Samenvatting

Op het plangebied Essenvelt plant de gemeente Middelburg de aanleg van een nieuwe woonwijk. Hierbij worden mogelijke archeologische resten in de ondergrond bedreigd en was een onderzoek noodzakelijk.

Het archiefonderzoek toonde aan dat er op het terrein resten verwacht kunnen worden van het voormalige 18e-eeuwse buiten Essenvelt, alsook van de boerderij die aan het hof vooraf ging. Tussen 2001 en 2007 werd het plangebied uitgebreid onderzocht aan de hand van archeologische boringen en proefsleuven. Hierbij kon geconcludeerd worden dat het hele terrein in de Middeleeuwen grondig gemoerneerd was en dat er op enkele intacte zones Hollandveen geen resten van IJzertijd en/of Romeinse Tijd aanwezig waren. Ook werd het grachtensysteem van het Hof Essenvelt in kaart gebracht.

In 2010 voerde de WAD vervolgens een Definitief Archeologisch Onderzoek uit op het hoofdterrein van het buiten. Hierbij werd net onder de bouwvoor het hoofdgebouw van het Hof gevonden. Het gaat om een rechthoekig gebouw van 11,60 m bij 5,25 m, met twee kamers. Een beerput aan de westzijde van het gebouw bevatte enkele complete aardewerkvormen en fraai glaswerk, te dateren begin 17e eeuw. Deze datering stemt overeen met de boerderijfase van het Hof. Het gebouw is echter lange tijd in gebruik geweest, getuige de diverse herstelfases en uitbreidingen.

Rond het Hof lag een 9 tot 11m brede gracht met een bescheiden diepte van 1,2 m. Zowel aan de noord-, als aan de zuidzijde van het hoofdterrein van het Hof bevindt zich een identieke brugconstructie met goed bewaarde houten beschoeiingen. Het vondstmateriaal uit de gracht lijkt een aanleg in de 18e eeuw te suggereren.

Op basis van het bronnenmateriaal zou de aanleg van de gracht heel goed de transitie tussen boerderij en buitenplaats kunnen markeren. Het hoofdgebouw lijkt gedurende de hele tijd in gebruik te zijn gebleven wat het beeld van uiterlijke schijn oproept. Brede grachten en weelderige bomenlanen moesten een in deze eerder bescheiden woonstee opwaarderen tot buitenplaats. Het aangetroffen vondstmateriaal laat zien dat de bewoners daadwerkelijk tot de gegoede klasse behoorden.

Administratieve gegevens

<i>Soort onderzoek:</i>	<i>Definitief Archeologisch Onderzoek (DAO)</i>
<i>Provincie:</i>	<i>Zeeland</i>
<i>Gemeente:</i>	<i>Middelburg</i>
<i>Plaats:</i>	<i>Middelburg</i>
<i>Toponiem:</i>	<i>Hof Essenvelt</i>
<i>Coördinaten plangebied:</i>	<i>N: 31476,765/389474,912 ; O: 31531,342/389422,199 Z: 31483,042/389472,644 ; W: 31429,685/389422,912</i>
<i>Oppervlakte plangebied:</i>	<i>ca. 17 ha</i>
<i>Oppervlakte onderzoeksgebied:</i>	<i>ca. 2000 m²</i>
<i>Kadastrale gegevens:</i>	<i>Gemeente Middelburg P 1804-1807,1808-1814</i>
<i>Kaartblad:</i>	<i>48D</i>
<i>CIS-code. Archis II - Vooronderzoek:</i>	<i>3501 & 19455</i>
<i>CIS-code. Archis II - Huidig onderzoek:</i>	<i>41304</i>
<i>Opdrachtgever:</i>	<i>Gemeente Middelburg Dhr. L. Suylen Postbus 6000 4330 LA Middelburg 0118-675231</i>
<i>Bevoegd gezag:</i>	<i>Gemeente Middelburg Namens deze: B.H.F.M. Meijlink Walcherse Archeologische Dienst (WAD) Postbus 6000 4330 LA Middelburg e-mail: b.meijlink@middelburg.nl</i>
<i>Beheer en plaats van documentatie:</i>	<i>Zeeuws Archeologisch Archief (ZAA) Stichting Cultureel Erfgoed Zeeland (SCEZ) Postbus 49, 4330 AA Middelburg Beheerder: dhr. J.J.B. Kuipers Tel.: 0118-670879; fax: 0118-670880 e-mail: jjb.kuipers@scez.nl</i>
<i>Beheer en plaats van vondsten :</i>	<i>Provinciaal Archeologisch Depot Zeeland (PAD) Stichting Cultureel Erfgoed Zeeland (SCEZ) Armeniaans Schuitvlot 1 4331 NL Middelburg Depotbeheerder: dhr. H. Hendrikse Tel.: 0118-670618; fax: 0118-670880 e-mail: h.hendrikse@scez.nl</i>
<i>Complextype :</i>	<i>Nieuwe Tijd boerderij & buitenplaats</i>
<i>Autorisatie:</i>	<i>Drs. B.H.F.M. Meijlink Senior archeoloog WAD</i>
<i>ISBN-nummer</i>	<i>978-90-78877-39-4</i>

Inhoud

Samenvatting	3
Administratieve gegevens	4
Inleiding.	6
1.1 Aanleiding voor het onderzoek	
1.2 Ligging van het onderzoeksgebied	
1.3 Huidig gebruik en toekomstig gebruik	
1.4 Doel van het onderzoek	
1.5 Werkwijze	
2. Geologie en bodem	10
3. Archeologie – bekende gegevens	13
4. Geschiedenis van het Hof Essenvelt	15
5. Resultaten archeologisch veldonderzoek	18
6. Aardewerk.	31
7. Glas	39
8. Metaal	45
9. Overig vondstcategorien	50
9.1 Kleipijpmateriaal	
9.2 Keramisch bouwmateriaal	
9.3 Natuursteen	
9.4 Botmateriaal	
10. Synthese	58
Literatuur	63
Bijlagen	65

Inleiding

1.1 Aanleiding voor het onderzoek

Ten zuiden van de historische kern van Middelburg wil de gemeente Middelburg aan de Oude Vlissingeweg in de nabije toekomst een nieuw woongebied ontwikkelen, de wijk Essenvelt. Over de precieze aard, omvang en diepte van de graafwerkzaamheden die hiermee gepaard gaan, zijn nog geen gegevens bekend.

Tijdens verschillende onderzoeken door verschillende archeologische bedrijven werd het hele plangebied volledig in kaart gebracht. Hierbij werden de contouren van het Hof Essenvelt in kaart gebracht maar werden in eerste instantie geen resten van het voormalige hoofdgebouw aangetroffen. Op basis van de beschikbare gegevens uit het bureauonderzoek was dit echter wel te verwachten.

Tussen 25 oktober en 4 november 2010 voerde de WAD daarom op vraag van de gemeente Middelburg een Definitief Archeologisch Onderzoek (DAO) uit op de in het vooronderzoek afgebakende zone van Hof Essenvelt. Het veldteam bestond uit drs. B.H.F.M. Meijlink & drs. B. Silkens, dhr. H. Bostelaar en drie studentes van de CSW: Celine den Engelsman, Nine Postma en Sascha Soeterboek in het kader van een snuffelstage.

De resultaten van de definitieve opgraving zijn weergegeven in deze rapportage.

1.2 Ligging van het onderzoeksgebied

Het plangebied bevindt zich ten zuiden van Middelburg en is gelegen net ten westen van de Oude Vlissingeweg (fig. I-1).

1.3 Huidig gebruik en toekomstig gebruik

Het terrein is in afwachting van de werkzaamheden nog in gebruik als akkerland.

In de toekomst is het plangebied bestemd voor de ontwikkeling van een nieuwe woonwijk, Essenvelt.

1.4 Doel van het onderzoek

Het archeologisch veldonderzoek is uitgevoerd binnen het kader van het Walchers archeologiebeleid, zoals dat in het begin van 2006 is vastgesteld in de Nota Archeologische monumentenzorg Walcheren en in 2008 geëvalueerd. Uitgangspunt van het archeologiebeleid is het streven in het kader van de archeologische monumentenzorg naar een optimaal behoud en beheer van het archeologisch erfgoed. De doelstelling van het Walchers beleid is bijgevolg in eerste plaats het veiligstellen van archeologisch waardevolle vindplaatsen (behoud in situ).

Het onderzoeksterrein bevindt zich in een zone met een hoge en middelhoge archeologische verwachtingswaarde. Hiervoor geldt dat alleen bodemingrepen die kleiner zijn dan 500 m² en die niet dieper gaan dan 40 cm onder maaiveld vrijgesteld zijn van onderzoek. De geplande bodemingrepen in het plangebied zullen zeer waarschijnlijk deze criteria overstijgen.

Specifiek gelden de volgende onderzoeksvragen:

- Zijn in de ondergrond archeologische sporen en vondsten aanwezig van het hoofdgebouw van het hof? Hoe kunnen deze sporen, structuren en vondsten worden geïnterpreteerd en gedateerd?

- Is er ook sprake van andere sporen op het erf? Hoe kunnen deze sporen, structuren en vondsten worden geïnterpreteerd en gedateerd?

- Is een fasering tussen verschillende sporen, structuren en vondsten aan te brengen en hoe luidt deze? Zijn er nog sporen van oudere fases van de boerderij aanwezig?

- Zijn er sporen van beer- of waterputten of werd afval in grachten/kuilen gedeponeerd? Kan het vondstmateriaal in de vulling iets vertellen over de leefomstandigheden en status van de bewoners van het Hof?

- Wat is de mate van conservering van de sporen, structuren en vondsten?

- Kan paleo-ecologisch onderzoek iets vertellen over het voedselgebruik, de omgeving, aanplantingen op het hof,...?

Voor dit onderzoek is een Programma van Eisen opgesteld. Het onderzoek is uitgevoerd conform de toen geldende KNA 3.1.

1.5 Werkwijze

De hier gepresenteerde rapportage focust op de resultaten van het uitgevoerde DAO.

In totaal werden vier werkputten aangelegd over de vermoede locatie van het woongedeelte van Hof Essenvelt. De breedte van de werkputten bedraagt 12,5m; de lengte 50 m (fig. V-2). Enkel werkput 3 was iets korter, 43m. Nagenoeg alle sporen bevonden zich op één vlak dat werd aangelegd op de top van de kreekrug. Lokaal werd ten behoeve van specifieke structuren en/of vraagstellingen een tweede vlak aangelegd.

Vondstmateriaal werden verzameld per spoor of bij aanleg van het vlak per vak van 4 bij 4 m.

Ten behoeve van het archeologisch onderzoek zijn door de Walcherse Archeologische Dienst de volgende bronnen geraadpleegd:

Adressen (al dan niet digitaal)

- ARCHIS (AMK, IKAW, onderzoeken en waarnemingen)
- FlexiWeb gemeente Middelburg (topografie, kadastergegevens en luchtfoto's)
- Geoweb/CHS (Cultuurhistorisch Hoofdstructuur Provincie Zeeland) (historische kaarten, luchtfoto's)
- Google Earth
- Luchtfotografische documentatie 1974 (SCEZ)
- Zeeuws Archief (historische kaarten, foto's, bouwtekeningen, kadastrale minuut)
- Zeeuwse Bibliotheek (fotobank)
- Zeeuws Archeologisch Archief (aanvullende archeologische gegevens)
- Actueel Hoogtebestand Nederland (AHN)

Oude kaarten

- Visscher-Romankaart (1678)
- Topografische Kaart van de Hattinga's (1750)
- Kadastrale kaart van Walcheren (Kuijper 1852)
- Topografisch-Militaire kaart (1857)
- Kadastrale kaart van Walcheren (1875)
- Bonnebladen (1930)

Aardwetenschappelijke kaarten

- Rijks Geologische Dienst (RGD). Toelichtingen bij de Geologische kaart van Nederland 1:50.000, Blad Walcheren, Haarlem: 1972, Tweede druk 1997.
- Rijks Geologische Dienst (RGD). Paleogeografische kaarten van Zeeland, Holoceen, 1:500000, Haarlem: 1996.
- Rijks Geologische Dienst (RGD). Geologische kaarten van Zeeland, Holoceen, 1:250000, Haarlem: 1996.
- Bennema, Ir. J. en Dr. Ir. K. van der Meer. De Bodemkartering van Nederland, deel XII, De Bodemkartering van Walcheren. Ministerie van Landbouw, Visserij en Voedselvoorziening, Directie van de Landbouw, Stichting voor Bodemkartering, 's-Gravenhage: 1952.

Voornaamste literatuur: zie literatuurlijst achteraan.

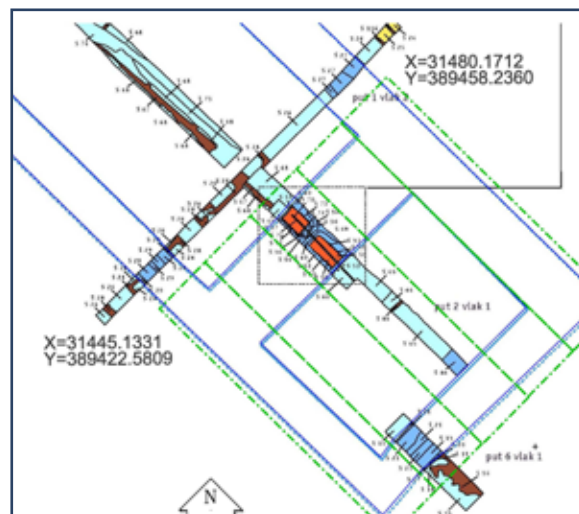

Fig. I - 1 Het plangebied Essenveld aan de Oude Vlissingeweg op een topografische kaart (rood omcirkeld). Detail onderzoeksgebied (Bron: RAAP bv)

Fig. I - 2 Het plangebied geprojecteerd op het Actueel Hoogtebestand Nederland (AHN) (rode kader). Het onderzoeksgebied is blauw omcirkeld. De kreekruigen ter hoogte van de Oude Vlissingeweg en deze waarlangs het Hof Essenvelt lag zijn duidelijk afgetekend in het plangebied (geel en groen). De lager gelegen poelgronden zijn blauw weergegeven. Ook de grachten van het hof zijn goed herkenbaar (blauw)
Bron: www.AHN.nl

Fig. I - 3 Het plangebied op een luchtfoto uit 1974 (rood omkaderd). Het onderzoeksgebied is blauw omcirkeld.
Bron: SCEZ

2. Geologie en bodem

2.1 Kaartmateriaal

Op de *geologische kaart* van Nederland, blad Walcheren (1:50.000) maakt de onderzoekslocatie deel uit van een gebied met afzettingen van het Laagpakket van Walcheren (vroeger afzettingen van Duinkerke II) op afzettingen van het Laagpakket van Wormer (vroeger afzettingen van Calais) (AO.2).

De *geomorfologische kaart* geeft in het zuidwestelijke en noordoostelijke deel getij-inversieruggen (3K33) aan. Op de rest van het terrein bevinden zich in de ondergrond 'welvingen in plaatselijk gemoerde getij-afzettingen, geëgaliseerd' (3L27).

Op de meer gedetailleerde bodemkaart van *Bennema en Van der Meer* uit 1952 (1:16667) staat een kreekrug- en overgangsgronden aangegeven ter hoogte van de Oude Vlissingeweg (MOk1z, MOk3 en MOt6). Binnen het plangebied zijn ook zijgeulen weergegeven die net ten noorden van het nog aangegeven grachtensys-

teem van Hof Essenvelt lopen. Het betreft hier vertakkingen van een fossiel kreeksysteem dat actief was vanaf 3000 v. Chr. tot de Vroege Middeleeuwen en zich lokaal tot dieptes van circa 15-20 meter beneden NAP in het Hollandveen en de Wormerafzettingen heeft ingesneden. Tegen het eind van de Vroege Middeleeuwen zijn deze stroomgeulen geleidelijk verland met meer zandige afzettingen die in de loop der tijd minder sterk zijn ingeklonken dan de omliggende komkleigronden. Hierdoor ging de oorspronkelijke geul zich als een lichte verhoging, een zgn. getij-inversierug of kreekrug, in het landschap aftekenen (fig. II-2). Door hun hogere en daardoor drogere ligging vormden deze getij-inversieruggen een aantrekkelijke woonlocatie waarop de meeste Walcherse dorpen en steden in de loop van de Middeleeuwen zijn ontstaan.

De rest van het terrein is aangeduid als lage oude poelgronden (MOp11). Grote delen hiervan zouden volgens de kaart van Bennema & van der Meer gemoerneerd zijn in de Middeleeuwen ten behoeve van de zoutwinning. Dit kon bevestigd worden tijdens het booronderzoek van RAAP en ADCArcheo-projecten (fig. II-3). Tussen de gemoerneerde delen waren wel nog zones met intact Hollandveen bewaard gebleven.

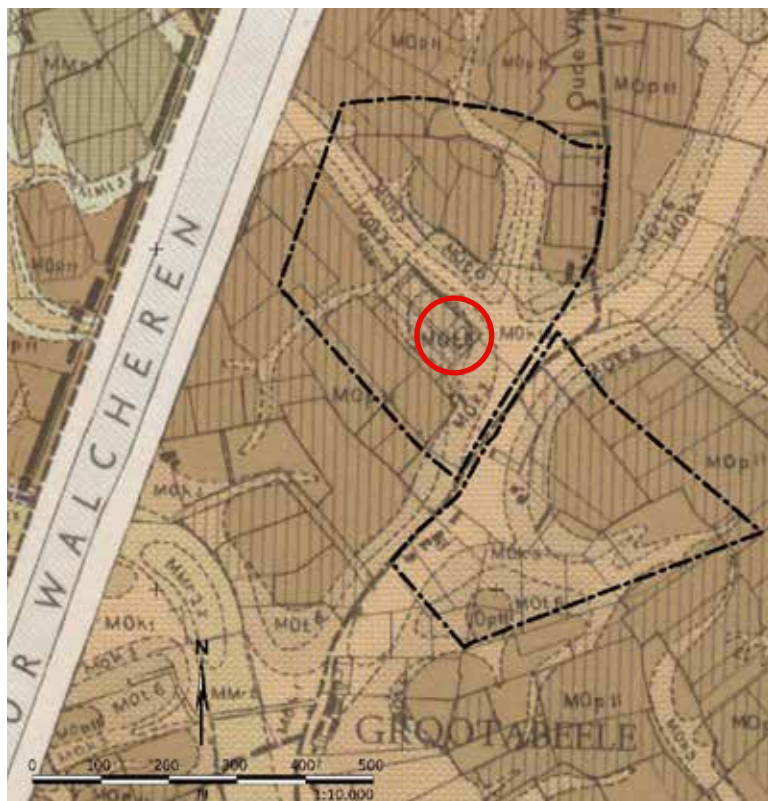

Fig. II - 1 Bodemkaart van Bennema & Van der Meer 1952; de gele en lichtbruine tinten geven kreekafzettingen, de donkerbruine en donkerbruin-groene tinten kom- of poelafzettingen. Plangebieden Essenvelt (N) en Essenvelt Reyershove (Z) zijn zwart omkaderd. De locatie van het Hof Essenvelt is rood omcirkeld.

Bron: Zeeuws Archief, bewerking RAAP

2.2 Stratigrafie op het terrein

Basisveen en pleistoceen zand

Het Pleistocene dekzand en het daarop liggende basisveen bevindt zich ter hoogte van het plangebied op een diepte tussen 4 en 6 m onder NAP. Het huidige maaiveld bevindt zich ongeveer op -1,0 tot 0,0m NAP. Deze niveaus werden tijdens het onderzoek niet bereikt.

De geplande werkzaamheden zullen de bodem niet tot deze diepte verstoren en dit niveau werd dan ook binnen het verwachtingsmodel grotendeels buiten beschouwing gelaten.

Laagpakket van Wormer (Afzettingen van Calais)

Het Laagpakket van Wormer behoort tot de Formatie van Naaldwijk en is gevormd in het Atlanticum (ca. 8000-6000 jaar geleden) door de stijgende zeespiegel.

De onverstoorte top van dit pakket werd tijdens het onderzoek aangetroffen op een diepte van ca. 2-3m onder NAP.

Fig. II - 2 Resten van veendammen tussen moerneringskuilen in het plangebied Essenveld.

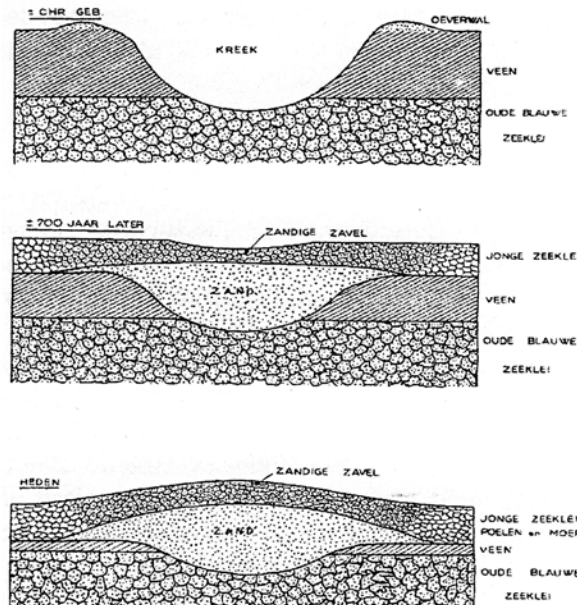

Fig. II - 3 De vorming van een kreekrug.
Bron: Rijkstuinbouwconsulentschap, 1951.

Hollandveen en Middeleeuwse moertering

Het Hollandveen Laagpakket behoort tot de Formatie van Nieuwkoop en is gevormd in het Midden- en Laat-Subboreaal (circa 5000-2400 jaar geleden).

Tijdens het veldonderzoek werd de intacte top van het Hollandveenpakket aangetroffen op een diepte van 1,00 - 1,50 m onder NAP. Grote delen van het veen zijn echter gemoernd in de Middeleeuwen (fig. II-2) of door kreekwerking geërodeerd. Onderzoek van RAAP toonde aan dat op de nog bewaarde veeneilandjes tussen de moertering geen resten meer bewaard zijn uit IJzertijd/Romeinse Tijd.

Laagpakket van Walcheren (Afzettingen van Duinkerke)

In een aantal boringen werden net onder het maaiveld (onder een ca. 50 cm dikke bouwvoor) zandige klei- en zandafzettingen aangetroffen die gekoppeld kunnen worden aan de aanwezigheid van een fossiel kreeksysteem in de noordelijke helft van het plangebied. Ook ter hoogte van de Oude Vlissingseweg wer-

den deze kreekvulling aangetroffen. De actieve krekken hebben zoals gezegd het Hollandveen weggeslagen en raakte tegen het eind van de Vroege Middeleeuwen opgevuld met meer zandige afzettingen die in de loop der tijd minder fel zijn ingeklonken dan de omliggende komkleigronden. Hierdoor ontstond een lichte verhoging, een zgn. getij-inversierug of kreekrug

(fig. II - 3), waarop zich vanaf de Vroege Middeleeuwen bewoning kan hebben gevestigd. Opvallend is de locatie van het Hof Essenvelt. De contouren van het hof, gedefinieerd door een grachtensysteem, bevinden zich net ten zuiden van de noordelijk kreekaftakking, op de overgang met de poelgronden (fig. II-4).

Fig. II - 4 Overzicht boorpunten ADC Archeoprojecten. Vergraven Hollandveen is blauw weergegeven, kreek geel en rood, intact Hollandveen groen gearceerd. De rood gearceerde zone geeft het Hof Essenvelt aan.

Bron: ADC Research

3. Archeologie – bekende gegevens

3.1 Onderzoeksgeschiedenis

In 2001 werd op een deel van het plangebied reeds een verkennend archeologisch booronderzoek op de locatie uitgevoerd door RAAP (Schute 2001). Datzelfde bedrijf voerde in 2006 een bureaustudie uit voor het hele plangebied (De Boer 2006). ADC Archeoprojecten verrichte vervolgens in het najaar van 2006 een aanvullend Inventariserend Veldonderzoek met boringen over het hele gebied (Stiekema 2007).

Hierbij werd een hofstede in kaart gebracht, later de buitenplaats Essenvelt. Op basis van de Walcherse Archeologische Onderzoeksagenda werd enkel het omgrachte hoofdgebouw van het Hof uitgekozen voor verder onderzoek. Om de precieze aard, datering, conservering en afbakening van het Hof Essenvelt in kaart te brengen was verder archeologisch onderzoek noodzakelijk door middel van een proefsleuvenonderzoek (IVO-p). Dit werd in juni 2007 uitgevoerd door RAAP. (Schute 2007) In het najaar van 2010 werd door de Walcherse Archeologische Dienst een Definitief Archeologisch Onderzoek uitgevoerd op het deel van het Hof Essenvelt waar het hoofdgebouw werd verwacht (fig. V-3). Dit rapport vormt de neerslag van dit onderzoek.

3.2 Bekende archeologische en historische waarden

Om een inzicht te krijgen in de reeds bekende archeologische gegevens in de omgeving van het plangebied werd voor het bureauonderzoek beroep gedaan op het Archeologisch Informatiesysteem van Nederland (ARCHIS2) van de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed (RCE). Ook werd het Zeeuws Archeologisch Archief (ZAA) van de Stichting Cultureel Erfgoed Zeeland (SCEZ) geraadpleegd.

In eerste instantie is gekeken naar de indeling van het gebied in zones met een verschillende

archeologische verwachting, zoals deze op de zogenaamde Indicatieve Kaart van Archeologische Waarden (IKAW) zijn afgebakend (fig. III-1). Het plangebied bevindt zich ten zuiden van Middelburg. Dit gebied is op de Walcherse archeologische verwachtingskaart ingekleurd als een zone met middelhoge en hoge trefkans op archeologische waarden. De indeling in zones is gebaseerd op de geologische ondergrond van het deelgebied, zoals deze is weergegeven op de gedetailleerde bodemkaart van Benne- ma en Van der Meer. De donkerroze zone met een hoge trefkans op archeologische waarden komt overeen met het verloop van een getij- inversierug (zie hoofdstuk 3). De lichtroze zo- nes komen globaal overeen met de lager ge- legen poelgebieden tussen de verschillende kreekkruggen. Deze zones waren in het verleden vaker drassig en vormden daarom minder po- pulaire vestigingsgebieden voor bewoning. Wel is in deze gebieden de kans aanwezig dat het onderliggende veen nog intact is en niet weggesleten door kreekgeulen. Het veen werd bewoond in de IJzertijd en de Romeinse tijd. Het is om deze reden dat de lichtroze zone een middelhoge trefkans op vindplaatsen uit de Middeleeuwen, maar ook uit de IJzertijd en de Romeinse tijd heeft. Op de Walcherse be- leidsadvieskaart wordt geen onderscheid meer gemaakt tussen beide verwachtingszones.

Op een diepte van 4-6 meter onder het hui- dige maaiveld bestaat de kans op het aan- treffen van Pleistoceen dekzand. Op de toppen van dit dekzand kunnen bewoning- resten uit de Steentijd worden aangetroffen.

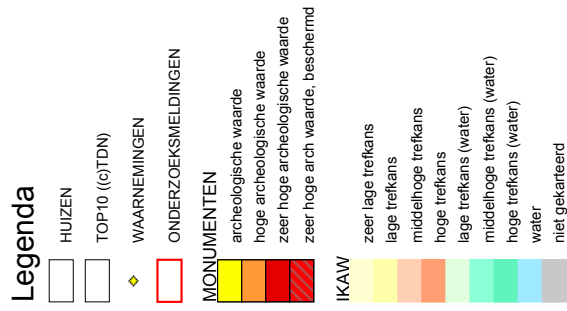
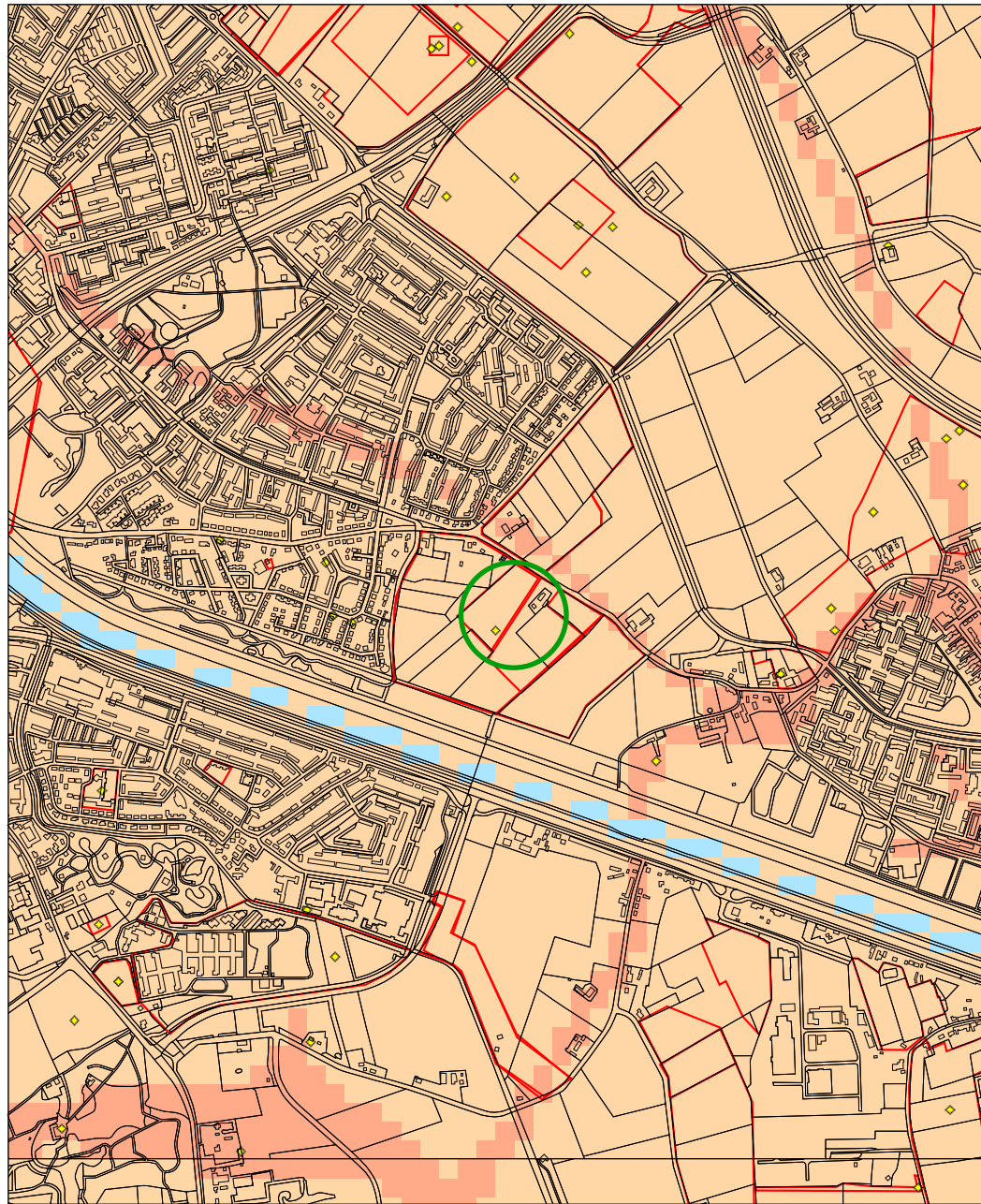
Uit de onmiddellijke omgeving van het plan- gebied zijn enkele archeologische vondsten of waarnemingen bekend. Ten noorden van het plangebied werden bij een opgravingen door AWN en Rijksdienst Romeinse resten van on- dermeer zoutwinning gevonden (WNG 20452, WNG 30995 & WNG 236029).

MIDD_010_003 Essenvelt

ARCHIS-gegevens

33059 / 390741

15-01-2012
Walcherse Archeologische Dienst

29880 / 388145

Fig. III - 1 Het onderzoeksgebied aan de Oude Vlissingseweg met gegevens uit het Archeologisch Informatiesysteem voor Nederland. Het onderzoeksgebied staat groen omcirkeld aangegeven.

4. Geschiedenis van het Hof Essenvelt

J. Kaljouw & L. Hollestelle

Even buiten Middelburg waren voorheen verschillende buitenplaatsen te vinden. Een daarvan was Essenvelt. Deze lag aan de Oude Vlissingeweg en is afgebeeld op de kaart van Walcheren van de gebroeders Hattinga uit 1750. Het Hof is weergegeven als een bescheiden buitenplaats met rechthoekige gracht die een hoofdterrein en erf omgaf. Op het hoofdterrein staat het vermoedelijke woonhuis aangegeven. Beide delen waren bereikbaar via een brug over de gracht.

4.1 Aankoop

Wanneer het hof Essenvelt is gesticht, is niet bekend. Op de Visscher-Romankaart van 1678 (fig. IV-2) is in die hoek wel beplanting te zien, maar geen bebouwing. Op de tiendkaart van 1691 (blok Schuylwerve) is dit wel het geval. Op de kaart van de Hattinga's uit 1750 prijkt het landgoed in volle glorie met veel bos en enkele grachten (fig. IV-1). Als eigenaar wordt genoemd: Hr. van Essen.

Dat klopt ook aardig met de gegevens uit het transportregister van de Landvierschaar van Vlissingen. Daarin staat vermeld dat op 28 fe-

bruari 1710 een zekere monsieur Jacobus van Essen koper is van 'een hofstede met Heerewoninge, boerewoninge, stallinge en bakkeete'. Hij kocht het landgoed van monsieur Cornelis Taarling, koopman in Middelburg. Het lag in Pieter Cornelis Lievensblok op het grondgebied van Koudekerke. In andere archiefbronnen wordt het buitenhuis Essenveld, met een 'd', genoemd. In één koop werd door Van Essen ook nog een hofstede in het 'Block benoorden den Abeele' gekocht. Die lag aan de Abeelse Zandweg, thans Abeelsewegje (bij GrootAbeele). Ook nog diverse stukken land in de Haijman bij de Kleine Abeele en in Welzinge werden aangekocht. De totale oppervlakte bedroeg ongeveer 36 gemeenten (ruim 14 hectare).

4.2 De hoogste bidder

In 1763 is het herenhuis en de hofsteden overgegaan naar Willem de Meester. In 1778 komt Essenveld in bezit van Pieter Bos. Diens weduwe werd in 1804 als eigenaar vermeld.

Volgens een advertentie in de Middelburgsche Courant van 22 juni 1809 werd op donderdag

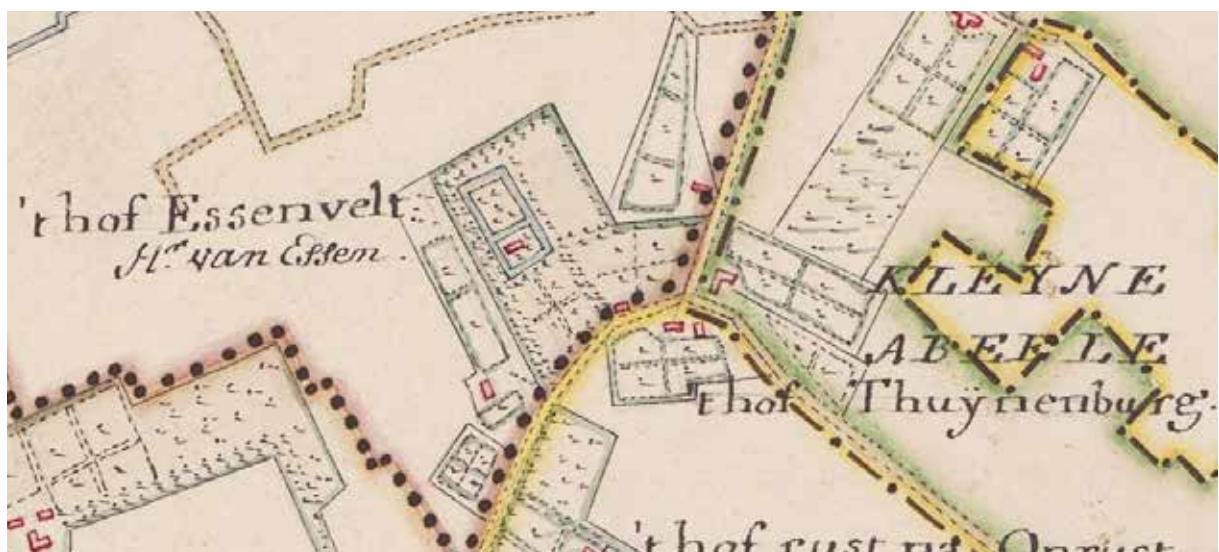

Fig. IV - 1 Hof Essenvelt van Hr. van Essen op de kaart van de Hattiga's uit 1750. Bron: Zeeuws Archief

6 juli een 'hofstede met heerenhuizinge, zomerhuis en stal genaamt Essenveld' te koop aangeboden. De totale oppervlakte bedroeg 42 gemeten, waar van ongeveer 39 gemeten verpacht waren aan Jacob Reierse, de buurman die aan de overkant van de weg boerde op de hofstede Thuinenburg. De pacht of huur liep nog door tot medio 1811, wellicht tot ná het binnenhalen van de oogst. De overige twee gemeten, met het herenhuis, waren verpacht tot augustus 1809, zodat dat al kort nadien vrij kwam.

Fig. IV - 2 Het onderzoeksgebied op de kaart van Visscher-Roman (ca. 1650) (blauw omcirkeld). Ter hoogte van Hof Essenveld is een zone met aanplantingen weergegeven (Bron: Zeeuws Archief)

Reierse heeft wellicht veelbelangstelling voor het land dat hij zelf gebruikte en hij zal waarschijnlijk flink meegeboden hebben. Of juist niet, want het was de tijd van de Franse overheersing en het gonsde van de geruchten van een naderende invasie van de Engelsen die ongeveer een maand later plaatsvond bij Vrouwenpolder. Niet zo'n beste tijd voor het verkopen van onroerend goed. Hoe het ook is geweest: Reierse werd hoogste bieder en kwam dus in het bezit van de hofstede Essenveld en de hofstede Zandweg of Zandhof.

4.3 Verval

Hoe het verder is gegaan met Essenveld is niet bekend, maar vermoedelijk is het niet lang daarna gesloopt, mogelijk na het overlijden van Jacob Reierse in 1815. Bij het overlijden van Adriana Baijens, de echtgenote van Jacob Reierse in 1837, wordt in een inventaris nog wel de hofstede

Zandweg genoemd, maar Essenveld niet meer.

Op de kadastrale kaart van Koudekerke van 1832 staan alleen de grachten aangegeven (fig. IV-3). Deze situatie bleef tot aan de inundatie van 1944 nagenoeg ongewijzigd. Het zeewater zorgde voor een versneld verval van de grachten en midden jaren '60 van de vorige eeuw waren de laatste zichtbare resten van Hof Essenveld zo goed als verdwenen. Op luchtfoto's is het grachtenpatroon op bepaalde momenten van het jaar wel nog herkenbaar.

Fig. IV - 3 De kadastrakaart uit 1832 geeft de grachten van het Hof nog wel weer, maar de bebouwing is verdwenen. (Bron: Zeeuws Archief)

Fig. IV - 4 Het onderzoeksgebied op de kadastrakaart van 1967 (blauw omcirkeld). De grachten zijn duidelijk in verval (Bron: Zeeuws Archief)

5. Resultaten archeologisch veldonderzoek

5.1 Inleiding

In de loop van de 19e eeuw zijn een groot aantal buitens op Walcheren verdwenen. Na de opheffing van de VOC en WIC eind 18e eeuw was de Walcherse economie sterk teruggelopen en de eigenaars van de verschillende buitens zagen een groot deel van hun fortuin in rook opgaan. Vele buitens bleven nog een tijdje bewoond of werden verhuurd, anderen werden omgevormd tot boerderij of werden gesloopt en het bouw materiaal ten gelde gemaakt. Het historisch onderzoek wees uit dat dit laatste niet het geval is geweest bij Essenvelt. Het buiten werd al begin 19e eeuw verlaten. Enkel de gracht was nog tot in de jaren '60 van de vorige eeuw herkenbaar.

5.2 Methodiek

Binnen het onderzoeksgebied werden in totaal vier werkputten aangelegd van ca. 12,5 x 43/50m op de bij het vooronderzoek bepaalde locatie van het hof Essenvelt (fig. V-2). Het totale

opgegraven areaal heeft een oppervlakte van ca. 2400 m². Er werd één vlak aangelegd, net onder de bouwvoor, op de top van de kreekrug (ca. 0,10m -NAP (west) tot 1,10m -NAP (oost)). Lokaal werd een tweede vlak aangelegd om onderliggende sporen in de top van de kreek beter in beeld te krijgen.

Van elke werkput werden een aantal relevante kolomopnames van de profielen gemaakt.

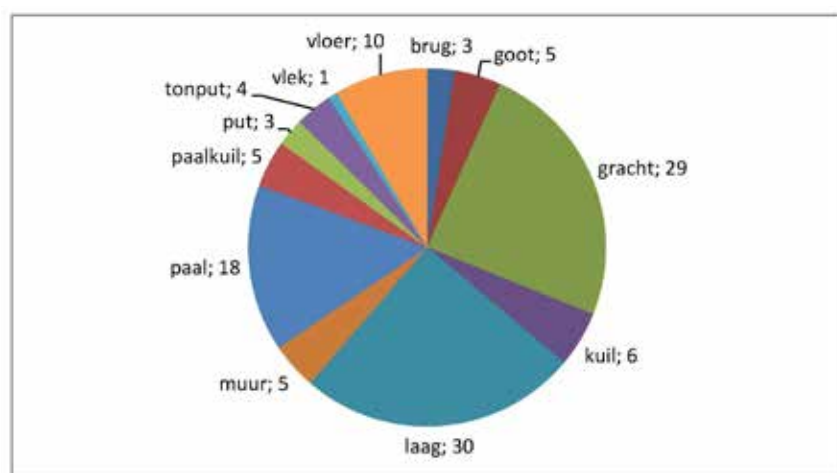
Vondsten gedaan bij de aanleg van de vlakken werden verzameld in segmenten van 4 bij 4 meter. Het vlak werd met een metaaldetector gecontroleerd op vondsten. In bijlage wordt een overzicht van de aangetroffen sporen en vondsten weergegeven.

5.3 Sporen en structuren

In totaal werden tijdens de opgraving 90 spoornummers uitgedeeld, waarvan 4 zijn komen te vervallen (Tabel I). Het merendeel van de sporen

Spoortype Aantal

balk	1
brug	3
goot	5
gracht	29
kuil	6
laag	30
muur	5
paal	18
paalkuil	5
put	3
tonput	4
vlek	1
vloer	10

Tabel. I Overzichtstabel van de spoortypes (aantallen)

Fig. V-1 Het woonhuis van Hof Essenvelt vanuit het noorden. De hele zone boven en rechts van het gebouw bestaat uit grachtvullingen. De brug lag centraal op de korte zijde. Op de voorgrond zijn twee kelders en een putje herkenbaar.

bestaat uit lagen waarvan een groot deel later konden worden toegeschreven aan de gracht-opvulling (30 stuks). Daarnaast bestaan de sporen uit houten palen (17), grachtvullingen (13), muren (5), kuilen (5), vloeren (3), paalkuilen (3) en diverse (20). Het aangetroffen vondstmateriaal valt voor het grootste deel op te splitsen in twee grote tijdsperiodes: 17e eeuw en de 18e eeuw. Dit komt ruwweg overeen met de fase van de buitenplaats en deze van de boerderij die hieraan voorafging.

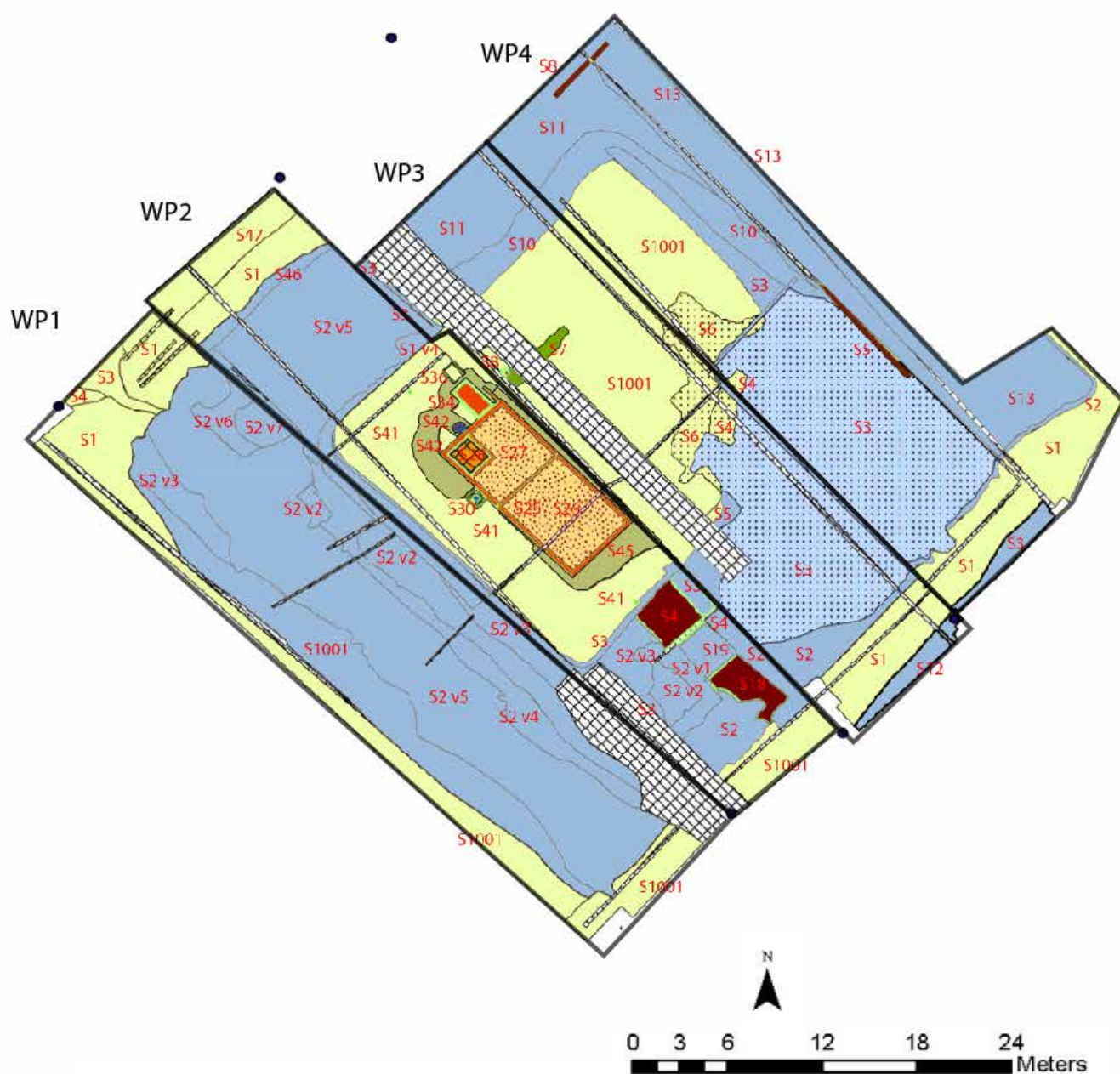
Overzicht hoofdterrein

Op het hoofdterrein staat in de noordwestelijke zone een rechthoekig woonhuis. Opvallend is de (foute) oost-west oriëntatie die Hattinga aan het huis geeft, daar waar het archeologisch onderzoek een duidelijk noord-zuid-georiënteerd huis heeft vastgesteld. Op het woonhuis na geeft Hattinga nog één

bijgebouw tegen de weg aan, net ten oosten van de toegangsweg. Wat de functie ervan is, is niet bekend. Mogelijk gaat het om een soort portierswoning. Deze zone viel echter buiten het onderzoeksgebied. Andere bebouwing, zoals een schuur, bakhuis of ander bijgebouw zijn niet aangegeven. Mogelijk waren deze in meer vergankelijke materialen opgetrokken of heeft Hattinga niet de moeite genomen deze op tekening te zetten.

Hoofdgebouw

Van het woonhuis zijn enkel de onderste bakstenen lagen van de fundering bewaard gebleven, alsook enkele dieper gelegen structuren, met name twee kelders en twee water/beerputjes. Opvallend is de situering van de fundering, zo'n 30cm onder het huidige maaiveld. Hoewel deze hoge ligging ongetwijfeld een negatieve invloed heeft gehad op de conservering van

Legenda

	Laag		Insteek
	Gracht		Kuil
	Waterput		Laag verstoord
	Bruggehoofd		Kamervulling
	Gracht verstoord		Muur
	Kelder		Goot

Fig. V-2 Overzichtskartaal van de gedocumenteerde sporen bij Hof Essenvelt

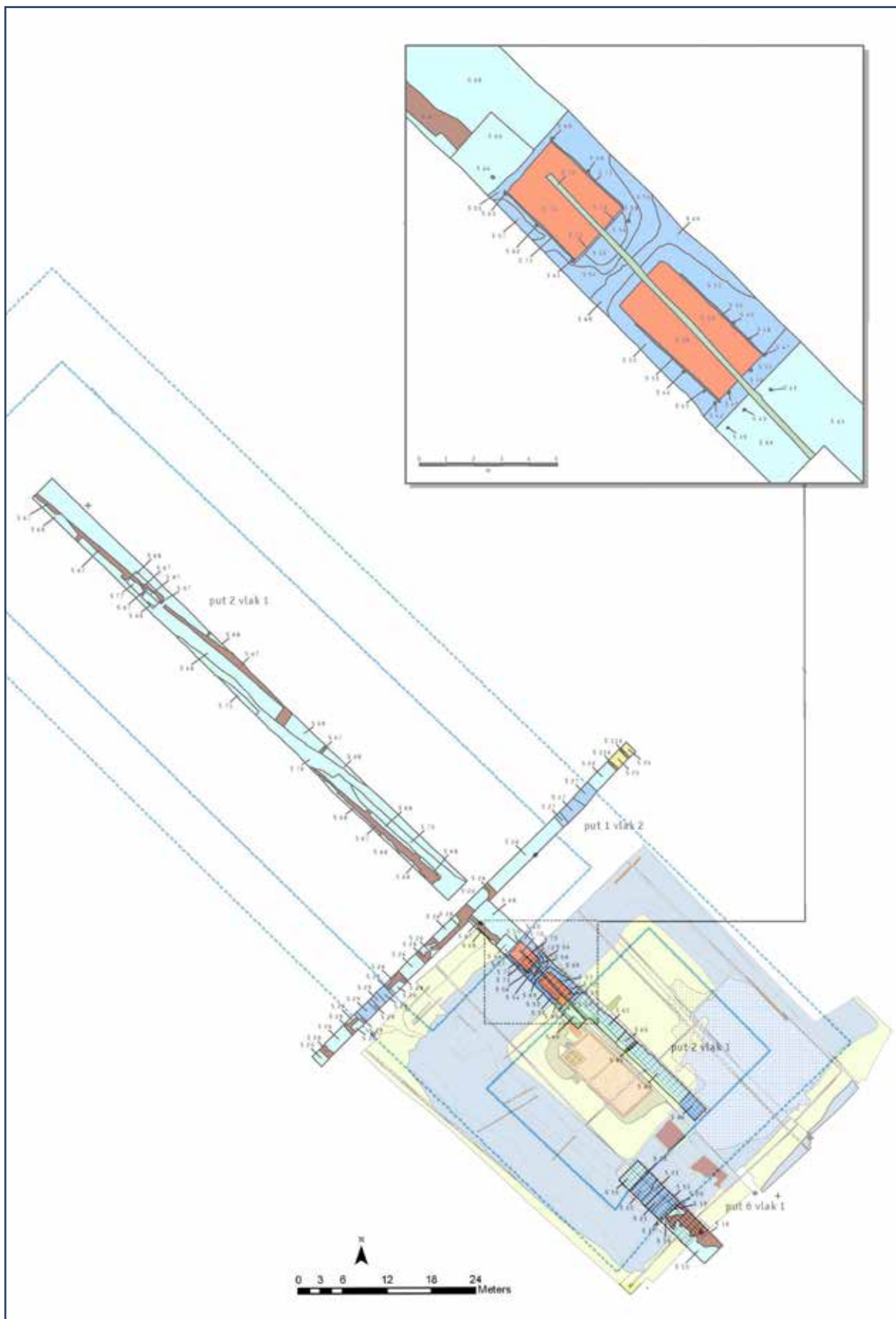

Fig. V - 3 Projectie resultaten IVO-p RAAP op DAO WAD. Zowel ten noorden als ten zuiden van het Hof lag een gelijkaardige brugconstructie. De gracht loopt ook verder naar het noorden door, zoals gesuggereerd op de kaart van Hattinga.
Bron: RAAPbv, bewerking WAD.

de funderingsresten, kon de layout van het Hof toch goed worden opgetekend. Het gaat om een vrij eenvoudig rechthoekig huis met een lengte van circa 11,60m en een breedte van 5,25m. Het huis heeft, zoals hoger vermeld, een NW-ZO orientatie (fig. V-7).

De *funderingsmuren* zijn twee/drie steenslagen dik bewaard gebleven, 35cm breed en opgetrokken uit een centrale laag rode baksteen (17,5x8,5x4,5cm) met aan weerszijden een bijkomende laag baksteen van hetzelfde formaat die in de lengte geplaatst is (WP2, S25) (fig. V-1). Als specie werd een kalkmortel gebruikt. De muren lijken bij de hoekpunten en kruisingen ondersteund te zijn door verticale aangepunte houten paaltjes met diameter 10cm, waarop mogelijk een plank lag. Hiervan werd slechts in de zuidwestelijke hoek een restant teruggevonden.

De funderingen zijn onder het niveau van het toenmalige loopniveau bewaard gebleven, wat tot gevolg heeft dat eventuele vloeren, drempelelementen en andere elementen die iets kunnen zeggen over de indeling en gebruik van het huis verdwenen zijn. Toch is het duidelijk dat het huis een tweedeling moet hebben gehad, met een groter zuidelijk gelegen vertrek (circa 6,5m lengte) (WP2, S26) en een noordelijk gelegen kleiner vertrek (circa 5,0m) (WP2, S27) (fig. V-1). Deze zijn van elkaar gescheiden door een be-

Fig. V - 4 Aan de noordoostzijde van het woonhuis bevond zich mogelijk een afgescheiden plaatsje met enkele structuren.

scheiden 17cm breed tweesteens muurtje in rode baksteen. Rondom het gebouw werd een spoor gedocumenteerd dat mogelijk als in-steek van de funderingen geïnterpreteerd kan worden (WP2, S42 & S45).

Enkele elementen geven een indicatie voor het *gebruik*. Zo bevindt er zich aan de zuidwestelijke zijde van het noordelijke vertrek een kleine beerput en in de noordwestelijke hoek van datzelfde vertrek een kleine kelder. Deze twee elementen doen vermoeden dat de noordelijke ruimte eerder als een keukenruimte heeft gediend, met mogelijkheden tot opslag en mogelijk voorzien van een vorm van watertoevoer via een waterton die tegen de noordzijde stond. De zuidelijke ruimte zou dan meer als leefruimte kunnen worden geïnterpreteerd. Mogelijk bevond zich hier ook de ingang van het hof, hetzij in de korte zuidelijke zijde, met zicht op de brug, hetzij aan de oostelijke lange zijde, met zicht op het binnenterrein. Mogelijk was er aan de noordelijke of oostelijke zijde ook een toegang tot de keuken vanaf het binnenterrein. De westelijke zijde lijkt door de geringe afstand tot de gracht minder geschikt te zijn geweest voor een toegang.

Ten noorden van het hoofdgebouw lijken er in de loop der tijd enkele *bescheiden aanbousels* gezet te zijn (fig. V-4). Het betreft een bijkomende (water?)kelder, die hieronder uitvoerig wordt besproken, een bakje in rode baksteen en een klein muurfragment dat in het verlengde van de oostelijke gevelmuur, koud tegen het gebouw aan is gezet. Het muurtje bestaat uit gele ijsselsteen (18x8x3,5cm), heeft een breedte van 26cm en is over een lengte van 1,10m bewaard gebleven (WP2, S35). Het is niet duidelijk wat de functie van het muurtje is. Mogelijk behoorde het tot een overkapping voor de waterkelder of maakte het deel uit van een bijkomend vertrek of half afgeschermd achterplaatsje waarvan verder geen andere funderingsresten bewaard zijn gebleven. In dat geval zou het kunnen dat zowel kelder als bakstenen bakje binnen de ruimte gelegen hebben. De

Fig. V - 5a Beerput aan de westzijde van het woonhuis bestaande uit een houten ton met bakstenen bovenbouw.

Fig. V - 5b Bij het couperen van de beerput konden drie vullingen worden opgetekend.

functie van het bakje is ook onduidelijk. Het gaat om een 1,25 x 0,90m groot bakje met een enkelsteens wandje en een bakstenen vloer (16x7,5x3,7cm) (WP2, S36 & 37). De vloer is opgebouwd uit drie lagen streks geplaatste bakstenen en 1 laag kops geplaatste bakstenen.

Naar alle waarschijnlijkheid zal er ook een bescheiden verdieping op het gebouw hebben gezeten met mogelijkheden voor slaapgelegenheid. Hier zijn echter geen specifieke indicaties (bv. een trapbasis) voor teruggevonden. Jammer genoeg zijn er ook geen afbeeldingen beschikbaar die ons een idee geven van het uitzicht van het Hof.

Beer- & waterputten

Bij het hoofdgebouw werden twee tonputten gevonden waarvan er één als beerput in gebruik is geweest en één als waterput.

De *beerput* (WP2, S30 en 31) bevindt zich aan de westzijde van het huis, ter hoogte van de noordelijke ruimte (fig. V-5 a & b). De put is opgebouwd uit een tweesteens, 20cm brede bakstenen vierkante omkadering in gele IJsselsteen (17x8x4cm). De put is koud tegen de buitenmuur van het hoofdgebouw aangemetseld. Twee aangepunte hou-

ten palen met een diameter van 12cm ondersteunden de bakstenen fundering. Tussen de palen werd een houten ton geplaatst die de eigenlijke put vormde. De ton heeft een diameter van ca. 60cm, is vrij recht in opbouw en is bewaard gebleven over een hoogte van 70cm. De planken waaruit de ton is opgebouwd zijn ca. 12cm breed en aan de onderzijde bij elkaar gehouden door twee banden van telkens drie gespleten hoepels van wilgetenen. Bovenaan werd maar één band van drie hoepels teruggevonden, wat doet vermoeden dat het bovenste deel van de ton ontbreekt. De ton is precies

Fig. V - 6 Waterput aan de noordzijde van het woonhuis

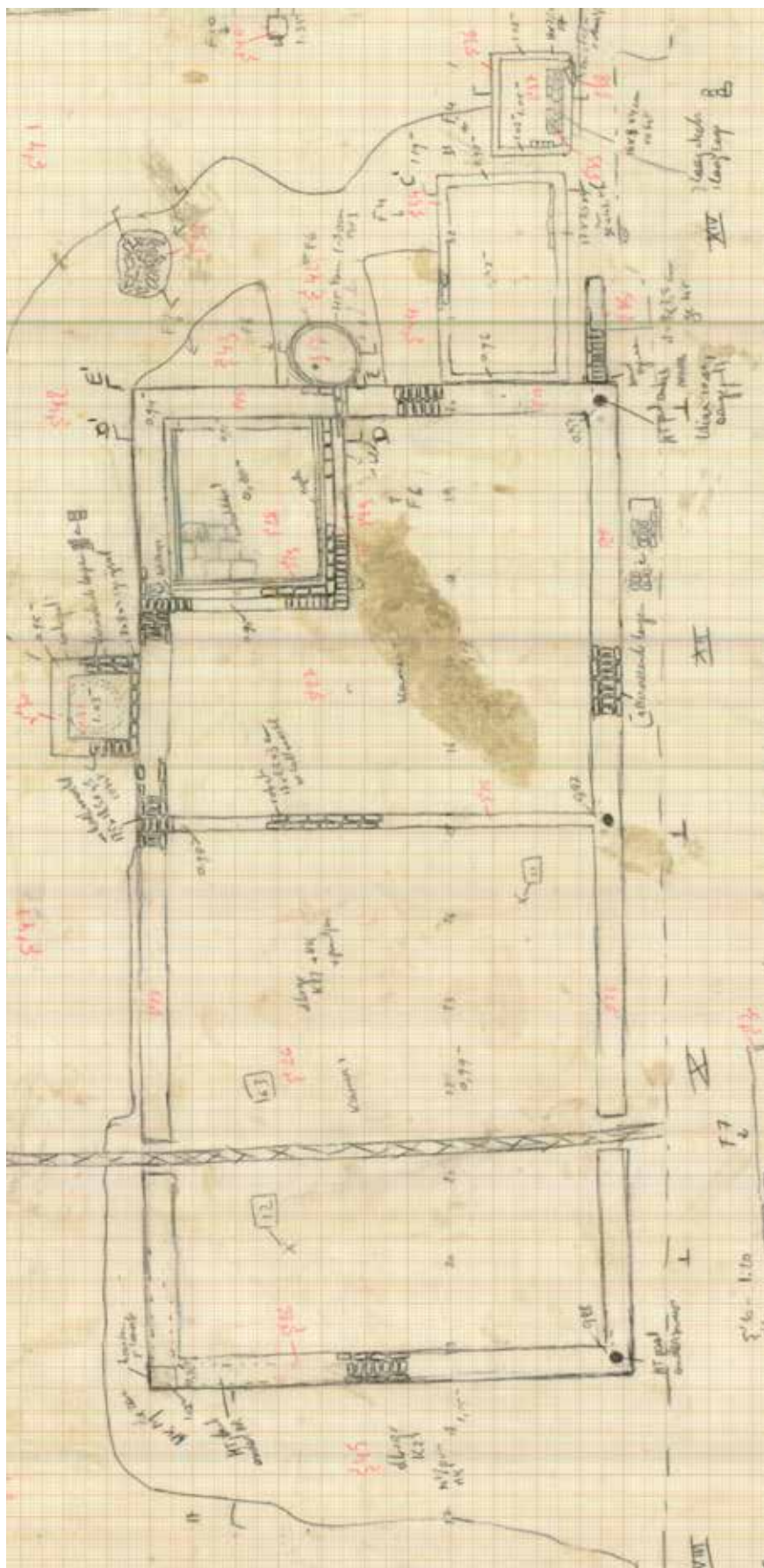

Fig. V - 7 Gescande veldtekening van het woonhuis van Hof Essenvelt in WP 2. Het noorden bevindt zich rechtsboven.

tot aan de bovenzijde van de vulling van een moerneringskuil gegraven. Toevalligerwijs net boven een veendam tussen twee kuilen in. De ton had geen bodem en was in drie lagen opgevuld (fig. V-5b). De bovenste is een bruin-grijze kleiige vulling waarin veel vondstmateriaal zat. Hieronder bevindt zich een dunne donkerbuine humeuze laag. De onderste vulling is een vrij steriel grijsbruin kleipakket.

De *waterput* (WP2, S52) bevindt zich aan de noordelijke korte zijde, tegen de muur van het keldertje aan (fig. V-6). Het is niet geheel duidelijk wanneer de put werd aangelegd, maar zeker is dat het gelijktijdig met het woonhuis in gebruik is geweest. De put bestaat, net als de hoger besproken beerput, uit een enkele herbruikte houten ton. De conserveringsstand van de ton is slecht. De bovenzijde is verdwenen. Het lijkt erop dat er slechts twee banden van telkens vier of vijf hoepels de ton onder- en bovenaan bij elkaar hielden. In de vulling van de ton werd niets aangetroffen.

Tonnen gebruikt in water/beerputten zijn doorgaans hergebruikte opslagvaten van bier, wijn of voedingswaren.

Rond de noordwestelijke hoek van het gebouw, waar zich ook beide putten bevinden, lijkt er

een ingraving te lopen die mogelijk geïnterpreteerd kan worden als insteek voor de aanleg van deze structuren (WP2, S 42).

Kelders

Twee keldertjes werden teruggevonden bij de opgraving van Hof Essenvelt. Eén bevindt zich binnen de muren van het woonhuis, in de uiterste noordwestelijke hoek. Een tweede kelder is een latere toevoeging tegen de noordoostelijke hoek. Of deze ter aanvulling of vervanging van het oorspronkelijke keldertje binnen het woonhuis heeft gediend is niet duidelijk.

Het bescheiden *keldertje* (WP2, S8 & 29) in de noordwestelijke hoek van het *woonhuis* illustreert de grote waterproblemen waarmee het Hof Essenvelt gedurende heel zijn bestaan te kampen heeft gehad (fig. V-8a en V-8b). Bij het couperen van de kelder was te zien dat deze in verschillende fasen hersteld is. Vier vloerniveaus getuigen van diverse pogingen om het opkomende water tegen te gaan. Deze situatie is, zoals eerder al aangestipt, niet geheel onverwacht aangezien het Hof zelf werd aangelegd net ten oosten van een kreekkrug, in een lager gelegen poelgebied. Het keldertje meet twee bij twee meter en de buitenmuur vormt met een ook de buitenmuur van het Hof. Als fundamentsbasis werd een houten balk van 10cm dik

Fig. V - 8a De bovenste vloerlaag van het keldertje in de NW hoek van het woonhuis.

Fig. V - 8b Diverse vloerniveaus en ophogingspakketten getuigen van de strijd tegen het water op het terrein.

en 18cm breed gebruikt. Deze bevond zich op -2,0m NAP. De keldermuur is opgebouwd uit een enkelsteens buitenschil van rode baksteen met een trasmortel. Daarbinnen werd in een eerste fase een tweede enkelsteens bouwlaag van gele IJsselsteen aangelegd die als het ware een waterwerende kuip vormde. De vloer van de oorspronkelijke kelder bestond uit een dubbele kruiselings op elkaar geplaatste laag ijsselsteen. Dit niveau bevond zich op circa 1,85m onder NAP. Deze vloer zal ongetwijfeld niet lang stand gehouden hebben. In een tweede herstelfase werd de vloer met een pakket van circa 25cm blauwgrijs zand opgehoogd. Daarop werd een nieuw tegellaag aangebracht van rode plavuizen (18x18x4cm), niet veel later (of gelijktijdig) aangevuld met een bijkomende laag rode plavuizen van hetzelfde formaat. Ook deze herstelling bleek niet voldoende om het opstijgende water tegen te gaan want een tweede kuip van gele ijsselsteen werd over deze tegellaag heen gelegd. Dit niveau bevindt zich op circa 1,40m onder NAP. Tegen de ijsselssteen werd een dikke waterwerende mortellaag gesmeerd waarop een fraaie betegeling van groene en oranje tegels (7x7x3cm) werd gezet (fig. V-8a). Deze vormden zowel de vloer- als de wandbekleding. De tegels zijn in een verspringend dambordpatroon geplaatst. Deze werken vormden de laatste fase van herstel.

Fig. V - 10 Eenvoudige houten beschoeiing van de gracht rond Hof Essenvelt. Het bovenste deel is verdwenen.

Fig. V - 9 Kelder met hergebruikte wandtegels tegen de noordelijke buitenmuur van Hof Essenvelt

Van het oorspronkelijke keldertje van ca. 1,20m diep restte uiteindelijk nog een bescheiden 55cm. Het is dus niet verwonderlijk dat de eigenaars besloten in een later stadium een bijkomende *kelder* te installeren *buiten de woning* (fig. V-9). Hier werd vanaf het begin rekening gehouden met de waterproblematiek. De keldermuur is opgetrokken uit rode en gele bakstenen (17x7,5x3,7cm) met een zeer compacte waterwerende mortel. De vloer van de kelder bestaat uit rode baksteen (25x10x4cm) en bevindt zich op -1,95 NAP. De wanden zijn aangesmeerd met dezelfde waterwerende mortel. Aan de noordzijde werden resten van hergebruikte wit geglaazuurde tegels aangetroffen. De meeste tegels zijn ongedecoreerd, maar enkele zijn voorzien van blauwe figuratieve decoratie. Langs de westelijke zijde van de kelder werd een restant van een plint van rode tegels teruggevonden. De functie van de kelder is niet geheel duidelijk. Mogelijk was het een gewone voorraadkelder, maar het is ook goed mogelijk dat de kelder als waterkelder in gebruik is geweest.

greppels en sloten

Het meest kenmerkende aan het Hof Essenvelt was het forse grachtsysteem dat hoofdterrein en erf van elkaar scheidden. De Hattinga's gaven op het terrein geen verdere waterpartijen

aan. Nagenoeg het volledige oppervlak van werkput 1 bestond uit vullingspakketten van de oostelijke gracht. Deze heeft hier een breedte van ongeveer 11 meter. Dat geldt ook voor de zuidzijde van het hof. De gracht tussen woon- en erfgedeelte is iets smaller, met een breedte van 9 meter. Enkele coupes door de gracht leerden ons dat deze een oorspronkelijke diepte had van circa 1,20m. De gracht is in de loop der tijd opgevuld geraakt met verschillende doorgaans erg humeuze pakketten. Het lijkt er niet op dat de gracht op een bepaald moment intentioneel gedempt is. Enkel in de zuidoostelijke hoek van het opgravingsterrein werd een recenter geel zandpakket met kleibrokken aangetroffen dat mogelijk gebruikt is als nivellatielaag. Sporen van hout en riet en een sterk organische textuur in de stratigrafie van de gracht laten vermoeden dat deze lang open heeft gelegen en door gebrek aan onderhoud op natuurlijke wijze is dichtgeslibd. Dit bevestigt het beeld dat we kregen uit het historisch onderzoek.

De beschoeiing van de gracht zelf was vrij eenvoudig opgezet met houten palen om de 1,5 meter. Om de oever te verstevigen werd de bovenste 50 cm versterkt met planken van 20cm breed. Er werd in het veld slechts 1 laag planken teruggevonden. Mogelijk zijn de bovenste planken vergaan of bij het ploegen verdwenen (fig. V-10).

Brugconstructie

Aan de zuidzijde van het woonhuis bevond zich de toegang tot het erf. Deze bestond uit een drie meter brede, vermoedelijk houten, brug. In tegenstelling tot de vrij summiere opbouw van de gracht is hier wel werk gemaakt van een degelijke constructie. Voor de pijlers van de brug werden bij het graven van de gracht twee blokken van circa vier (NZ) bij drie meter (OW) aan weerszijden uitgespaard (fig. V-11). De gracht is hier ongeveer elf meter breed, wat de overspanning, die een later houten brugdek moest maken, op ongeveer drie meter brengt. Deze blokken werden vervolgens volledig omsloten met een structuur van vierkante houten palen met een diameter van 20cm die op een onderlinge afstand van circa 1,30m geplaatst waren. De palen zijn alle ongeveer 1,60-1,70m lang. Ze werden onderaan aangepunt en tot een halve meter in het Hollandveen geslagen. Tussen de balken werd een constructie van minstens vier of vijf horizontale planken van 25cm breed gezet. De hele diepte van de gracht werd op die manier uitbekleed om verzakken en uitspoelen van de bruggehoofden tegen te gaan.

Het bovenste deel van de constructie ontbreekt, vermoedelijk ten gevolge van sloop, erosie en/of agrarische activiteiten. Mogelijk was het oppervlak eveneens bekleed met hout of een ander materiaal dat nu verdwenen is. Twee zware, bewerkte natuurstenen blokken zijn in de gracht-

Fig. V - 11 De zuidelijke brug bij Hof Essenveld bestond, net als de noordelijke brug, uit twee aarden brugpijlers met houten beschoeiing. Het dek van de brug is verdwenen. De gelaagdheid van de gracht is duidelijk herkenbaar tussen de pijlers.

Fig. V - 12 De houtenbeschoeiing loopt binnen de gracht volledig om de aarden blokken heen.

vulling naast de brug teruggevonden. Deze lijken niet specifiek voor de brugconstructie vervaardigd te zijn. De stenen kunnen drempels of andere constructie-elementen zijn geweest van elders die mogelijk hergebruikt zijn als decoratieve elementen bij de brug. Van het brugdek zelf zijn geen restanten teruggevonden.

In de grachtvulling bij de brug is een aanzienlijke hoeveelheid vondstmateriaal, voornamelijk aardewerk teruggevonden. Hiervan is een segment meegenomen voor verdere uitwerking. Het verzamelen van al het vondstmateriaal uit de gracht werd niet zinvol geacht voor het beantwoorden van de onderzoeksvragen.

Een soortgelijke brugconstructie is tijdens het proefsleuvenonderzoek van RAAP aangetroffen ten noorden van het woonhuis. Deze verbond het hoofdterrein met het noordelijker gelegen omgrachtte deel. Hierbij is er één houten paal van de brugconstructie meegenomen voor onderzoek (fig. V-14). Het blijkt om eikenhout te gaan dat mogelijk afkomstig is uit Oost Denemarken en volgens dendrochronologisch onderzoek ná 1534 n. Chr. is gekapt. De bewerkingssporen op de houten palen van de brug wijzen op hergebruikt constructiehout, bijvoorbeeld van een schip of een gebouw. De datering van het hout kan dus niet rechtstreeks gekoppeld worden aan de aanleg van het bruggehoofd op Essenvelt. De onderzoekers van RAAP vonden een mogelijke parallel van de brug op een prent van kasteel Oudaan in Amsterdam, getekend door Roelant Roghman rond het jaar 1650 (Van der Wyck, 1990; figuur 11). Roghman staat bekend als een van de meer secure en natuurgetrouwe tekenaars in de 17e eeuw (fig. V-13).

tuin- en erfstructuren

Over de indeling van het terrein weten we weinig. Enkel de kaart van de gebroeders Hattinga geeft een indicatie (fig. IV-1). Zo delen zij het terrein op in vier grote delen, van elkaar gescheiden door bomenlanen. Rond het terrein loopt een sloot. Het buiten zelf is volledig omgracht en bevindt zich in de noordwestelijke zone. Het Hof bestaat uit een zuidelijk gelegen hoofdterrein en een noordelijk gelegen omgracht erf, wat bevestigd werd door het veldonderzoek. Om de grachten van het Hof loopt eveneens een laan met aan weerszijden bomen. De zone tussen de Oude Vlissingseweg en het Hof zelf lijkt aangelegd te zijn als een dubbele siertuin/moestuin met kruisende lanen en perken met mogelijk centraal op de kruising een decoratief ornament. Ook tussen de tuinen lopen paden met aan weerszijden bomen.

Aangezien het onderzoek specifiek gericht was op het in kaart brengen van het hoofdterrein van het Hof Essenvelt, vielen de tuinen en het erf buiten het onderzochte areaal. Op het hoofdterrein zelf werden geen sporen van

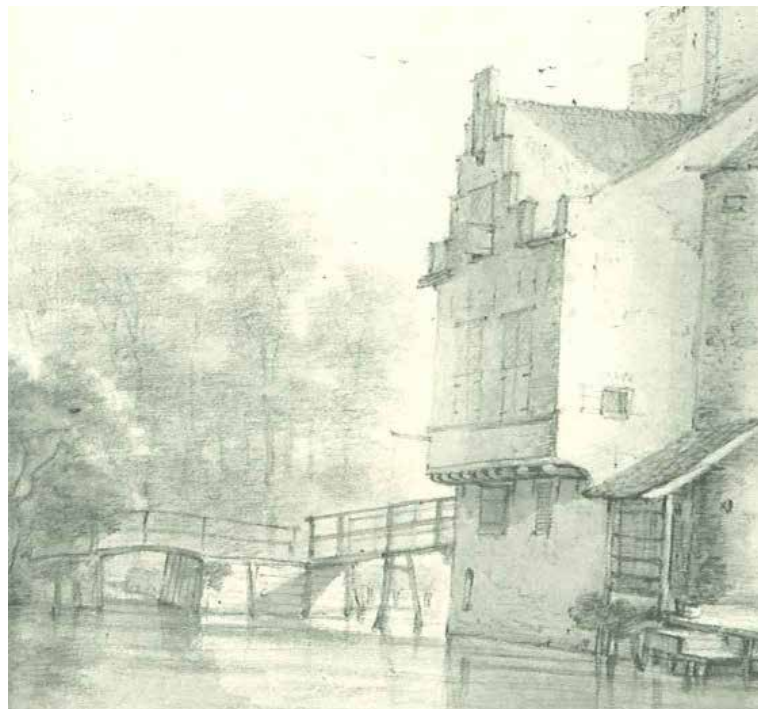

Fig. V - 13 kasteel Oudaan te Amsterdam door R. Roghman, ca. 1650 (Van der Wyck 1990, fig. 11))

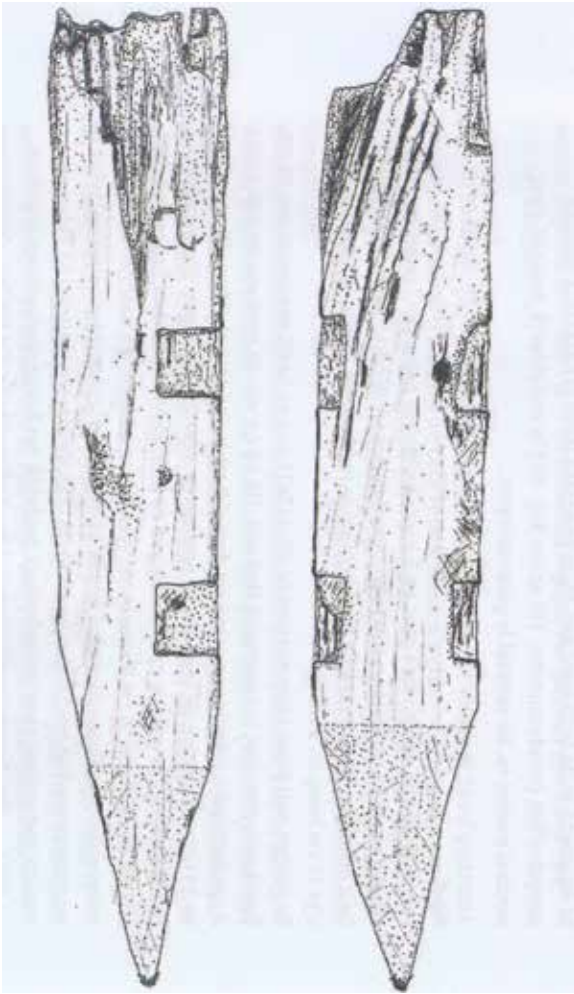

Fig. V - 12 Paal uit de noordelijke brugconstructie met oudere bewerkingssporen. Bron: RAAPbv

een mogelijke indeling, aanplant of erfstructuren teruggevonden. Het hoofdterrein lijkt dus specifiek gebruikt voor de inplanting voor het woonhuis, zonder bijgebouwen of andere tuin- of constructie-elementen.

Net ten oosten van het woonhuis werd op het erf wel nog een klein bakstenen putje teruggevonden (WP 3, S8 en S 9). Van het bakje zijn slechts de onderste lagen baksteen bewaard gebleven. Het meet ca. 50cm en 50cm en is opgetrokken uit rode en gele baksteen (16,5 x 8 x 5cm). De vulling van het putje bestond uit donker bruingrijze zandige klei met baksteenresten en aardewerk. Een circa 1 meter brede langgerekte kuil (WP 3, S 7) loopt vanuit het oosten naar het putje toe. Het is echter niet duidelijk of beiden daadwerkelijk met elkaar verband houden. De vulling van de kuil bestaat uit donkerbruine siltige klei met veel houtskool. In de vulling werd ook aardewerk en een bronzen duit uit Holland uit het begin van de 17e eeuw gevonden. Mogelijk gaat het om een brandkuil of afvalkuil.

Fragmenten van een houten gootje werden gevonden in de bovenste vulling van de gracht in de noordhoek van WP4 (S8). De goot kon over een lengte van ca. 5 meter gevolgd worden en is 30cm breed. De ligging van het gootje in deze hoek en de stratigrafische positie in de bovenste laag van de gracht zou kunnen wijzen op afvoer- of ontwateringssysteem uit een latere fase van het Hof. De goot lijkt sterk op een systeem dat ook op Hof Ramsburg in Middelburg werd teruggevonden (Silkens2011). Daar was een duidelijke link met het woonhuis en stond de goot in verbinding met een overloopvat. Bij Hof Essenveld werd geen verbinding met het woonhuis vastgesteld. Mogelijk hangt dit gootje dus samen met de tuinen van het Hof of een niet nader bepaald bijgebouw.

6. Aardewerk

B. Silkens, B.H.F.M. Meijlink & A. Feldbrugge

6.1 Inleiding

Tijdens de opgraving van het Hof Essenvelt te Middelburg werd een aanzienlijke hoeveelheid aardewerk gevonden. Het grootste deel is afkomstig uit de grachtvullingen rond het Hof. Omdat het onmogelijk was al het materiaal uit de gracht te verzamelen werd ervoor gekozen enkel een segment mee te nemen. Het gaat met name om een concentratie bij de brug en gerichte samples uit de verschillende ophogingspakketten. Aardewerk uit kleinere contexten als kuilen en een kleine beerton werden integraal verzameld en uitgewerkt.

Het aardewerk is na het veldwerk gewassen, geteld en gewogen. Waar aangewezen werd getracht het schervenmateriaal weer aan elkaar te zetten tot vrijwel complete voorwerpen.

De aardewerkdeterminatie werd gedaan door Bram Silkens, Bernard Meijlink en Aagje Feldbrugge, hierin geadviseerd door Sebastiaan Ostkamp.

In paragraaf 6.2 zal ingegaan worden op de vondstaantallen, de verhouding tussen de verschillende baksels, de verspreiding van de vondsten over de verschillende contexten en de datering van het complex. Paragraaf 6.3 zal een beschrijving geven van de verschillende teruggevonden baksels en van de opvallendste voorwerpen van ieder baksel. Hier zal ook ingegaan worden op de chronologie. Paragraaf 6.4 geeft samenvatting en een conclusie.

6.2 Verspreiding en datering

In totaal zijn tijdens de opgraving 271 scherven verzameld met een totaal gewicht van 15,36 kg (fig. VI-1). Het gemiddelde gewicht per scherf komt daarbij op ca. 57 gram per scherf, waaruit afgeleid kan worden dat het materiaal relatief

goed bewaard is.

In totaal kan dit grote aantal scherven aan een minimum aantal van 86 keramische voorwerpen (MAE) worden toegewezen. Van het merendeel resten slechts enkele fragmenten, maar van minstens 13 voorwerpen kon een groot deel van het profiel worden gereconstrueerd.

Zoals gezegd is ongeveer twee derde van het materiaal afkomstig uit de vullingen van de gracht. In totaal gaat het om 153 scherven, voor een gewicht van 9,46 kg. De helft van dit materiaal komt uit grachtvulling 4 (WP 2, S2 – v4). Ongeveer een derde (54 scherven) werd verzameld bij één van de pijlers van de zuidelijke brug. De rest komt uit diverse vullingspakketten van de gracht.

Naast de gracht was ook een kleine beerput aan de westelijke zijde van het hoofdgebouw (WP2, S50), een belangrijke context met aardewerkvondsten. Hier werden in totaal 42 scherven (1,767 kg) verzameld, waaronder ook de meest complete vormen (4 stuks).

Het overige aardewerk kwam uit verschillende lagen en sporen verspreid over het onderzoeks-terrein.

6.3 Beschrijving van baksels en vormen

Verreweg het grootste deel van het gevonden aardewerk bestaat uit roodbakkend aardewerk. Met 151 fragmenten vormde dit baksel namelijk 56 % van het totaal (zie grafiek VI-2 en tabel VI-1). Als tweede baksel dient zich faience aan met 42 scherven, 14 % van het totaal. Het witbakkende aardewerk vormt met 39 scherven eveneens 14% van het totaal en industrieel wit met 20 scherven 7 %. Onder het steengoed in grafiek 1 en tabel 1 wordt vrijwel uitsluitend het

Bakselsoorten (aantallen)

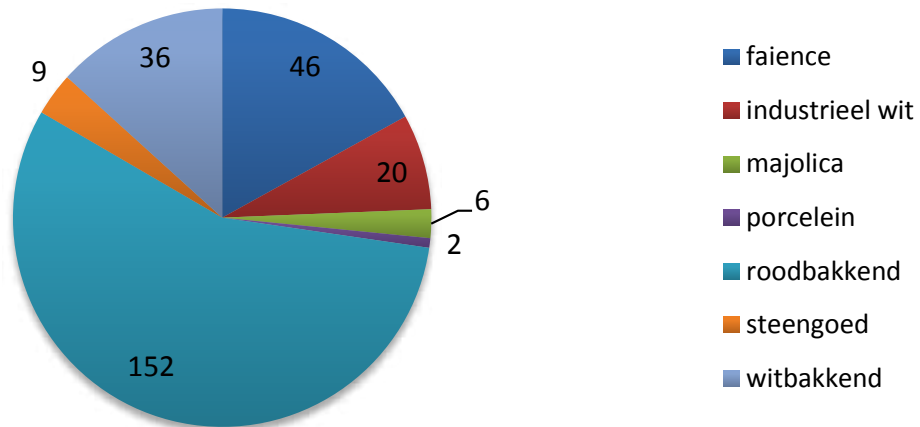

Fig. VI - 1 Overzicht van de bakselsoorten (aantallen)

steengoed met glazuur verstaan (Deventer systeemcode S2). Hiervan zijn 9 scherven gevonden, wat 3 % van het totaal vormt. Majolica (n=6), porselein (n=3) en industrieel rood baksel (n=1) komen samen op 3% van het totaal.

De verhoudingen tussen de baksels onderling in gewicht zijn terug te vinden in de overzichtstabel in bijlage III.

Het grootste deel van het aardewerk gevonden op de opgraving van het hof Essenvelt is van binnen Nederland geïmporteerd. Slechts een klein deel van het roodbakkend aardewerk is afkomstig uit Duitsland (17 stuks; ca. 9 % van het roodbakkend aardewerk). Het faience en majolica van deze opgraving lijkt in zijn geheel afkomstig uit Nederland. Het porselein lijkt in zijn geheel uit China te zijn geïmporteerd. Het steengoed is in Duitsland gemaakt. Dit houdt in dat ongeveer een kleine 10 % van het aardewerk van deze opgraving uit het buitenland is geïmporteerd. Bij een huisraad van een voorname buitenplaats zou men misschien een andere verhouding, meer in het voordeel van import uit het buitenland, verwachten. Dit zou een aanwijzing kunnen zijn voor de relatief bescheiden status van de bewoners van het Hof Essenvelt.

Roodbakkend aardewerk

Het roodbakkende aardewerk vormt met grote afstand de grootste bakselgroep van alle opgegraven scherven op deze opgraving, namelijk 56%. Er werden 151 fragmenten verzameld voor een totaal gewicht van ruim 12kg. Hieruit kunnen een minimum aantal van 83 exemplaren worden gereconstrueerd (zie tabel XXXX). Een 14-tal vormen konden voor een (groot) deel weer in elkaar gezet worden. Daarnaast bleef nog een groot aantal scherfjes over die als enige van een pot over lijken te zijn gebleven. Het gaat hierbij om randscherven, wandscherven, enkele bodemfragmenten, pootjes en oren. Als we kijken naar het aantal ogenschijnlijk op zich zelf staande randscherven, dan lijken nog eens minimaal 14 exemplaren tot het huisraad te hebben behoord.

Nadat vanaf de Late Middeleeuwen tot ver in de 17e eeuw het roodbakkende aardewerk nog op grote schaal een lokaal en regionaal product was, concentreert de productie van dit aardewerk zich van de tweede helft van de 17e eeuw in enkele centra. In onze regio worden Bergen op Zoom en Oosterhout de belangrijkste leveranciers van het eenvoudige gebruiksaardewerk. Dit wordt aangevuld door producten uit Gouda en Friesland. Er bestaan vele soorten

(standaard) vormen. Elke productieregio maakte vergelijkbare vormen die door de verschillende stijlenmerken doorgaans wel aan de verschillende herkomstgebieden toe te wijzen zijn.

Roodbakkend aardewerk kent van alle bakselgroepen de meeste afzonderlijke vormen. Jaspers en Ostkamp hebben voor de rapportage over het aardewerk uit de opgravingen in het Scheldekwartier te Vlissingen de vormen verdeeld over de volgende functiegroepen: bereiding- en tafelgerei, kookgerei, opslag- en schenkgerei, persoonlijke hygiëne en verzorging, verwarming en verlichting, overig (JASPERS & OSTKAMP 2010, p 126).

De belangrijkste functiegroep op Hof Essenveld bij het roodbakkend aardewerk vormt het *kookgerei* (zie bijlage III). Het gaat om potten en pannen die op vuur, onder een spit of op een fornuis geplaatst werden: bakpannen, grappen, steelkommen, vetvangers. Een aantal fragmenten van grappen en bakpannen maken deel uit van het roodbakkende aardewerk van Essenveld. Een grote kachelpan, gebruikt als goedkoop kookgoed, valt ook onder deze categorie onder te brengen (VNR 28). De pan heeft een di-

ameter van circa 28cm, een gladde, bolle buik, een platte bodem met afdraairibbels en een brede rand waar een deksel op paste. Ook was de pot oorspronkelijk aan twee zijde voorzien van een lintoor dat op de aanhechting met de wand gedecoreerd was van twee duimindrukken. Het baksel is roze-wit van kleur en vrij fijn gemagerd. De buitenzijde van de pot is gedecoreerd voorzien van een heldere loodglazuur en versierd met een smalle dubbele horizontale lijn, net onder de rand. De buitenzijde is zwart van het roet wat erop wijst dat de pot geregeld in het vuur heeft gestaan. De pan wordt gerekend tot het zgn. Frankfurter waar en valt te dateren tussen 1760 en 1900. Het lichte baksel zou eerder tot de vroegere fase gerekend kunnen worden (Bartels2011, pp.166-167).

De tweede grote functiegroep is het *bereidings- en tafelgerei*. Het gaat hierbij om vaatwerk dat gebruikt werd om eten te bereiden zonder de tussenkomst van vuur of om vaatwerk dat gebruikt werd om eten op te dienen. Het vaakst komen borden, kommen (voornamelijk papkommen) en koppen voor. Onder deze groep vallen ook de lekschalen, waarvan op Essenveld echter geen fragmenten zijn aangetroffen. Een fraai voorbeeld van een nagenoeg compleet papkommetje werd gevonden in de beerput van het Hof (VNR 65). De bodem van het kommetje is groen geglaazuurd (fig. VI-2). Een grotendeels bewaard voorbeeld van een bord werd gevonden in de gracht bij de noordelijke brug (VNR 35).

De derde functiegroep betreft *opslag- en schenkgerei*. Hieronder vallen enkele fragmenten van kannen en voorraadpotten en een aantal gefragmenteerde melkteilen. In de beerput van Hof Essenveld werd een mooie complete grape gevonden met gele ringeloorversiering, oortje en schenkuit (VNR 65) (fig. VI-2). Zeer waarschijnlijk gebruikt als sauskannetje. Opvallend is het fragment van een wit geglaazuurde kan of vaas met groen geglaazuurde duimafdrukken als versiering (VNR 58). De duimafdrukken zijn in horizontale rijen boven elkaar op de

Fig. VI - 2 kleine grape met schenkuit en klein papkommetje. Foto: Tim van Eenennaam

wand van de kan geplaatst. Eén wandfragment van een kan met mangaanglazuur aan binnen- en buitenzijde (VNR 15) kan gedateerd worden in het midden van de 18e eeuw.

Het gevonden fragment van een olielampje kan toegewezen worden aan de functiegroep *Verwarming en verlichting*.

Het roodbakkend aardewerk is nagenoeg volledig geproduceerd in eigen land. Enkele objecten zijn geïmporteerd uit Duitsland. Het gaat daarbij om Nederrijns aardewerk, met name een fragment van een bord (VNR 15) en een grote papkom (VNR 25) en het Middenrijnse zgn. Frankfurter waar, meer specifiek een grote kachelpan (VNR 28, zie hoger). De Nederrijnse borden vormden onderdeel van een massaproductie. De kwaliteit van hun decoratie is dan ook navenant; het glazuur heeft vaker ook losgelaten. De decoratie bestond veelal uit een witte rand en ringen en/of ringelingen van geel glazuur en soms een ringeling van groen glazuur over de gele ringen. Centraal in de spiegel bevond zich in de regel een figuur. Hiervan werden op Essenveldt geen sporen teruggevonden.

Witbakkend aardewerk

Het witbakkende aardewerk beslaat 13% van al het aardewerk dat tijdens de opgraving is gevonden (39 scherven voor een totaal van 1,6 kg). In totaal is een MAE van 9 stuks uit dit aardewerk gereconstrueerd.

Witbakkend aardewerk werd in dezelfde pottenbakkerijen geproduceerd als het roodbakkend aardewerk, hoewel er veel minder van wordt gevonden. We zien ook bij dit aardewerk dus dat er aan het eind van de 17e eeuw een verschuiving plaatsvindt van lokale en regionale productie naar supraregionale specialisaties. Het vaatwerk is vaak voorzien van een loodglazuur met koperoxide, waardoor het op-

pervlak een donkergroene kleur krijgt. Op vaatwerk of delen ervan kan ook alleen het transparante loodglazuur zijn aangebracht. Hier heeft het witbakkende aardewerk een gele kleur. Het witbakkende aardewerk kent in grote lijnen hetzelfde vormenscala als het roodbakkend aardewerk, maar deze is minder uitgebreid (JASPERS 2010, p. 127).

De vorm die bij deze opgraving het meest kon worden gereconstrueerd is die van een kom en zijn kleinere variant: de kop (zie tabel 4).

Fig. VI - 3 kleine grape en kopje met oor. Foto: Tim van Eenennaam

Deze vallen grotendeel onder het bereidings- en tafelgerei. Het mooiste en meest complete exemplaar vinden we in de beerput die bij het woonhuis hoorde (VNR 65). Het gaat om een kopje met transparante loodglazuur binnen en buiten (fig. VI-3). Het kopje heeft een standring, een naar boven toe verbredend profiel en smalle lip met oortje. Een nagenoeg exacte parallel werd gevonden in Amsterdam (Gawronski 2012, p. 236 - nr 710) en wordt gedateerd tussen 1650 en 1675. Een kleine grape uit diezelfde context heeft vermoedelijk als sauskommetje gediend. Een exacte parallel uit Amsterdam in roodbakkend aardewerk kon tussen 1675 en 1725 gedateerd worden (Gawronski 2012).

Majolica

In de 16e eeuw kwam een nieuw type keramiek op de Nederlandse markt. De pottenbakkers in Nederland, voornamelijk in Holland en Friesland, volgden met deze keramiek voorbeelden uit het Mediterrane gebied. Van deze bakselsoort werden vooral borden gemaakt, maar ook kommen en koppen. Ook zijn zelfpotten bekend.

Van het aardewerk was alleen het oppervlak aan de zichtbare zijde van een dikke witte laag glazuur voorzien. Hierop was een enkelkleurige of meerkleurige decoratie aangebracht. De glazuur werd dekkend wit door de toevoeging van tinoxide. Een gemakkelijke herkenbaar kenmerk van op majolicaborden zijn de in een driehoek gesitueerde littekens van proenen. De borden werden in de oven met tussenliggende ruimte gestapeld door het gebruik van proenen, een soort hanenpootvormige driehoeken. De proenen moesten na het bakken worden losgebroken, waardoor de littekens ontstonden op de bovenzijde, en dus de mooie zijde. Het oppervlak van de niet-zichtbare achterzijde werd geglazuurd met transparant loodglazuur.

In de 16e eeuw ging het om echt luxewaar, voornamelijk tafelwaar. Aan het eind van de 16e eeuw raakte het al wijder verbreid en met de opkomst van het faience in de tweede kwart van de 17e eeuw verliest majolica zijn luxe uitstraling geheel. Het wordt ook steeds grover. Vanaf de late 17e eeuw is majolica slechts nog pronkgoed van de gewone man (JASPERS 2010, p. 127).

Met slechts zes scherven vertegenwoordigt majolica één van de kleinere bakselgroepen (2%) van het vondstencomplex van Essenvelt. In totaal konden de scherven aan drie individuen worden toegewezen.

Bij Hof Essenvelt zijn fragmenten van minstens drie borden gevonden. Andere vormen zijn niet gevonden. Alle hebben een polychrome decoratie. Het gaat overwegend om lijnversie-

ringen, maar ook een fragment met een motief dat sterk aan het thema van de fruitschaal doet denken (VNR 12). Een soortgelijk bord werd immers gevonden in Deventer (BARTELS2011, p. 793 - nr. 942). Dit bord wordt gedateerd tussen 1580 en 1610. Een ander bord heeft een typische groene/mangaan lijnversiering (VNR 25). Op het Scheldekwartier werd een bord met vergelijkbaar kleurenpatroon teruggevonden (CLAEYS, 2010, p. 566 - cat. 143). Dit bord wordt als Franse makelei bestempeld en gedateerd tussen 1575 en 1625. Het decoratiepatroon is echter geheel verschillend. Of het bord van Essenvelt in deze Franse traditie kan worden ondergebracht is dus niet geheel zeker.

Faience

Met 46 scherven, ruim 1 kg, vormt faience de tweede bakselgroep van het complex. Het gaat om 17% van het geheel.

Faience vormt de technologische opvolger van majolica, al waren ze nog een tijd lang naast elkaar in productie. In tegenstelling tot majolica is faience aan beide zijden met tinglazuur bedekt. Een ander verschil met majolica is dat faience geen drie littekens op de voorzijde kent. De voorwerpen werden gebakken in kokers, waarin de stukken door drie pennen die door de wanden van de kokers staken, van elkaar gescheiden werden gehouden. De borden, die op deze pennen leunden, kregen drie littekens op de achterzijde van de vlag.

Faience werd vanaf het tweede kwart van de 17e eeuw in verschillende plaatsen in West-Nederland, maar ook in Friesland en in België, geproduceerd. Later concentreerde de productie zich voornamelijk in Delft. Na 1650 kent het faience een explosieve groei. Delft groeit uit tot internationaal productiecentrum (Delfts aardewerk). Het grootste deel van de overige producenten van tinglazuuraardewerk in de Republiek moet haar poorten als gevolg hiervan sluiten (JASPERS 2010,

p. 128). Rond 1800 neemt de productie van het faience drastisch af door de opkomst van het industrieel vervaardigde witte aardewerk. De vormen in faience gevonden bij Hof Essenvelt zijn aan één functiegroep toe te wijzen. Op één randfragment van een wit geglazuurd kommetje na (VNR 25) zijn alle vormen borden, behorend tot de groep *Bereiding- en eetgerei*. Hiervan zijn er twee eenvoudig wit (VNRs 25 & 65) en twee met een blauwe decoratie. Beide (fragmenten van) borden van deze laatste categorie zijn gevonden in de beerput van het Hof (VNR 65). In imitatie van het Chinese porselein gaat het hierbij in één geval om een decoratie in vakkenverdeling (Wanli motieven) op de vlag en een motief met bloemen en watervogels op de spiegel (fig VI-4). Een aantal vergelijkbare borden werden gevonden in beerputten op het Scheldekwartier. Deze zijn gedateerd tussen 1610 en 1650 (Claeys2010, p. 577 & 582, cat. 175, 176 & 188). Parallellen uit Amsterdam worden rond 1650 gedateerd (Gawronski2012, p. 254-256 - nrs. 834, 846 & 849). Een tweede bord vertoont Chinese figuren en florale motieven. Vergelijkbare exemplaren komen uit ondermeer Amsterdam (Gawronski2012, p. 262, nr. 893), gedateerd tussen 1650 en 1675.

Fig. VI - 4 Faience bord uit de beerput van Hof Essenvelt (VNR 65) met wanlivakken, watervogels en bloemen.

Porselein

Tijdens de opgraving van het Hof Essenvelt werden 3 fragmenten (68 gr) van Aziatisch porselein gevonden. Dit vormt 1% van het totaal. Het porselein in dit vondstencomplex is afkomstig uit China.

Vanaf de vroege 16e eeuw bestaat er een regelmatige toevoer van Chinees porselein naar Europa. In eerste instantie zijn de Portugezen hiervoor verantwoordelijk. Het aardewerk was vooral bestemd voor de adel en de zeer rijke kooplieden. In de tweede helft van de 16e eeuw raakt het porselein wel al wijder verbreid. De grootste omslag in het bezit van porselein vindt plaats kort na 1600. Met het kapen van een Spaans en Portugees schip, beide met een lading porselein, en de oprichting van de Verenigde Oost-Indische Compagnie kwam een constante toestroom van dit aardewerk naar Europa op gang. Gedurende de eerste helft van de 17e eeuw brengt de VOC letterlijk miljoenen stuks porselein op de markt en tegen het midden van de 17e eeuw bezit vrijwel elk huishouden, vooral in het Westen van het land, één of enkele stukken porselein.

Het porselein is in deze periode vooral afkomstig uit de productiecentra Jingdezheng en Zhangzhou. Uit het eerste centrum is vooral het fijnere porselein, waaronder ook het kraakporselein, afkomstig; uit het tweede centrum komt een grovere porseleinvariant.

Door een interne oorlog komt in de tweede helft van de 17e eeuw de productie van het fijnere porselein stil te liggen. De VOC wendt zich in die periode tot Japan. Onder keizer Kangxi (1662-1722) wordt in het laatste decennium van de 17e eeuw de markt voor de buitenlandse handelaars weer opengesteld. Door het directe contact met de VOC richt de productie zich meer en meer op de Europese smaak.

De porseleinfragmenten van Essenvelt bestaan uit een randscherf van twee schaaltes (VNR 25 en 34) en de bodem van een klein vaasje (VNR

50). Alle zijn gevonden in de grachtvullingen van het Hof. De wand van het vaasje heeft acht facetten en is gedecoreerd met een agrarisch tafereel. Het schaaltje had oorspronkelijk een diameter van om en bij de 8 cm. De rand is versierd met een stylistisch bloemenmotief. De decoratie op de spiegel is niet meer herkenbaar.

Het porselein lijkt overwegend aan de Kangxi-periode toe te wijzen. Dit komt ook overeen met de periode 1675-1750. Het materiaal valt vermoedelijk eerder vroeg 18e eeuws te dateren.

Steengoed

Negen scherven zijn afkomstig van het zogenaamde steengoedaardewerk dat in Duitsland, in het Rijnland, is gemaakt. De negen scherven vormen 3% van het totaal aantal gevonden scherven bij de opgraving Essenveld, goed voor 361 gr. Het gaat in alle gevallen om geglaazuurd steengoed.

Slechts twee fragmenten behoren tot het bruine steengoed dat afkomstig is uit het Duitse Frechen en zich laat kenmerken door zoutglazuur en een donkerbruine ijzerengobe. Het gaat hierbij om een kleine wandscherf, mogelijk van een kannetje, gevonden in de gracht van het Hof (VNR 12). Een twee opvallende scherf, eveneens afkomstig uit de grachtvullingen (VNR 64), vertoont de populaire baardmandecoratie.

Ook behoren een aantal scherven tot het typische grijze steengoed, vaak met reliëfdecoratie met blauw erover aangebracht. Waar dit aarde-

werk vaak 'Westerwald-aardewerk' wordt genoemd, is het ook in andere steden dan Westerwald gemaakt, bijvoorbeeld ook in Keulen. Wij kennen het aardewerk dan ook vaak als 'Keulse potten'. Het meeste materiaal is afkomstig uit de gracht rond het hoofdgebouw, met name bij de brug. Het betreft een bodemfragment van een pot of kan (VNR 32), twee randfragmenten van een pot met mogelijk granaatappeldecoratie (VNR 25) en twee wandfragmenten van een pot (VNR 15). Tot slot zijn twee randfragmenten van een kan afkomstig uit een laag op het erf (VNR 48).

Het materiaal uit Frechen werd grofweg tussen 1540 en 1700 gemaakt, terwijl het Westerwald aardewerk vanaf 1600 tot op heden wordt gemaakt.

Industrieel wit aardewerk

Twintig fragmenten behoren tot de categorie van het industrieel wit aardewerk (241 gr, 8% van het totaal).

Al het aardewerk in deze categorie is afkomstig uit de bovenste lagen van de gracht (VNRs 15, 25 en 58). Het kan tot de recentere gebruikperiode van het hof gerekend worden, eind 18e-19e eeuw of zelfs later.

Onder het materiaal bevinden zich fragmenten van twee kleine zalfpotjes in dun aardewerk (eggshell) (VNRs 15 en 25). Daarnaast is het meeste scherfmateriaal aan borden te koppelen.

6.4 Conclusies

Op de opgraving van het voormalige Hof Essenveld is een beperkte hoeveelheid aardewerk verzameld. De vrij bescheiden hoeveelheid is deels te wijten aan de vondstcontext en de wijze van verzamelen in het veld. Aangezien het onmogelijk was de gehele gracht uit te zeven op materiaal werd ervoor gekozen een aantal gerichte samples mee te nemen voor verder onderzoek. Vondstmateriaal uit andere contexten werd integraal meegenomen.

Zoals reeds aangegeven is verreweg het meeste aardewerk gevonden in de grachtvullingen rond het woonhuis. Het meest complete materiaal is echter afkomstig uit de beerput die gevonden werd bij het woonhuis (VNR 65).

De bulk van het materiaal bestaat uit roodbakend aardewerk (56%). Het betreft hier enerzijds keukengerei als kookpotten en recipiënten (kannen, kommen,...). Anderzijds kan een deel toegeschreven worden aan tafelgerei (borden, kannen, kommetjes, etc...). Een fragment van een olielampje vormt een uitzondering. Een tweede categorie is het faience (17%). De gevonden vormen zijn alle toe te schrijven aan eetgerei en met name borden. De derde grootste groep is het witbakkende aardewerk (13%). Ook hier ligt het zwaartepunt op tafelgerei met

enkele kopjes, kommen en een grape. Circa 8% van het aardewerk kan toegeschreven worden aan het industrieel wit. Deze bakselsoort werd voornamelijk aangetroffen in de grachtvullingen en is ook van recentere datum. Het betreft met name borden en enkele zalfpotjes.

De andere categorieën die op het Hof werden aangetroffen zijn steengoed (3%), majolica (2%) en porselein (1%).

Het aardewerkassemblage van Essenveld is algemeen gezien vrij eenvoudig. Het meeste aardewerk werd in Nederland vervaardigd en echte luxegoederen zijn schaars. Hiervoor zijn verschillende mogelijke verklaringen denkbaar. Mogelijk werd het mooie aardewerk meegenomen en belandde het niet bij het afval. Een andere mogelijkheid zou kunnen zijn dat de bewoners het Hof enkel als een soort 'vakantieverblijf' zagen waar ze maar een beperkt deel van de tijd doorbrachten. Het goede servies bleef hier dan ook weg. Een laatste mogelijkheid is uiteraard dat de eigenaars van Hof Essenveld eigenlijk vrij bescheiden rijken waren die weliswaar over een zogenaamd buiten beschikten maar er verder geen overdreven luxueus leven op nahielden.

7. Glas

B. Silkens

7.1 Inleiding

Tijdens de opgraving van het Hof Essenvelt zijn een beperkt aantal glasfragmenten verzameld (fig. IX-1). In totaal gaat het om ruim vier en een halve kilo glasscherven bestaande uit 108 getelde fragmenten. De uitwerking van het glas is ter hand genomen door Aagje Feldbrugge, Bernard Meijlink en Bram Silkens. In onderstaande bijdrage worden de resultaten van de uitwerking gepresenteerd. De tabel die hierbij hoort is terug te vinden in de bijlagen (zie bijlage GLAS).

In de inleiding wordt verder ingegaan op de vondstcontext van het glaswerk. Vervolgens volgt een paragraaf met de beschrijving van het gevonden glas. De bijdrage wordt afgesloten met een paragraaf met enkele conclusies.

7.2 Beschrijving

Het glaswerk is voor de uitwerking in vier verschillende hoofdcategorieën ingedeeld (tabel II). Het gaat om vensterglas (VEN in de tabel), kleinere flesjes (FLES in de tabel), wijnflessen (WFLES in de tabel) en het fijnere glasservies (GLAS in de tabel). Het gaat bij deze laatste categorie om bekers, een roemer, kelkgladen en een recente schaal/suikerpot? Met name het drinkgerei is fraai en getuigt van de status van de bewoners.

7.2.1 Vensterglas

Een eerste categorie vormt het vensterglas (VEN in de tabel). Het gaat hierbij om scherven van slechts enkele millimeters dun, vlak glas. In sommige gevallen kan niet uitgesloten worden dat het ook fragmenten van dunne vierkante

flessen zijn. Onder de uitgesplitste en getelde glasfragmenten zijn zes scherven van mogelijk vensterglas aanwezig. Hiervan zijn vier afkomstig uit de beerput bij het woonhuis (VNR 16). De fragmenten bestaan zowel uit wit als groen glas. Een vierde fragment is afkomstig uit de vulling van 1 van de kamers van het woonhuis. Het gaat om een klein fragment in lichtgroen glas met vrij rechte rand met lichte groef (VNR 11). De kleur en dikte komt sterk overeen met het glaswerk gevonden in de hoger vermelde beerput. Een laatste fragment werd aangetroffen in de vulling van de gracht bij 1 van de palen van de brugconstructie (VNR 59).

De vondsten van vensterglas concentreren zich in de onmiddellijke omgeving van of in contexten direct geassocieerd aan het woonhuis. Er kan aangenomen worden dat de ramen van het hoofdgebouw voorzien waren van (lichtgroen?) glas.

7.2.2 Flessen

Het merendeel van de gevonden flessen kunnen ondergebracht worden in de categorie van de wijnflessen. In totaal gaat het om 33 fragmenten. Daarnaast werd 1 smal halsje van een kleiner flesje teruggevonden (VNR 58).

Het smalle halsfragment bestaat uit zeer dun, lichtgroen glas en zou aan een flesje hebben kunnen toebehoord, of aan een klein vaasje (fig. IX-3). De halsopening is ca. 1 cm breed en werd afgeboord door een smalle ring van glas die gedeeltelijk over de hals heen geplooid ligt. De schouder lijkt vrij duidelijk geprofileerd te zijn. De rest van het flesje ontbreekt dus een exacte hoogte of diameter valt niet te bepalen. Op basis van de vorm van de hals zou het flesje in de 17e eeuw gedateerd kunnen worden

VNR	volg- nr	WP	Vlak	Sp	vul	Type	aan- tal	gewicht (gr.)	rand	wand	bodem	voll profiel	opmerkingen	datering
11	1	2	1	26	1	ven	1	4	1				gro glas; rechte rand met groef; vensterglas? (gevonden in huis)	
15	1	2	1	2	4	glas	1	28					bel in steel	
15	2	2	1	2	4	wfles	5	328	2	1	2		fragmenten wijnfles; gro	
16	1	2	1	50	1	glas	63	356	22	30	8		diverse kelken en bekeerglazen; 1 roemer	1e h. 17e eeuw
16	2	2	1	50	1	ven	4	13					vensterglas	
25	1	2	1	2	1	wfles	14	2930	1	6	5	2	gro glas; 6 rechte en 1 bolle wand; vormgeblazen/twee verticale naden	18e-20e eeuw
25	1	2	1	2	1	glas	2	65		1	1		voet en steel kelkglas	18e eeuw
25	1	2	1	4	1	kom	1	259					schaal/suikerpot?	20e eeuw
28	1	2	1	2	4	fles	4	286	2		2		gro glas	
32	1	2	1	2	4	glas	2			1	1			
58	1	2	1	2	4	fles	1	42					omgekrulde lip	
58	2	2	1	2	4	glas	1	31			1		Luchtslingerglas	2e kwart 18e eeuw
59	1	2	1	17	1	ven	1	3					vensterglas?	
60	1	2	1	18	2	glas	1	30					spiraal in steel	
67	1	2	1	3	1	wfles	10	205	2	7	1		gro glas	

Tabel II Overzichtstabel Glas

(Henkes1994, pp. 241-242).

Het grootste deel van het verzamelde glaswerk bestaat echter uit fragmenten van wijnflessen. Onder de scherven waren van minimaal 12 afzonderlijke flessen de halzen aanwezig. Dit kan meteen als het minimaal aantal individuen van wijnflessen gezien worden. De meeste flessen werden verzameld uit de vulling van de gracht.

Er kan een onderscheid gemaakt worden tussen recentere exemplaren met verticale naad en deze zonder naad. Het merendeel van de flessen met naad heeft een vrij duidelijke schouder, een hoog recht profiel, waarbij de lengte van de hals een grote variatie kent. De diameter varieert van 7-9 cm. Deze flessen zijn te dateren in de 19e en 20e eeuw.

De overige wijnflessen hebben een dikkere wand en nog geen verticale naad. Er werden geen complete vormen aangetroffen die toelaten de exacte hoogte te bepalen. De bodem is matig opgestoken. Ook in de lengte van de hals zijn weinig verschillen op te merken. De kwaliteit van het glas is ook beduidend minder goed en schilfert sterk af. Net als de recente flessen hebben deze exemplaren een hoge rechte wand en lange hals. Flessen van dit type worden door de verschillende specialisten in de 18e eeuw gedateerd (Henkes1994, p.313).

Er werden geen zegels op de flessen aangetroffen. Het zegelen van flessen door middel van een gestempelde glasplak kwam rond 1650 in gebruik (HENKES 1994, 292 e.v.). Een eeuw later nam deze gewoonte om flessen te zegelen weer af. De aangetroffen wijnflessen lijken voornamelijk te koppelen aan de latere gebruiksfasen van het Hof en zelfs aan de periode toen het Hof al verdwenen was. Flessen uit de oudere gebruiksfasen van Hof Essenvelt bevinden zich niet onder het verzamelde materiaal. Het is natuurlijk mogelijk dat deze op een andere plek gedumpt waren en dat deze bij het veldwerk gemist is.

7.2.3 Glasservies

Bekers

Een 34-tal glasscherven konden aan bekens toegeschreven worden. Drie bodems en 1 rand duiden op minstens drie, mogelijk vier verschillende bekens. Alle werden aangetroffen in dezelfde context, de beerput bij het woonhuis (VNR 16). Sommige bekens konden gedeeltelijk gereconstrueerd worden. Ze zijn vrijwel allemaal van kleurloos glas en zeer fijnwandig. Bekens worden vaak met biergebruik gelinkt, maar vermoedelijk werden ze voor meerdere toepassingen gebruikt (KOTTMAN2010, p. 150)

Twee bodems zijn van hetzelfde type, zonder standing met vrij fors opgestoken bodem. De diameter van de bodem is 6 cm, maar de beker loopt naar boven toe wijder uit. Een volledig profiel kon helaas niet worden gereconstrueerd. Mogelijk gaat het om gewone drinkbekers, maar ook een functie als conservenglas kan. Dit type bekens valt te dateren in (het eerste kwart van?) de 17e eeuw (Henkes1994, p. 128 & p. 337).

Een tweede type beker bestaat uit een fraai gedecoreerd bodemfragment met standing

Fig. VII - 1 Beker met standing in blauw glas.
Foto: Tim van Eenennaam

in blauw glas (fig. VII-1). De bodem is fors opgestoken. De standring is verfraaid met ribbels. Het profiel van dit glas kon tot een hoogte van 8,5cm worden gereconstrueerd. De diameter van de bodem is ca. 6,5cm. De beker loopt naar boven toe iets breder uit (7cm op 8,5cm hoogte). Henkes geeft in zijn boek een goede parallel aan van een beker met soortgelijke blauwe standring met hoogte 10cm. De rand van de door hem beschreven beker is voorzien van een witte lipdraad. Dit type rand werd bij Essenvelt in dezelfde context teruggevonden en zou dus tot dezelfde beker behoord kunnen hebben. De fragmenten vallen echter niet helemaal aan elkaar te passen. Deze glazen zijn te dateren in de eerste helft van de 17e eeuw.

Fig. VII - 2 Roemer met braamnoppenversiering en kelkglas *a la facon de Venise*.
Foto: Tim van Eenennaam

Roemers

Als vorm geëvolueerd uit de noppenbeker en de berkemeier, populair in de vijftiende en zestiende eeuw, was de roemer het wijnglas bij uitstek van de burgerij in de zeventiende eeuw, met name voor witte wijn (HENKES 1994, 189).

Het type bestond uit een gebogen kelkvorm op een ronde stam met braamnoppenversiering die weer op een voet van gewonden glasdraad stond. In verreweg de meeste gevallen gaat het om blauwgroen glas. Het verspreidingsgebied van de roemers ligt vooral in Midden- en Noord Europa in het Rijnland en de Nederlanden (KOTTMAN 199, 267). Roemers werden ook in Nederland gemaakt, maar het gros werd toch uit Duitsland geïmporteerd (HENKES 1994, 254 e.v. & KOTTMAN 1999, 266-267).

In de beerput bij het woonhuis van het Hof Es-

senvelt bevinden zich acht scherven die samen één vrijwel complete roemer vormen (fig. VII-2). Het gaat om een kleine slanke roemer met tonvormige cuppa op een stam met een dubbele rij braamnoppen en onderaan een vlakke voet die uit acht of negen gesponnen glasdraden werd opgebouwd. Een gekerfd glasdraadje

scheidt de stam van de kelk. In de kelk werden geen decoratieve graveringen teruggevonden (fig. VII-6). Een exacte parallel werd gevonden in Delft en beschreven door Henkes. Deze dateert het de roemer rond 1648 (Henkes1994, p. 199).

Kelkglazen

Tegen het midden van de zestiende eeuw kwam voor de meer gegoede burgerij ook kostbaarder glaswerk beschikbaar. Er verschenen vooral fraaie kelkglazen op de markt die ofwel werden geïmporteerd uit Venetië ofwel, na het midden van de zestiende eeuw, ook in de (Zuidelijke) Nederlanden werden gemaakt *à la façon de Venise* (HENKES 1999, 200 en 211). Tegen het eind van de zestiende eeuw kwamen ook minder luxueus uitgevoerde kelkglazen in gebruik voor

het drinken van wijn. Deze nog altijd mooie à la façon de Venise geblazen glazen waren ook voor de gewone burger betaalbaar. De glazen bleven populair tot in het laatste kwart van de zeventiende eeuw. Aan het eind van de zeventiende eeuw kwam zwaarder glaswerk in de mode (HENKES 1999, 211 en 262-263). Dit was vooral geënt op de Engelse smaak en traditie, waarbij zwaardere modellen uit loodglas werden geblazen.

Het kelkglas was veelal driedelig en bestond uit een afzonderlijke kelk of cuppa, een stam en een voet. De kelk was in de regel conisch met halfronde bodem, trechtervormig of soms emmervormig. Tegen het eind van de zeventiende eeuw vindt een ontwikkeling plaats waarbij de bodem van de cuppa een forse verdikking vertoont. De stam werd apart in een mal geblazen en bestond vaak uit een baluster met grote luchtbel en een rond, sterk uitgerekte of juist afgeplatte nodus (knoop) als versiering. Variatie hierin kan voorkomen in de vorm van een verticale ribbeling, het insnoeren van de holle stam tot een aantal nodi of het invouwen van één enkele bolvormige knoop tot een vierlobbige nodus (HENKES 1999, 211). Soms werd de stam bij het blazen uit de kelk getrokken en ontstond een tweeledig kelkglas. De stam stond op een ronde voet die in de Nederlanden van het midden van de zeventiende eeuw steeds vaker een omgeslagen rand kreeg om dit kwetsbare deel van het glas te verstevigen (HENKES 1999, p. 212).

Tussen de glasscherven van de opgraving bevinden zich fragmenten van minstens acht kleurloze kelkgladen. In 1 geval gaat het om een duidelijk bodemfragment van een kelkglas, maar is van de verdere vorm niets te zeggen. Van vier verschillende kelkgladen is de stam bewaard gebleven met in enkele gevallen ook een deel van de voet en/of kelk.

Een fraai gedecoreerde steel en bodem van een kleurloos kelkglas werd aangetroffen in 1 van de middenste grachtvullingen. Het betreft een

fragment van een zogenaamd (*lucht*)slingerglas. Deze werden vervaardigd in het tweede kwart van de 18e eeuw in de Nederlanden of Engeland (Henkes1994, p.269). Om een luchtslinger te maken werden een aantal pennetjes gebruikt die op een klos waren gemonteerd. Een in water gedrenkte prop werd vervolgens tegen de hete glasmassa gedrukt waardoor de kanaaltjes zich met waterdamp vulden. De opening werd daarna dichtgesmolten. Bij het verder vervaardigen en opwarmen van het glas zette deze waterdamp uit en zorgde voor een inwendige glans van de kanaaltjes. Door een torsie in de steel aan te brengen verkreeg men de fraaie luchtslingers (Henkes1994, pp. 264-265).

Een ander fraai fragment is afkomstig uit de beerput bij het woonhuis (VNR 16). Het betreft een steelfragment met resten van een bodem van een zogenaamd vleugelglas uit de eerste helft van de 17e eeuw (fig. VII-4). De stam is asymmetrisch en opgemaakt uit kleurloos en in blauw glas uitgevoerde vleugeltjes. Deze vleugelglazen zijn Venetiaans in oorsprong. Vanaf de tweede helft van de 16e eeuw raakt dit type wijder verbreid en werden ze ook in onze contreien in grote getale geproduceerd. Met name in de 17e eeuw zijn deze vleugelglazen erg populair (Henkes1994, pp. 217 en 221).

In diezelfde context werden ook twee, mogelijk drie glazen van een type gevonden dat aansloot op de Venetiaanse tradities. Deze zogenaamde kelkgladen 'à la façon de Venise' kwamen, zoals hoger besproken, op aan het eind van de 16e/ eerste helft 17e eeuw en zijn doorgaans vrij eenvoudig van vorm (Henkes1994, pp. 211-214). Van de op Essenveld aangetroffen glazen kon er 1 nagenoeg volledig worden gereconstrueerd (fig. VII-3). Van het tweede glas is enkel de voet en een deel van de steel bewaard en van het derde enkel een bodemfragment. Het glas is 7,5cm hoog met een kelk van 7,5cm diameter en een voet van 7cm diameter. Het glas bestaat uit een vrij platte voet en een korte steel die versierd is met een geribbelde nodus. De kelk zelf is 5,5cm hoog, zonder bijkomende versiering.

Drie fragmenten lijken toe te schrijven aan *recentere glazen*. Twee stukken zijn afkomstig uit de bovenste grachtvulling (VNR 25) en een ander werd verzameld bij de aanleg van het vlak (VNR 15).

7.3 Conclusie

Op de opgraving van het Hof Essenvelt zijn een relatief beperkt aantal glasscherven gevonden waarvan het meeste en mooiste materiaal uit de vulling van de beerput van het Hof afkomstig is. Al het glasmetaal uit de beerput valt te dateren in de eerste helft 17e eeuw. De vondsten tonen een fraaie collectie glasservies, duidelijk behorend tot een gegoede familie. Dat past dus prima in de context van een bescheiden buiten.

Het overige glaswerk is nagenoeg allemaal afkomstig uit de vullingen van de gracht. Kaarten en luchtfoto's tonen aan dat het water om het Hof nog lang nadat het buiten zelf verdwenen was, heeft opengelegen. Zo raakten de bovenste pakketten opgevuld met recenter materiaal als wijnflessen en glazen. De vullingen daaronder bevatten ouder materiaal.

De vondst van een aantal fragmenten van vensterglas in en rond het woonhuis maakt het beeld van het Hof Essenvelt wat levendiger.

Fig. VII - 4 Voet en steel van vleugelglas. Foto: Tim van Eenennaam

8. Metaal

H. Bostelaar & B. Silkens

Tijdens het veldonderzoek zijn in totaal 26 metalen objecten gevonden, voor een gewicht van 387g. In veel gevallen gaat het om sterk gecorrodeerde brokken ijzer of ijzeren spijkers. Het verzamelde metaal is door de Walcherse Archeologische Dienst ter analyse en conservering aangeboden bij dhr. H. Bostelaar in Middeburg.

In totaal gaat het om 20 vondstnummers (26 vondsten).

8.1 Inleiding

Net als vandaag werd in het verleden vaak gebruik gemaakt van de toepassing van metaal in het dagelijkse leven. Werktuigen, wapens, sierraden en gebruiksvoorwerpen bestonden vaak (ten dele) uit metaal. Nochtans blijft deze categorie in het vondstenspectrum vaak onderbelicht.

Dit kan verschillende oorzaken hebben: de eerste is te vinden in de omgang met metaal in het verleden. Vaak werden voorwerpen nadat ze in onbruik waren geraakt niet weggegooid, zoals dat bijvoorbeeld bij aardewerk het geval was, maar omgesmolten tot nieuwe objecten. Een tweede oorzaak is de gevoeligheid van metalen voorwerpen voor negatieve invloeden uit de omgeving. Al snel treedt er in de bodem corrosie op die de voorwerpen ernstig kunnen aantasten of zelfs volledig kan vernietigen. Een laatste oorzaak kan gezocht worden in het feit dat archeologen tijdens archeologisch onderzoek vaak te weinig aandacht besteden aan deze vondstcategorie. De vaak slechte zichtbaarheid van met name kleine voorwerpen als sierraden, munten, etc... heeft hiermee te maken. Consequent gebruik van metaaldetectie is daarom noodzakelijk.

Tijdens het archeologisch onderzoek op de voormalige buitenplaats Essenveldt werden vlakken en sporen afgezocht met de metaaldetector. Dit leverde een totaal van 26 metaalvondsten op, waarvan een deel in slechte staat was.

Vooraf het ijzer is er slecht aan toe, maar ook een aantal koperen munten zijn sterk aangetast. Een selectie van het vondstmateriaal werd geconserveerd.

Hieronder worden de verschillende vondsten beschreven en geïnterpreteerd volgens hun functie.

8.2 Beschrijving van de vondsten

Gebouwonderdelen

Binnen het beperkte aantal verzamelde metaalvondsten kan mogelijk één object als daklood voor een leien dak worden aangeduid (VNR 42). Het object werd gevonden in een greppel (S 6 in WP 4). Dit spoor kan op basis van het andere vondstmateriaal mogelijk een recent spoor zijn. Het is dus niet zeker of het gevonden object daadwerkelijk tot de buitenplaatsfase behoort heeft.

Gereedschap

Slechts één object kan in deze categorie worden ondergebracht. Het betreft een ijzeren moersleutel van vrij recente makelij (VNR 57). De moersleutel werd gevonden op één van de peilers van de brug die naar het Hof leidde. Het is goed denkbaar dat deze hier terechtgekomen is in een latere fase via de grondbewerking.

VNR	Volgnr	WP	VI	Sp	vul/seg	inh.	mat.	aantal	gewicht (gr.)	opmerkingen	datering
3	1	1	1	2	8	MET	Pb	1	13	kogel mogelijk van een vuistvuurwapen (18,5 x 10 mm)	I kwart 19e-1e kwart 20e E
4	1	1	1	2	8	MET	Pb	1	13	kogel mogelijk van een vuistvuurwapen (19 x 10 mm)	I kwart 19e-1e kwart 20e E
7	1	1	1	2	1	MET	Br	1	3	siernagel	
8	1	1	1	2	5	MET	Br	1	3	munten; indetermineerbaar	
9	1	1	1	1	X	MET	Br	1	12	D-vormige gesp (paardentuig)	
15	1	2	1	2	4	MET	Br	1	29	miniatuur kanonnetje; 68mm x 13 mm	17e eeuw
26	1	2	1	2	4	MET	Br	1	1	duit uit Zeeland	1714-1720
36	1	3	1	7	1	MET	Br	1	2	duit uit Holland	1590-1600 / 1604-1605
37	1	3	1	6	1	MET	Br	1	2	duit uit Stevensweert; SST INSV LA (Sancti Stephani Insvla of Sint Stephanus Eiland); tulpkrans om een gekoond wapenschild met een klauwende leeuw	1628-1632
37	2	3	1	6	1	MET	Pb	1	7	oor miniatuur brandewijnkom (kinderspeelgoed)	
37	3	3	1	6	1	MET	Pb	1	4		
41	1	4	1	2	1	MET	Br	1	1	duit uit Zeeland	176*
42	1	4	1	6	1	MET		1	16	daklood leien dak	
45	1	4	1			MET	Pb	1	24	musketkogel	1568-1648?
52	1	3	1	18	1	MET	Fe	3			
53	1	3	1	6	1	MET		1	3	gewichtje ?	
54	1	2	1	4	1	MET	Br	1	2	duit uit Zeeland	17**
55	1	2	1	2	1	MET		1	6		
56	1	2	1	4	1	MET	Fe	1	29	bronzen knop (kast of lade)	
57	1	2	1	18	1	MET	Br	1	12	moersleutel	
62	1	2	1		X	MET	Fe	3			
50	1	4	1	12	1	MET	Pb	1	205	kogel/balletje	

Tabel III Overzichtstabel Metaal

Munten

Onder het materiaal bevinden zich zes munten (tabel III). Deze zijn deels te koppelen aan de buitenplaats, deels aan de fase voorafgaand daaraan.

Vondstnr 8 betreft een munt die door corrosie sterk is aangetast en niet meer te determineren is.

Vondstnr 26, afkomstig uit de gracht van de buitenplaats, betreft een duit uit Zeeland met een grote zwemmende leeuw in binnencirkel. Deze munten werden geslagen tussen 1714 en 1720.

In een houtskoolrijke kuil (VNR 36) werd een duit uit Holland gevonden. Deze zijn geslagen tussen 1590-1600 of 1604-1605. De vulling van de kuil zou bijgevolg kunnen dateren uit de periode voor de buitenplaats. Naar alle waarschijnlijkheid stond er aanvankelijk een boerderij (fig. VIII-1).

Op een duit uit Stevensweert, gevonden in houtskuil- en puinrijke laag op het hoofdterrein (VNR 37), is het opschrift SST INSV LA in drie regels onder elkaar terug te vinden. Deze letters zijn terug te voeren tot Sancti Stephani Insvla, ofwel Sint Stephanus Eiland. Dit verwijst naar de ligging van Stevensweert, als eiland in de Maas. Op de keerzijde staat een gedeeltelijke tulpkrans om een gekroond wapenschild met een klauwende leeuw afgebeeld. De rand van

het schild is versierd met kleine of grote bollen (bezanten). Dit type munten werd geslagen tussen 1628 en 1632 (fig VIII-2).

Vondstnr 41 werd verzameld in een greppel (S2) in werkput 4 en betreft een duit uit Zeeland waar de eerste drie cijfers te lezen zijn 176X

Een andere duit uit Zeeland, gevonden aan de pijler van de brug die toegang gaf tot het hoofdgebouw (VNR 54) dateert eveneens uit de 18e eeuw. Enkel de eerste twee cijfers zijn nog te lezen: 17XX.

Kinderspeelgoed

Dat er op de buitenplaats of voorafgaande buitenplaats ook kinderen aanwezig waren blijkt uit de vondst van twee metalen objecten die aan te duiden zijn als kinderspeelgoed.

In een laag (S6) in werkput 3 werd het oortje van een miniatuur brandewijnkom gevonden (VNR 37). In hetzelfde pakket was ook al een munt uit het begin van de 17e eeuw aangetroffen.

Ongetwijfeld de mooiste vondst is afkomstig uit de gracht van het Hof (VNR 15). Het betreft hier een miniatuurobject in de vorm van een kanon, een zo geheten voorlader (fig. VIII-). Het miniatuur kanonnetje is zeer getrouw nagemaakt naar een 17e-eeuws model. De voorkant (de tromp) zou van een Portugees kanon overgenomen kunnen zijn. Het tuigje werd ook

Fig. VIII-1 Duit uit Holland (1590-1600 of 1604-1605)
Foto: Hans Bostelaar

Fig. VIII-2 Duit uit Stevensweert (1628-1632)
Foto: Hans Bostelaar

Fig. VIII-3 Miniatuurkanon voor behandeling
Foto: Hans Bostelaar

Fig. VIII-4 Miniatuurkanon na behandeling
Foto: Hans Bostelaar

voorzien van een zundgat en een druif. Over het kanon zitten vier opgelegde banden: één net achter de tromp, één tussen het zundgat en de druif en twee banden in het midden. Tussen deze twee banden zitten de tappen. Hoewel nu verdwenen, moet het geheel op een (houten) rolpaard gestaan hebben.

Maten van het miniatuurtje zijn: 68 mm lang (conisch), de breedte van de tromp is 10 mm, het smalste gedeelte net achter de tromp 6 mm, het dikste gedeelte bij het zundgat is 13 mm.

Meubelaccessoires

Twee vondsten uit de gracht vertellen iets over het interieur van de buitenplaats. Vondstnr 7 is een siernagel. Siernagels werden gebruikt voor het decoreren van de bekleding van houten stoelen, kasten of deuren en dergelijke.

De tweede vondst betreft een bronzen knop van een deur, kast of lade (VNR 56) (fig. VIII-5).

Wapentuig

Drie loden kogels getuigen van de aanwezigheid van wapens op het buiten. Eentje dateert uit de periode van het buiten (VNR 45), de twee andere van de periode erna (VNRs 3 & 4).

Vondstnr 3 betreft een kogel die mogelijk bestemd was voor een vuistvuurwapen. De kogel

is geheel uit lood vervaardigd en weegt 12 g. De lengte is 18,5 mm en de dikte 10 mm. De kogel dateert vermoedelijk uit het laatste kwart 19e eeuw/eerste kwart 20e eeuw (fig. VIII-6).

Ook vondstnr 4 betreft een kogel die mogelijk toebehoort aan een vuistvuurwapen. De kogel is geheel van lood en weegt 12 g. De lengte bedraagt 19 mm en de dikte 10 mm. Ook dit exemplaar valt vermoedelijk te plaatsen in het laatste kwart 19e eeuw/eerste kwart 20e eeuw.

De derde kogel is ouder en werd gevonden in de gracht van Hof Essenveld. Het gaat om een musketkogel (VNR 45), een mogelijk overblijfsel uit de tachtigjarige oorlog 1568-1648?

Fig. VIII-5 Bronzen knop
Foto: Hans Bostelaar

Fig. VIII-6 kogel van een vuistvuurwapen (eind 19e/begin 20e E). Foto: Hans Bostelaar

Overig

Bij de aanleg van het vlak werd een D-vormige gesp gevonden die behoorde tot paardentuig (VNR 9).

In een houtskool- en puinrijke laag rond het hoofdgebouw van Essenvelt werd een mogelijk metalen gewichtje gevonden (VNR 53). Het weegt 3g.

Fig. VIII-7 Gesp voor paardentuig. Foto: Hans Bostelaar

8.3 Interpretatie

Metaalvondsten kunnen antwoord geven op verschillende onderzoeksvragen, met name vragen die betrekking hebben op de aard en datering van de vindplaats. Soms werpen ze ook een licht op de sociale status van de bewo-

ners. Het vaststellen van de sociale status op basis van metaalvondsten is echter niet eenvoudig. Over het algemeen redeneert men dat voorwerpen met een luxe functie (sieraden), van een kostbaar materiaal en/of met een goede uitvoering, wijzen op een hoge sociale status. Dat betekent echter niet dat afwezigheid van deze aspecten een lage sociale status betekenen. Een opvallend voorbeeld hiervan zijn kastelen, die soms een verrassend eenvoudige assemblage aan metalen voorwerpen opleveren (BARTELS 1994, p. 44).

Het overgrote deel van de metalen vondsten op hof Essenvelt zijn te dateren in de 17e en 18e eeuw. Deze periode kan ruwweg opgesplitst worden in twee bewoningsfasen: deze van de boerderij die als voorloper van de buitenplaats in gebruik is geweest. Dit komt ongeveer overeen met de 17e eeuw. Vanaf het begin van de 18e eeuw lijkt de boerderij een buitenplaats te worden.

Uit de metaalvondsten blijkt dat (een deel van) het gebouw in een bepaalde fase mogelijk een leien dak met loodslabben heeft gehad. De context bevat echter ook recenter materiaal wat de interpretatie bemoeilijkt. Ook werden geen fragmenten van leistenen aangetroffen. Het paardentuig wijst op de aanwezigheid van één of meerdere paarden, die waarschijnlijk bij veldwerk en/of transport werden ingezet. Binnenshuis had men zeker enkele stukken fraai gedecoreerd meubilair met sierknoppen. Er speelden kinderen op het terrein met kanonnetjes en miniatuur huisraad. En het drama is denkbaar als zo'n mooi stukje speelgoed tijdens het spel in de gracht belandde.

In de natte omgeving rond hof Essenvelt is het niet verwonderlijk dat gevallen munten niet meer konden worden teruggevonden. Dat verklaart waarschijnlijk het relatief grote aantal muntjes dat werd teruggevonden in de ophogingspakketten rond het hof.

9. Overig vondstcategorien

B. Silkens

9.1 Kleipijpmateriaal

Inleiding (Konijnendijk 2012, p. 51)

In de periode dat de hofstede Essenvelt werd bewoond, was tabak in opkomst als algemeen gebruiksgoed. In de eerste paar decennia van de 17e eeuw ontwikkelde de kleipijpenindustrie zich in een veertigtal Nederlandse steden, waaronder Middelburg. Het lokale product werd na verloop van tijd in klasse en prijs overschaduwd door import uit Gouda, waardoor in bijna heel Nederland de 17e eeuwse pijpenijverheid verdwijnt. Het beeld dat je zou mogen verwachten is dat vroege pijpen uit Middelburg, en pijpen vanaf de tweede helft van de 17e eeuw uit Gouda komen.

Over het algemeen wordt aangenomen dat roken als gewoonte begint rond 1600. In het begin zijn het vooral (Engelse) zeelieden en soldaten die de voordelen van een tabaksroes leren te waarderen tijdens hun vertoeven in slechte omstandigheden. Het nieuwe gedrag wordt het eerst opgemerkt en uitgeprobeerd in havenplaatsen. De nieuwe trend vindt grif navolging en door de vraag die ontstaat verschijnen de eerste lokale pijpmakerijen. Hun afzetmarkt groeit door tot in alle lagen van de bevolking en al snel ontstaat er een productdifferentiatie: goedkope pijpen voor de armeren tot fraai af-

gewerkte, langstelige pijpen voor de welvarenden.

Dit algemene verhaal gaat ook op voor Middelburg. Door het belang van de stad als havenplaats zal de kennismaking met het roken niet lang op zich hebben laten wachten. Uit de archieven is er weinig bekend, maar in 1635 was er in ieder geval één pijpmaker actief in de stad (Van Oostveen 2011, p. 119). Het ontbreken van opgravingsgegevens van pijpenmakersafval of andere vondsten die duiden op activiteit van meerdere pijpenmakers binnen de stadsmuren laat niet toe een goed beeld te krijgen op het tabaksgebruik in Middelburg in de 17e eeuw. Allicht is dat niet proportioneel groter is geweest dan elders in Nederland.

Determinatie

De belangrijkste richtlijn voor het determineren van een kleipijp is de chronologische ontwikkeling van de uiterlijke vorm. Deze evolueerde doorheen de tijd onder invloed van factoren als mode, technieken en tabaksgebruik. Kleipijpenspecialist Don Duco stelde een typochronologie op van vijf basistypes. In figuur IX-1 is deze in een overzicht gezet door B. Konijnendijk.

Naast vorm kunnen ook het pijpenmakersmerk

VNR	WP	Vlak	Spoor	vul	aantal	gewicht (gr.)	kop	steel	merk	opmerkingen
11	2	1	26	1	1	14	1			vulling kamer 1
25	2	1	4	1	17	112	6	11		1 klein kopje; dikke en dunne stelen; brug
28	2	1	2	4	3	22	1	2		gracht
58	2	1	2	4	1	3		1		gracht
59	2	1	17	1	2	15	1	1		gracht
65	2	1	50	1	2	17		2		dikke stelen; beerput

Tabel IV Overzichtstabel Kleipijpmateriaal

en de specifieke decoraties iets vertellen over de datering. Pijpenmakers lieten hun eigen merk registreren om vervalsingen tegen te gaan (Konijnendijk2012, p.51).

Beschrijving van het kleipijpmateriaal

Het kleipijpmateriaal, verzameld tijdens de opgraving van het buiten Essenveld, bestaat uit 26 fragmenten, waarvan negen pijpekopjes en 15 steelfragmenten. In totaal voor een gewicht van 138 gram (Tabel IV).

Het grootste deel van het verzamelde kleipijpmateriaal is afkomstig uit de gracht, en met name bij de brug van het Hof (VNRs 25, 28, 58 en 59). Enkele steelfragmenten werden gevonden in de beerput van het woonhuis (VNR 65) en een enkel pijpekopje in de vulling van één van de kamers van het huis (VNR 11).

De meeste pijpekopjes lijken op basis van typochronologie van Duco grof te dateren tussen 1730 en 1960, maar eerder vroeg (type 3). Deze pijpekopjes kunnen omschreven worden als ovaalvormig.

Het hielmerk op de pijpjes bestaat doorgaans uit de WS gekroond en een enkele keer uit S gekroond. Het merk WS gekroond kent een lange

geschiedenis, van 1652/1658 tot 1925. Het kan toegeschreven worden aan Willem Stevensz. de Jonge. Zijn grootste bekendheid vergaarde het echter onder het beheer van de familie Brammert. Maeijke Abrahams liet het merk in 1709 na aan haar kleinzoon, de befaamde Goudse pijpenmaker Arent Willemsz. Brammert. Dat merk gaat in 1778 weer over op diens zoon Willem Brammert. Vanaf 1801 gaat het merk over op de familie van de Want om in 1925 definitief opgeheven te worden. Het merk WS gekroond geldt als één van de topmerken in de pijpenindustrie van de 18e en 19e eeuw en heeft van alle makersmerken het meest te lijden onder vervalsingen. Vanaf 1819 wordt landelijk vastgelegd dat ook in andere Nederlandse steden pijpen met van oudsher Goudse merken geproduceerd mogen worden. Imitaties van de WS gekroond worden vanaf dan ook in ondermeer 's-Hertogenbosch, Maaseik en zelfs Frankrijk gemaakt. (DUCO, 2003, merk 605).

De S gekroond kent ook een lange geschiedenis, van 1655/1660 tot 1855/1860. De eerste eeuw gaat het merk in korte tijd over op vijf verschillende makers. Vanaf 1779 komt het in bezit van de familie de Jong. Het merk geniet niet het aanzien van de WS gekroond (DUCO2003, merk 393).

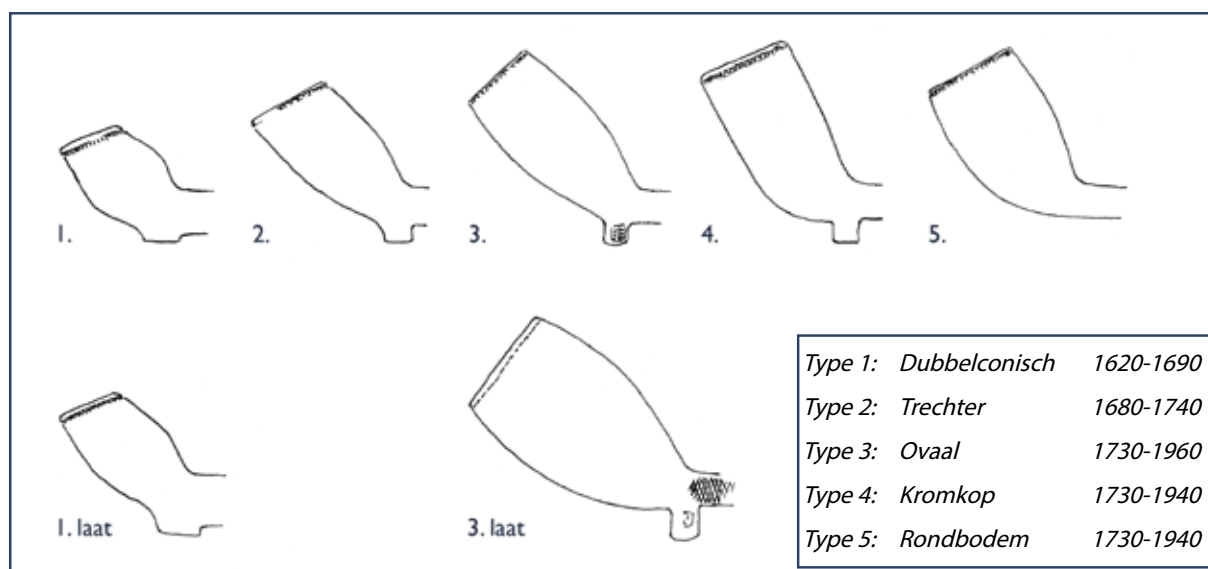

Fig. IX-1 Chronologische typologie van de Nederlandse kleipijp - Duco, bewerking B. Konijnendijk

Fig. IX - 2 Overzicht van enkele tegels, gevonden bij Hof Essenvelt. Foto: Tim van Eenennaam

Slechts één pijpekopje kan gecategoriseerd worden als dubbelconisch (fig X-1, type 1). Dit type valt te dateren tussen 1620 en 1690. Hoewel het werd gevonden samen met de ovale types in de grachtvulling van het Hof Essenvelt getuigt het van een oudere fase van het buiten.

De verzamelde pijpenstelen zijn zowel dik als dun. Een aantal zijn gedecoreerd met radstempelversieringen. Verder werden geen merken teruggevonden die iets kunnen zeggen over een eventuele maker of datering.

Conclusies

De pijpjes zijn van goede kwaliteit en alle vervaardigd in Gouda, het pijpenproductiecentrum van Nederland vanaf het midden van de 17e eeuw. Een aantal van hen is goed doorrookt, anderen lijken slechts enkele malen gebruikt te zijn. Op basis van vorm en merkteken kan er niet echt een harde datering op de pijpjes geplakt worden. Wel lijkt het een vroege ovale vorm te zijn. Rekening houdend met de andere vondsten lijkt een datering in de 1e helft/mid-

den van de 18e eeuw plausibel. Dit komt overeen met de hoogtijden van de buitenplaats. Ook van de vroegere gebruikperiode van het Hof, mogelijk de boerderijfase, werd kleipijpmateriaal aangetroffen.

9.2 Keramisch bouw materiaal

Tijdens de opgraving van Hof Essenvelt werden in verschillende contexten resten van keramisch bouw materiaal aangetroffen. Hoewel alles in het veld werd beschreven en gefotografeerd, werden niet alle elementen meegenomen uit het veld voor verdere uitwerking. In totaal zijn 38 stuks keramisch bouw materiaal daadwerkelijk verzameld voor een totaal gewicht van bijna 14 kg. Het materiaal bestaat grotendeels uit wand- en vloertegels en dakpannen (Tabel V).

Wandtegels

Wandtegels vormen het grootste deel van het verzamelde bouw materiaal, in totaal 16 stuks. De tegels zijn alle vervaardigd in witbakkende klei met tinglazuur. De meeste verzamelde tegels zijn losse vondsten uit grachtcontexten en uitbraaksporen. Er werd slechts één 'tableau' in situ aangetroffen, in de kelderruimte ten noorden van het Hof (VNR 22). De tegels die hier aangetroffen werden, een blauw gedecoreerde en eentje met mangaandecoratie tussen een reeks eenvoudige witgeglazuurde tegels, duiden op herbruik. Het ontbreken van meerdere intacte tableaux is waarschijnlijk te wijten aan de slechte conservering van de bebouwing. Het is daarbij ook goed mogelijk dat de meeste tegels al voorafgaand aan de sloop verwijderd zijn. Ze waren populair als herbruikmateriaal en brachten daarom een goede cent op.

De oudste geglazuurde wandtegels dateren uit de vroege 16e eeuw. Waar zij oorspronkelijk

enkel als versiering werden aangebracht, kregen de tegels vanaf de 17e eeuw ook een functionele toepassing. De geglazuurde oppervlaktes waren namelijk goed schoon te maken en verhinderden het indringen van vocht in de wanden. Tegels als plinten langs de vloeren verhinderden optrekkend vuil langs de muren en ook in de stookplaatsen bevorderden het gebruik van tegels de algemene netheid (OLIVIER1994, p. 288).

Wandtegels zijn vervaardigd volgens een gelijksoortige procedure als majolica en faience. Voor het beschil-

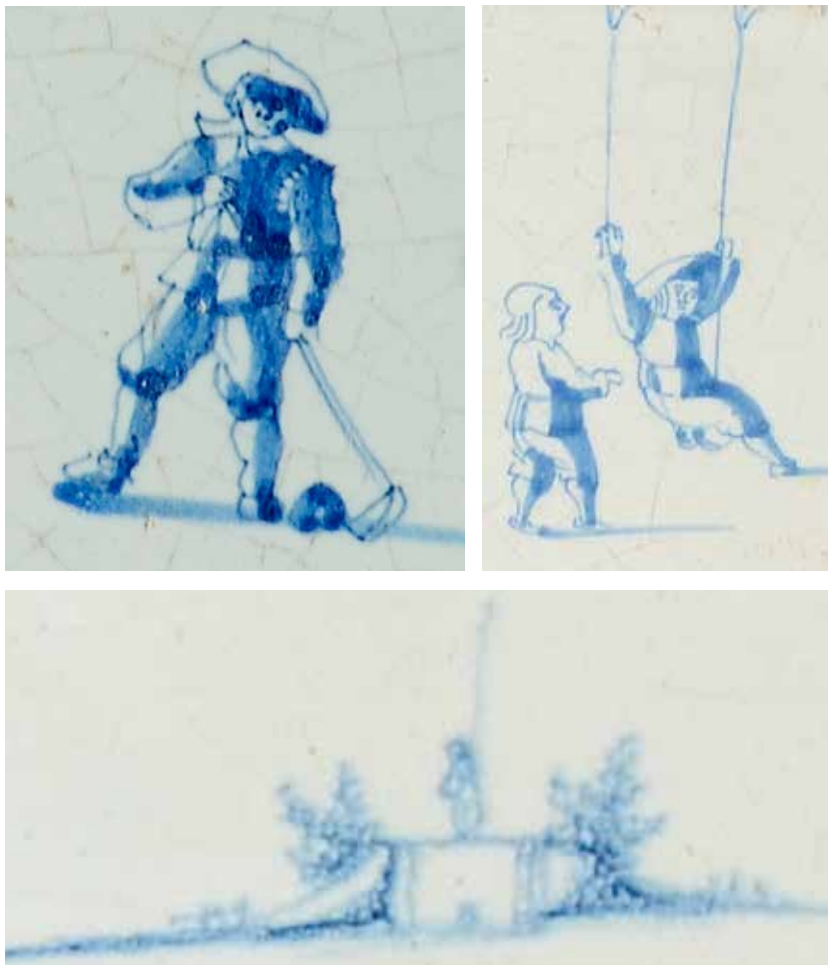

Fig. IX - 3 Details van enkele wandtegels van Essenvelt: kolfspeler, schommel en bruggetje. Foto: Tim van Eenennaam

VNR	Volgnr	WP	Vlak	Sp	vul	baksel	soort	type	kleur	aantal	gewicht (gr.)	Afmetingen (cm)	opmerkingen
2	1	1	1	VI	1	gr	pan	dak		1	21		gr
10	1	2	1	45	1	r	pan	dak		2	125		
11	1	2	1	26	1	r	pan	dak		2	279		
15	1	2	1	2	4	r/gr	pan	dak		3	181		
25	2	2	1	4	1	ro/gr	pan	dak		3	529		ro + gr
61	1	2	1	17	1	r	pan	dak		1	345		
1	1	1	1	I	1	r	teg	vloer		1	333	? x ? x 2,5	fragment
19	1	2	1	28	1	r	teg	vloer		1	3550	22,5 x 22,5 x 3	veel mortelresten
19	2	2	1	28	1	gr	teg	vloer		1	3421	22,5 x 22,5 x 3	veel mortelresten
23	1	2	1	28	1	r	teg	vloer		1	1902	19 x 19 x 2,8	
24	1	2	1	28	1	r	teg	vloer		1	4073	22,5 x 22,5 x 3	veel mortelresten
28	1	2	1	2	4		teg	vloer		1	16		gro glazuur; ribbels achterzijde
31	1	2	1	29	1	r	teg	vloer	gro + or	2	2845	16,5 x 16,5 x 2,5	1 groene en 1 oranje geglazuurde tegel
32	1	2	1	2	4	r	teg	vloer		1	417	11,5 x 11,5 x 1,8	1 rode tegel (volledig)
60	1	2	2	18	1	r	teg	vloer		3	1010	? x ? x 2,5	loodglazuur; fragmenten
60	2	2	2	18	1	r	teg	vloer	gro	1	643	? x ? x 2,5	gro glazuur; fragment
11	2	2	1	26	1	w	teg	wand	bl	1	16		boompje; fragment
22	1	2	1	34	1	w	teg	wand	bl	1	370	13 x 13 x 1	kinderspelen; hoekmotief
22	2	2	1	34	1		teg	wand	mn	3	237		deel van groot tableau; paard
25	1	2	1	4	1	w	teg	wand	wi	3	135		wi glazuur
29	1	2	1	4	1	w	teg	wand	bl	1	342	13 x 13 x 1	bruggetje?
32	2	2	1	2	4	r	teg	wand	mn	1	48		1 hoekje tegel schildpadmotief
49	1	3	2	16	1	w	teg	wand	poly	1	543	13 x 13 x 1	polychr vogel (haan) + mortelrest
49	2	3	2	16	1	w	teg	wand	bl	1	873	13 x 13 x 1	kolfspel
51	1	3	1	16	1	w	teg	wand	poly	1	34		vogel; fragment
51	2	3	1	16	1	w	teg	wand	bl	3	452	13 x 13 x 1	trommelaar/figuur/hoekelement
2	2	1	1	VI	1		brok			5	66		bstfrag; mortelfrag

Tabel V - Overzichtstabel Keramisch Bouwmateriaal

deren van de tegels gebruikte de plateelbakker een zogeheten 'spons', een soort sjabloontje met gaatjes waardoor de schilder fijn houtskoolpoeder kon slaan. Op die manier werd de beoogde voorstelling op de tegel overgebracht als hulpmiddel voor het schilderen. De spons liet ook toe meerdere exemplaren te decoreren met hetzelfde sjabloon. (JASPERS2010, p. 145). In de loop der tijd ontstonden er talloze decoratieve variaties, gaande van vogels, bloemen, dieren, schepen, gebouwen, kinderspelen, tafereelen uit het dagelijks leven en ga zo maar door.

Twaalf van de vijftien wandtegels verzameld bij het Hof Essenvelt zijn voorzien van decoratieve elementen. Acht tegels zijn blauw beschilderd met een grote variatie in voorstellingen, twee tegels hebben een mangaandecoratie, twee beschikken over polychrome decoraties en drie fragmenten zijn onbeschilderd. Deze laatste zijn afkomstig uit de hogere vullingen van de gracht (VNR 25).

De *polychrome tegels* werden aangetroffen in een uitbraakspoor van het woonhuis (VNRs 49 & 51). Beide geven vogels weer. Het grootste fragment beschikt nog over twee kleine hoekmotieven. De centrale vogel is maar voor de helft bewaard gebleven, maar lijkt een haan voor te stellen. Van de tweede tegel is enkel een klein fragment bewaard gebleven met een vogel die op een twijgje zit. Dit soort polychrome tegels is iets ouder en zou in de eerste helft van de 17e eeuw gedateerd kunnen worden (KLEIJ2007, p.60).

Naast deze polychrome tegels zijn er ook *blauw gedecoreerde tegelfragmenten*. Hiervan vertonen acht fragmenten kleine hoekmotieven. Deze kleine hoekmotieven duiden op een datering in de tweede helft 17e-18e eeuw (KLEIJ2007, p. 61). Eén tegel heeft geen hoekmotieven (VNR 29). Centraal staat een figuratieve voorstelling van een bruggetje (?) waarop een menselijke figuur staat (fig IX-2, linksboven en fig IX-3). De tegel werd toepasselijk gevonden in de onder-

ste grachtvulling bij de brug.

Op de andere tegels zijn diverse tafereelen herkenbaar. Zo is er het klassieke thema van de kinderspelen. Op een herbuikte tegel uit de waterkelder ten noorden van het woonhuis (VNR 22) zijn twee kinderen te zien die met een schommel spelen (fig. X-2, linksonder en fig. X-3).

Ook zien we tegels met menselijke figuren, waaronder een trommelaar. Deze laatste is vrij grof uitgevoerd. Dat zou mogelijk kunnen wijzen op een iets ouder exemplaar. De grotere hoekmotieven lijken dat te bevestigen. De tegel is afkomstig uit een mogelijk uitbraakspoor van het woonhuis (VNR 51), samen met twee fragmenten met kleinere hoekmotieven. Op één van deze fragmenten is nog een deel van een menselijke figuur herkenbaar.

Een laatste tegel is afkomstig uit de grachtvulling (VNR 49) en geeft de afbeelding van een man weer die het kolfspel beoefent (fig IX-2, rechtsonder en fig. IX-3). De eerste concrete aanwijzingen voor het kolfspel gaan terug tot het midden van de 13e eeuw. Zeer waarschijnlijk reiken de wortels van dit spel een heel eind verder terug in de tijd. Het was een populair spel voor in de open lucht, waarbij een bal met een stok moest worden verplaatst. Het doel van het spel was om de bal in zo weinig mogelijk slagen naar een bepaald doel te slaan of om met een vastgesteld aantal slagen zo ver mogelijk te komen. Oorspronkelijk is het voornamelijk een winterse activiteit, vergelijkbaar met het huidige golf. In de Lage Landen ontwikkelt het spel zich tot de meest populaire sportactiviteit van het volk. Dat had zo zijn gevolgen want in de archieven is regelmatig sprake van nieuwe maatregelen tegen de uitwassen van het spel. Ruiten sneuvelden op geregelde tijden, dieren en passanten werden het slachtoffer van slecht gerichte projectielen en het kabaal van de rivaliserende spelers zorgde voor behoorlijke geluidsoverlast. Mede hierdoor is men het kolven uiteindelijk ook inpandig gaan beoefenen.

Het kolfspel raakte zo hoe langer hoe meer verbonden aan vastgestelde locaties, met name herbergen of uitspanningen. Niet alleen konden op deze manier reizigers zich na aankomst ontspannen, maar ook kon de herbergier dankbaar gebruik maken van de dorstige kelen om zijn tap te doen stromen (www.colf-kolf.nl).

Omgeven door uitgestrekte tuinen en ver weg van bemoeizieke overheden of geïrriteerde buren vormden ook de Walcherse buitenplaatsen een gedroomde locatie waren voor het beoefenen van dit populaire spel. Zo kan men zich levendig voorstellen dat, net als vandaag de dag, een zakelijke bespreking of onderhandeling een stuk vlotter verliep tijdens het ontspannen slaan van enkele balletjes. Naast het tegeltje werden op het recent door de WAD opgegraven Hof Ramsburg bij Middelburg enkele zogeheten kolsloffes gevonden die met het kolfspel in verband gebracht kunnen worden (Silkens2010). Deze sloffes waren de metalen slagvoeten die onderaan de stick zaten, vergelijkbaar met de huidige golfclubs.

Een derde reeks bestaat uit de tegels met *mangaandecoratie*. Het mooiste exemplaar vinden we als herbruikte tegel terug in de waterkelder ten noorden van de woning (VNR 22). De tegel vormt eigenlijk onderdeel van een oorspronkelijk groter tableau. Een fraai vormgegeven (schimmel?)paard met ruiter staan erop aangeven (fig. IX-2 rechts boven). De ruiter zou op basis van de kledij en houding een dame kunnen zijn, maar dat is niet zeker. Het tableau was omsloten door een lijst met golven. Een tweede tegel, gevonden in de grachtvulling bij de brug, die onder deze categorie valt heeft geen figuratieve decoratie maar een paarse marmerdecoratie (VNR 32). Deze zgn. schildpadtegels zijn te dateren zijn in de tweede helft 17e-18e eeuw. Dit motief kwam tot stand door het spatten van mangaan- of ijzerhoudende druppels op een witbakkende engobe. Ze werden doorgaans gebruikt voor haardplaatsen (KLEIJ2007, p. 61).

Vloertegels

In de categorie vloertegels werden in totaal dertien fragmenten verzameld, goed voor 18,2 kg. Hiervan zijn twaalf stuks roodbakkende vervaardigd, het dertiende exemplaar is grijsbakkend.

Met name in de kelder die in de noordwestelijke hoek van het woonhuis van Essenvelt werd aangetroffen waren verschillende vloerniveaus aanwezig (fig. V-8). Op een laag ijsselsteen en een pakket van circa 25cm blauwgrijs zand werd een tegellaag aangebracht van rode plavuizen (22,5 x 22,5 x 3cm) (VNR 24), niet veel later (of gelijktijdig) aangevuld met een bijkomende laag rode plavuizen (19 x 19 x 2,8 cm) (VNR 23). Op een nog hoger niveau werd een vierde tegelvloer van rode en zwarte tegels gelegd (22,5 x 22,5 x 3cm) (VNR 19). Omdat er daarna vermoedelijk nog steeds sprake was van wateroverlast werd er weer een laag ijsselsteen overheen gelegd, waartegen een dikke waterwerende mortellaag gesmeerd werd. Deze werd afgewerkt met een betegeling van groene en oranje tegels (16,5 x 16,5 x 2,5cm) (VNR 31) (fig. V-7). Deze vormden zowel de vloer- als de wandbekleding. De tegels zijn in een verspringend dambordpatroon geplaatst.

Twee tegels uit de grachtvulling zijn eveneens groen geglaazuurd (VNRs 28 en 60).

Dakbedekking

In totaal werden 12 fragmenten van dakpannen gevonden, goed voor 1,480 kg. Deze zijn vervaardigd in roodbakkend (8 stuks) of grijsbakkend aardewerk (4 stuks). Geen van de pannen vertoont glazuur, stempels of markeringen.

De pannen werden verspreid over het onderzoeksgebied gevonden. Twee fragmenten van rode dakpannen werden gevonden in de vulling van één van de kamers van het woonhuis (VNR 11). De andere zijn afkomstig uit met name de gracht (VNRs 15, 25 en 61) en ophogingslagen op het erf (VNR 10).

Een daklood in een greppel (S 6 in WP 4) suggereert de aanwezigheid van een leien dakbedekking in een bepaalde fase. Tijdens het onderzoek zijn echter geen fragmenten van leistenen teruggevonden.

9.3 Natuursteen

Tijdens de opgraving van Hof Essenvelt werd er een zeer beperkte hoeveelheid natuursteen gevonden. Op een brokstuk van een niet definieerbaar object na (VNR 14), zijn het vooral twee massieve hardstenen blokken die bij de brug van het Hof in de grachtvulling werden gevonden (VNR 66). De blokken zijn ca. 53 en 60 cm lang, 14 cm breed en 28 hoog. Enkel de voorzijde is fijner bewerkt als een plateau van waaruit de steen taps toeloopt naarboven. De andere zijden zijn slechts ruw bekap. Elke steen is aan 1 zijde afgebroken. De andere zijde is recht gekapt.

Het is duidelijk dat het hier herbruikte elementen van een ouder gebouw betreft. Op basis van de vorm zou gedacht kunnen worden aan deurposten of iets dergelijks, waarbij de steen grotendeels ingewerkt was in een muur. Enkel de bewerkte voorzijde was zichtbaar. In één van de blokken is een uitgekapt zone zichtbaar waarin mogelijk een andere element kon vallen. De locatie van de vondst, in de grachtvulling bij de brug, zou kunnen wijzen op een soort toegangspalen die hier neergezet waren om de randen van de brug te markeren.

9.4 Botmateriaal

Tijdens de opgraving werd een zeer beperkte hoeveelheid botmateriaal verzameld uit de vullingen van de gracht (VNRs 1, 10, 12, 25 en 47). Een groot deel werd verzameld bij de aanleg van het vlak. In totaal gaat het om 13 stuks voor een totaal gewicht van 977g.

Het grootste deel van het botmateriaal is terug te koppelen aan middelgrote zoogdieren, vermoedelijk varken, schaap of geit. Slechts één exemplaar is afkomstig van een groter zoogdier, zeer waarschijnlijk een rund.

Naast dierlijk bot is er ook een beperkte hoeveelheid schelpenmateriaal gevonden. Het gaat om twee exemplaren van samen 48 gram. Eén van de schelpen is een oester (VNR 12).

Het ontbreken van dierlijk botmateriaal is deels het gevolg van het gericht verzamelen van enkele samples uit de grachtvulling. Hierbij zou het kunnen dat net een zone werd uitgekozen waarin weinig bot zat. Ondanks dat moet opgemerkt worden dat de meeste sporen op Essenvelt nauwelijks botmateriaal lijken te bevatten. Ook tijdens het proefsleuvenonderzoek ontbreekt deze materiaalcategorie nagenoeg volledig. Het is vrij waarschijnlijk dat er op Essenvelt wel degelijk dieren op het menu stonden. Het afval lijkt echter elders te zijn gedumpt, mogelijk verder van de woonzone uit hygiënisch oogpunt.

Op basis van vergelijkbare contexten als het Hof Ramsburg kan verondersteld worden dat het dieet op het buiten Essenvelt uit middelgrote en grote zoogdieren als schaap, geit, varken en rund bestond, aangevuld door vis en schaaldieren.

10. Synthese

10.1 Algemeen

Binnen het plangebied Essenvelt werd uitvoerig archeologisch vooronderzoek verricht aan de hand van boringen en proefsleuven. Hierbij werd aangetoond dat er geen sporen van eventuele vindplaatsen uit IJzertijd en/of Romeinse Tijd op de top van het Hollandveen aanwezig waren. Wel werden de grachten en een restant van een brug van de 17e/18e-eeuwse buitenplaats Essenvelt teruggevonden. Op basis van het sleuvenonderzoek werd een terrein afgebakend waar het hoofdterrein van Hof Essenvelt moet hebben gelegen. Het huidige onderzoek focust op het opgraven van dat hoofdterrein.

Het onderzoek gebeurde aan de hand van vier brede werkputten van ongeveer 12,5 bij 50m. In totaal werd een oppervlak van een kleine 2500 m² onderzocht.

10.2 Onderzoeksvragen

In het Programma van Eisen werden een aantal onderzoeksvragen geformuleerd die als leidraad voor het veldonderzoek dienden.

Specifiek werden de volgende vragen opgesteld:

Zijn in de ondergrond archeologische sporen en vondsten aanwezig van het hoofdgebouw van het hof? Hoe kunnen deze sporen, structuren en vondsten worden geïnterpreteerd en gedateerd?

Het proefsleuvenonderzoek gaf slechts indirecte aanwijzingen voor de aanwezigheid van bebouwing op het hoofdterrein van Hof Essenvelt. Tijdens het definitieve archeologisch onderzoek bleek dat de proefsleuf precies ten oosten van het voormalige woonhuis gelegd was. Bij

het opgraven van de rest van het hoofdterrein werden 50cm onder het huidige maaiveld wel de goed bewaarde resten van het woonhuis van Hof Essenvelt gevonden. Het gaat om de onderste funderingslagen van het huis, alsook enkele dieper gelegen structuren als kelders, water- en beertonnen. Het vloerniveau lag oorspronkelijk hoger en is niet bewaard gebleven. Mogelijk is het hof in de loop van de 19e eeuw tot op het maaiveld gesloopt en zijn de bouwmaterialen elders gebruikt. Latere ploegactiviteiten hebben vervolgens zeker bijgedragen tot de verdere degradatie van de overgebleven funderingsresten.

De gevonden resten zijn in die mate intact dat de oorspronkelijke plattegrond van het woonhuis goed kon worden gereconstrueerd. Het gaat om een vrij eenvoudig rechthoekig huis met een lengte van circa 11,60m en een breedte van 5,25m. Dit is opmerkelijk. Bij een hoofdgebouw van een Hof of buitenplaats zou men een groter en complexer gebouw verwachten. De dimensies van de gevonden funderingen sluiten meer aan bij dat van een eenvoudige boerderij of huisje in de stad. Het huis heeft een NW-ZO oriëntatie. Twee ruimtes zijn nog herkenbaar, eentje in het zuiden en eentje in het noorden. In de noordwesthoek van de noordelijke ruimte werd een klein keldertje teruggevonden. Omdat enkel de funderingen bewaard zijn gebleven is het moeilijk een specifieke functie aan de ruimtes van het woonhuis te koppelen. De aanwezigheid van een keldertje in de noordelijke ruimte zou kunnen duiden op een keukengedeelte. De zuidelijke ruimte zou dan een leefruimte kunnen zijn geweest.

Een tweede kelder werd later tegen de noordelijke buitenmuur aangebouwd. Een smal funderingsmuurtje dat aan deze zijde eveneens in een latere fase tegen het woonhuis was aangezet zou kunnen duiden op een afgescheiden

achterplaatsje, mogelijk gedeeltelijk overdekt. In deze zone werd tegen de noordwand van het huis ook een houten tonput, vermoedelijk gebruikt als waterput, teruggevonden en een klein bakstenen bakje waarvan de functie niet duidelijk is.

Is er ook sprake van andere sporen op het erf? Hoe kunnen deze sporen, structuren en vondsten worden geïnterpreteerd en gedateerd?

In het vlak werden diverse dagzomende lagen vastgesteld die te koppelen zijn aan de vullingen van de gracht rond het buiten. Deze heeft ten oosten, westen en ten zuiden van het woonhuis een breedte van ongeveer 11 meter. De gracht tussen het zuidelijke woongedeelte en noordelijker gelegen erfgedeelte is iets smaller, ca. 9 meter. De gracht was weliswaar vrij breed, maar erg ondiep, circa 1,20m. Deze is in de loop der tijd opgevuld geraakt met verschillende doorgaans erg humeuze pakketten.

De grachtkanten waren gestabiliseerd met enkele horizontale planken die tussen verticale staanders waren bevestigd. Deze beschoeiing werd enkel bij de bovenste halve meter teruggevonden. Bij een aantal coupes door de gracht werd vondstmateriaal uit verschillende vullingen verzameld.

In één van de oudere vullingen (WP 2, S2, vulling 4) werd bij de brug een vrij divers vondstenassemblage gevonden, waarvan het oudste aardewerk te dateren is rond 1650 en het jongste aardewerk rond 1900. Dat beslaat een groot deel van de gebruikperiode van het Hof Essenveld, van de late boerderijfase tot vervalten buiten. Het zwaartepunt ligt evenwel op de 18e eeuw, wat overeenkomt met de bloeiperiode van het Hof. Hieruit kan afgeleid worden dat de gracht gedurende heel deze periode heeft opengelegen en dat vermoedelijk zeer geleidelijk is dichtgeslibd. Grootschalige baggerwerken of heraanleg lijkt niet aan de orde

te zijn geweest. Na het verdwijnen van het Hof hebben de grachten ook nog tot aan de inundatie van 1944 gedeeltelijk opengelegen, zoals de kadasterkaarten aangeven. Dat verklaart de aanwezigheid van recenter materiaal in de hogere grachtvullingen. Er werd geen jonger materiaal dan vroeg 20e-eeuw gevonden wat aansluit op de bevindingen van het historisch onderzoek.

De meest in het oog springende constructie binnen dit grachtensysteem zijn twee brugelementen ten noorden en ten zuiden van het woongedeelte van het Hof. De twee constructies zijn vergelijkbaar in opbouw. Twee bruggehoofden werden gecreëerd door bij het graven van de gracht een blok grond te laten staan. Deze werden vervolgens volledig bekleed met een horizontale eiken planken beschoeiing. De verticale palen waartegen de planken vastgezet waren, bestaan minstens voor een deel uit hergebruikt hout. Analyse van één van de palen uit de noordelijke constructie leerde dat het om eikenhout gaat, gekapt in Oost-Denemarken omstreeks 1534 n.Chr. De bewerkingssporen geven aan dat de paal oorspronkelijk een andere functie heeft gehad als constructiehout van bijvoorbeeld een schip of gebouw (Schute 2007). Helaas geeft de datering van het hout dus geen directe aanwijzing voor de aanlegdatum van de brug.

De bovenbekleding en de eigenlijke brug waren niet meer bewaard. Wel zou de toegang aan de zuidzijde gemarkeerd kunnen zijn door twee natuurstenen blokken, gevonden in de grachtvulling bij de brug. Ook hier gaat het om hergebruikt materiaal, mogelijk een drempel of deurlijst.

Net ten oosten van het woonhuis werd op het erf nog een klein bakstenen putje (50 x 50cm) teruggevonden en een langgerekte kuil waarin een duit uit begin 17e-eeuws werd gevonden. Een fragment van een houten gootje in bovenste grachtvulling in de noordhoek van WP 4 lijkt

geen verbinding met het woonhuis te hebben. Mogelijk stond het in verbinding met een niet nader bepaald bijgebouw of de tuinen van het Hof. De stratigrafische ligging lijkt ook te wijzen op een latere gebruiksfase, toen de gracht al deels opgevuld was.

De rest van het hoofdterrein bevatte nauwelijks sporen. Het lijkt er dus op dat er geen bijgebouwtjes of constructies naast het hoofdbouw hebben gestaan.

Is er nog een restant van een oud loopvlak?

Het oude loopvlak is vermoedelijk verdwenen in de huidige bouwvoor. Enkel de dieper liggende sporen zijn bewaard gebleven. Er werden ook geen resten van vloeren binnen het woonhuis aangetroffen. Ook de brug en de brugbekleding zijn naar alle waarschijnlijkheid door latere beploeging verdwenen.

Is een fasering tussen verschillende sporen, structuren en vondsten aan te brengen en hoe luidt deze? Zijn er nog sporen van oudere fases van de boerderij aanwezig?

Sporen van de oudste fases werden tijdens de opgraving niet aangetroffen. Wel konden in het proefsleuvenonderzoek van RAAP verschillende in de Late Middeleeuwen gemoerneerde zones worden aangeduid. Het terrein is dus in die tijd in gebruik geweest als veenwinningsgebied ten behoeve van zoutproductie. De tijdens het Definitieve Archeologische Onderzoek aangetroffen sporen vormen samen een duidelijk geheel met woonhuis, erf en omringende gracht met brugconstructie. Uit het onderzoek is gebleken dat deze opzet naar alle waarschijnlijkheid niet in één fase opgezet is maar in de loop der tijd in een aantal (grote) bouwfases tot stand is gekomen. Er is dus duidelijk sprake van continuïteit op de locatie.

Het materiaal, gevonden in de beerput die bij het woonhuis hoorde, lijkt integraal te dateren in de eerste helft van de 17e eeuw, dus voor de

daadwerkelijk stichting van de buitenplaats. Afgaande op deze bevinding lijkt het opgegraven woonhuis met enige zekerheid al begin 17e eeuw op de locatie aanwezig te zijn. Verschillende herstel- en verbouwingsfasen geven aan dat het huis langere tijd in gebruik is geweest.

Het oudste materiaal uit de gracht lijkt, op een enkele scherf na, iets jonger te zijn, vanaf de 18e eeuw. Dit zou erop kunnen wijzen dat er eind 17e/begin 18e eeuw een grote aanpassing van het buiten is gebeurd. Hierbij bleef het oude woonhuis gewoon zijn functie behouden, mogelijk met enige kleine aanpassingen en werd een groot grachtensysteem aangelegd. Dit systeem hield een tweedeling in met een hoofdterrein rond het oude woonhuis en een noordelijker erfgedeelte. Ook de brugconstructies dateren waarschijnlijk uit dezelfde periode. Afgaande op het archiefonderzoek is het aannemelijk dat het aanleggen van de gracht de transitie tussen boerderij en buitenplaats markeert.

Zijn er sporen van beer- of waterputten of werd afval in grachten/kuilen gedeponeerd? Kan het vondstmateriaal in de vulling iets vertellen over de leefomstandigheden en status van de bewoners van het Hof?

Tijdens de opgravingen werd zowel in een beerput als in de gracht afval uit de voormalige huisraad gevonden. De tegen de westzijde van het woonhuis, ter hoogte van de noordelijke ruimte gevonden kleine beerput bestond uit een houten herbruikte voorraadton waarboven een bakstenen kraag was gezet. Het toilet was in een kleine aanbouw tegen het huis aangezet. In de vulling van de put werden een aantal mooie voorwerpen teruggevonden, vaak nog intact of licht beschadigd. Het gaat met name om aardewerk en glas.

Het glaswerk in de beerput bestond uit een aantal fragmenten van bekertjes. Deze zijn vermoedelijk als bierglas gebruikt en mogelijk

als conservenglas. Een erg fraaie roemer met braamnoppen werd nagenoeg compleet aangetroffen. Daarnaast bevonden zich in deze context ook vrij goed bewaarde resten van enkele kelkglazen '*a la facon de Venise*' en een fragment van een mooi vleugelglas. Al het glaswerk valt te dateren in de eerste helft 17e eeuw. Het aardewerk bestaat uit verschillende complete vormen, twee kleine grapes in rood en wit aardewerk en een rood- en witbakkend kopje, te dateren midden 17e eeuw. Verder werden twee facience borden met imitatie Chinese motieven gevonden, één is nagenoeg compleet en heeft wanli-vlakken en het andere Chinese taferelen. Deze zijn eveneens te dateren in de eerste helft van de 17e eeuw.

Het materiaal in de beerput geeft een indicatie van het leven op Hof Essenvelt in de eerste helft van de 17e eeuw. Dit is opmerkelijk aangezien de historische bronnen pas spreken van een buiten eind 17e begin/18e eeuw. Het woonhuis en beerput lijken dus ouder te zijn wat een link met de voormalige boerderij suggereert. De aard van het vondstmateriaal lijkt echter niet dat van een eenvoudige boerenfamilie. Het glaswerk, vaak *a la facon de Venise*, met noppenroemer en vleugelglas, lijkt de bewoners eerder in een meer gegoed milieu te plaatsen.

Een vergelijking met een beerput uit diezelfde periode, gevonden op Hof Elsenoord in Vrouwenpolder, geeft een opmerkelijk beeld (Conijn2010). Het aardewerk van Elsenoord is erg eenvoudig en sluit perfect aan bij de huisraad van een eenvoudige boerenfamilie. Wel werden in diezelfde beerput fragmenten van een zgn *kometenglas* gevonden, een typisch vroeg 17e-eeuws Nederlands glastype dat ook aan rijkere milieus wordt toegeschreven.

Een soortgelijke vondstcontext uit de eerste helft 18e eeuw vinden we op het in 2010 opgegraven Hof Ramsburg (Silkens 2011). Hier blijkt het aardewerk vrij doorsnee te zijn, zonder al te rijke importen als porcelein, maar lijkt het gevonden glaswerk een duidelijke indicatie voor

de bovengemiddelde rijkdom van de bewoners. In het geval van Ramsburg komt daarbij ook nog de opmerkelijke vondst van een voor die tijd zeldzame cavia en luxe schoothondje.

Tot slot kunnen nog de beerputten uit de vroege 17e eeuw in het Scheldekwartier in Vlissingen genoemd worden. De aanwezigheid van fraai glaswerk zegt ook hier niet noodzakelijk iets over de status van de bewoners. Verschillende beerputten op het Scheldekwartier beschikken over een relatief eenvoudig aardewerkassemblage met daarbij een aantal stukken 'duurder' glaswerk.

Het is duidelijk dat er puur op basis van een enkele vondst, van in dit geval chiquer glaswerk, geen glasharde uitspraken over de status van de bewoners gedaan kan worden. Wel mag in het geval van de drie onderzochte buitens verondersteld worden dat ze zich in een transitiefase tussen boerderij en buiten bevinden. Mogelijk zijn de bewoners al wel de zgn '*nouveaux riches*' die een stekje op het platteland gekocht hebben om aan de drukte van de stad te ontsnappen, maar is het aangekochte goed nog niet aangepast aan de gewenste status van buitenplaats. Zelfs de term 'buitenplaats' dient enigszins kritisch bekeken te worden. Met de opgravingen van buitenplaatsen Ramsburg en Essenvelt komt namelijk steeds meer het idee van uiterlijke schijn naar voren. De naam buitenplaats en de grandeur die hieraan gekoppeld wordt lijkt in beide gevallen eerder een idealistisch beeld te zijn, opgehangen door de eigenaars, om de buitenwereld te imponeren. In het geval van Essenvelt moest een opzichtig grachtensysteem en bomenlanen de aandacht afleiden van wat eigenlijk een erg bescheiden boerenwoning was. Ook Ramsburg lijkt hier, weliswaar in mindere mate, aan te voldoen. Een zuilenfacade gericht op de weg creëerde de indruk van een weelderig buiten. Het woonhuis zelf moet echter vrij bescheiden zijn geweest. De vondstassemblages van beide buitens lijken dit te bevestigen.

Wat is de mate van conservering van de sporen, structuren en vondsten?

Algemeen gezien is de bewaring van sporen matig. De funderingen zijn weliswaar zodanig bewaard dat de plattegrond van het woonhuis nog vrij goed kon worden gereconstrueerd. Daartegenover staat dat de hoge ligging van de resten tot gevolg heeft gehad dat door recente ploegactiviteiten het voormalige loopvlak verdwenen is. Ondiepe sporen op het erf zijn hierdoor mogelijk niet meer herkenbaar zijn en ook vloerniveaus en onderscheidende als haardplaatsen etc zijn verdwenen.

Dieper liggende sporen en structuren zijn wel zeer goed bewaard gebleven. De conservering van het organische materiaal is uitstekend en laat toe de constructies van gracht en brug gelijk te bestuderen. Ook de kelders zijn nog aanwezig, inclusief de verschillende vloerniveaus en verbeteringswerkzaamheden.

Het vondstmateriaal is over het algemeen vrij goed geconserveerd. Metaal is soms sterk gecorrodeerd maar vaak wel determineerbaar. Het aardewerk uit de gracht is ook erg gefragmenteerd. Materiaal, met name aardewerk en glas, uit de beerput werd vrij intact teruggevonden. De verzamelwijze speelt hier zeker een rol. De beerput werd nauwgezet uitgetroffeld. De coupe door de gracht werd machinaal gezet waarbij vondstmateriaal werd verzameld.

10.3 Conclusies

Bij de archeologische opgraving van het Hof Essenvelt werden de relatief goed bewaarde funderingen van een klein twee-kamer gebouw opgegraven. Vondstmateriaal uit een beerput die bij het gebouw hoort, geeft een datering in de eerste helft van de 17e eeuw aan. Op basis van het archiefonderzoek en studie van oude kaarten was er in die periode op de locatie sprake van een boerderij.

De eigenlijke buitenplaats, Hof Essenvelt, werd pas aan het eind van de 17e/begin 18e eeuw opgericht. Hierbij lijkt het bestaande boerderijgebouw, met enige kleine aanpassingen behouden te zijn gebleven. Wel werd een brede gracht om het hoofdterrein en een noordelijk gelegen erf aangelegd, toegankelijk met minstens twee bruggen. De gracht moest, in combinatie met bomenlanen en enkele siertuinen de verheven status van het Hof benadrukken. Het gebouw en de aangetroffen vondsten geven echter geen uitzonderlijke rijkdom aan. Een soortgelijk patroon lijkt zichtbaar bij andere zogeheten buitenplaatsen als het Hof Ramsburg.

Literatuur

- BARTELS M. 2011 (herdruk). *Steden in Scherven/Cities in Sherds. Vondsten uit beerputten in Deventer, Dordrecht, Nijmegen en Tiel (1250-1900)*. Deventer.
- BENNEMA J. & VAN DER MEER K., 1952. *De Bodemkartering van Nederland. Deel 12, Walcheren*. Wageningen, Stichting voor Bodemkartering.
- BERENDSEN H.J.A., 2000. *Landschappelijk Nederland*. Assen.
- CLAEYS J., N.L. JASPERS & S. OSTKAMP, 2010. *Vier eeuwen leven en sterven aan de Dokkershaven in Vlissingen. Een archeologische opgraving*. ADC-monografie 9. Amersfoort.
- CRUCQ P., 1997. *Walcheren 1943-1944. Fotoverkenning & bombardementen. 'Alone above all'*. Goes.
- DE BOER, G.H., 2006: Plangebied Erasmuswijk Zuid, gemeente Middelburg; archeologisch vooronderzoek; een bureauonderzoek, Amsterdam (RAAP-notitie 1774)
- DUCO D.H., 1987. *De Nederlandse kleipijp, handboek voor dateren en determineren*. Stichting Pijpenkabinet, Amsterdam.
- DUCO D.H., 2003. *Merken en merkenrecht van de pijpenmakers in Gouda*. Stichting Pijpenkabinet, Amsterdam.
- FISCHER M.M. 1997. *Holocene evolution of Zeeland (SW Netherlands)*. Mededelingen Nederlands Instituut voor toegepaste wetenschappen TNO. Nr. 59, Haarlem.
- GARGON M. 1717. *De Walchersche Arkadia*. Leiden.
- HENKES H.E. 1994. *Glas zonder glans : vijf eeuwen gebruiksglas uit de bodem van de Lage Landen 1300-1800*. Rotterdam Papers 9. Rotterdam.
- KOTTMAN J.F.P., 1999. Glas, in: M. Bartels, *Steden in scherven/Cities in sherds. Vondsten uit beerputten in Deventer, Dordrecht, Nijmegen en Tiel (1250-1900)*. Zwolle-Amersfoort.
- KORBER-GROHNE, U., 1994. *Nutzpflanzen in Deutschland. Kulturgeschichte und Biologie*, Stuttgart.
- KOVACS, E., 2005. Remains of bone working in medieval Buda. In: H. Luik, A.M. Choyke, C.E. Batey & L. Lougas (eds.). *From hooves to horns, from mollusc to mammoth*. Tallinn.
- KUIJPER, W. 1986. *Planten- en dierenresten in laat-middeleeuwse beerputten op het terrein van het St. Agnietenklooster in Leiden*. Bodemonderzoek Leiden Jaarverslag-7 1984, 131-142.
- Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie (KNA), Versie 3.1., 2006. Zoetermeer, CvAK.
- Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie (KNA), Versie 3.2., 2011. Zoetermeer, CvAK.
- LEENDERS K.A.H.W., 2007. Het Middeleeuwse zoutwinningsproces. In: DE KRAKER A.M.J. & BORGER G.J. (red.), 2007. Veen-Vis-Zout. *Landschappelijke dynamiek in de zuidwestelijke delta van de Lage Landen*. Geoarchaeological and Bioarchaeological Studies, vol. 8, Amsterdam, pp. 113-129.

- MULDER F.J., 2003. *De ondergrond van Nederland*. Houten/Groningen, Wolters-Noordhoff bv.
- SCHUTE, I.A., 2001: Bouwlocatie Oude Vlissingeweg 70, gemeente Middelburg; een Aanvullende Archeologische Inventarisatie, Amsterdam (RAAP-rapport 522)
- Sier, M.M., 2003: Ellewoutsdijk in de Romeinse tijd, Amersfoort (ADC-rapport 200)
- SCHUTE, I.A. & F. STEVENS, 2007: Plangebied Essenveld te Middelburg, gemeente Middelburg; archeologisch vooronderzoek; een Inventariserend veldonderzoek (proefsleuven), Amsterdam (RAAP-rapport)
- SILKENS B., B.H.F.M. MEIJLINK & A. FELDBRUGGE, 2011. Het Hof Ramsburg. Archeologische opgraving van een 17e/18e eeuwse boerderij en buitenplaats aan de Oude Veerseweg te Middelburg. Middelburg (Walcherse Archeologische Rapporten 33)
- CONIJN R. & B. SILKENS, 2010. Elsenoord opgespoord. Archeologisch bureau- en proefsleuvenonderzoek op het Hof Elsenoord te Vrouwenpolder, gemeente Veere. Veere (Walcherse Archeologische Rapporten 16).
- STIEKEMA, M. & J. WALSTRA, 2007: Middelburg – Erasmuswijk Zuid (gem. Middelburg), een inventariserend veldonderzoek in de vorm van boringen, Amersfoort (ADC-rapport 806)
- Topografische kaarten en plattegronden van de Hattinga's 1724-1755, Map 10, Kaarten van Walcheren, 1:12.000
- VAN DER MEULEN, 2003. *Goudse pijpenmakers en hun merken*. Pijpelogische Kring Nederland. 137p.
- VAN DER WYCK, H.W.M., 1990. De kasteeltekeningen van Roelant Roghman. Canaletto, Alphen aan den Rijn.
- VAN OOSTVEEN J. & R. STAM, 2011. *Productiecentra van Nederlandse kleipijpen. Een overzicht van de stand van zaken*. Leiden.
- VAN RUMMELEN F.F.F.E., 1997. Toelichting bij de Geologische kaart van Nederland: 1:50.000. Blad Walcheren. Tweede druk, Haarlem, Rijks Geologische Dienst.
- VOS, P.C. & R.M. VAN HEERINGEN, 1997. *Holocene geology and occupation history of the Province of Zeeland (SW Netherlands)*. In: FISHER M.M. (ed.). Mededelingen Nederlands Instituut voor Toegepaste Geowetenschappen TNO, Nr. 59. *Holocene evolution of Zeeland (SW Netherlands)*. Nederlands Instituut voor Toegepaste Geowetenschappen TNO, Haarlem.
- WEERTS H, CLEVERINGA P, WESTERHOFF W. & VOS P., 2006. Nooit meer: Afzettingen van Duinkerke en Calais. In: *Archeobrief. Methoden en Technieken*, pp. 28-34.

Bijlagen

WP	SP	VL	VUL	Type	vorm in vlak	grens	kleur	tex- tuur	inclusies	opmerkingen	vondsten
1	1	1	1	LG	ONR	s	gegr	Kz1	beetje puin	kreek?/ ophogingspakket (uit gracht?)	
1	2	1	1	GR	ONR	s	gr	Ks1		vulling gracht rond hoofdgebouw	6;7
1	2	1	2	GR	ONR	s	dbrgr	Ks2		vulling gracht rond hoofdgebouw	
1	2	1	3	GR	ONR	s	dbrzw	Kz1		vulling gracht rond hoofdgebouw	5
1	2	1	4	GR	ONR	s	dbrgr	Ks1		vulling gracht rond hoofdgebouw	
1	2	1	5	GR	ONR	s	gegr	Zs1		vulling gracht rond hoofdgebouw	8
1	2	1	6	GR	ONR	s	brgr	Ks1		vulling gracht rond hoofdgebouw	
1	2	1	7	GR	ONR	s	grbr	Ks1		vulling gracht rond hoofdgebouw	
1	2	1	8	GR	ONR	s	dbrgr	Ks1		vulling gracht rond hoofdgebouw	3; 4
1	3	1	1	LG	ONR	s	dbrgr	Ks1	puin	ophogingspakket	
1	4	1	1	LG	ONR	s	grbr	Ks1	puin	ophogingspakket	
1	1001	1	1	LG	ONR	s	brgr	Kz1		kreek?/ ophogingspakket (uit gracht?)	
2	1	1	1	GR	ONR	s	gebr	Zs1	recente vul- ling	VERVALLEN	
2	2	1	1	GR	ONR	s	ge	Zs2		REC	
2	2	1	2	GR	ONR	s	blgr	Kz1		REC	
2	2	1	3	GR	ONR	s	dbrzw	Ks1		humeus; REC	
2	2	1	4	GR	ONR	s	dgrbr	Ks1			
2	2	1	5	GR	ONR	s	dgrbr	Ks2			
2	2	1	6	GR	ONR	s	dgr	KZ1			
2	2	1	7	GR	ONR	s	blgr	Ks1			

Bijlage I - Overzichtstabel sporen

2	2	1	8	GR	ONR	s	dbgrgr	Kz1		humeus	
2	2	1	9	GR	ONR	s	dgrbr	Ks1		zeer humeus; bodem gracht	30
2	3	1	1	GR	ONR	s	br	Ks1		randzone S2; humeus	
2	4	1	1	BRUG	RH	s	dgrbr	Ks2		pijler brug	54
2	5	1								VERVALLEN	
2	6	1	1	PK	RH	s	dbgrgr	Ks1	bst; HK	paalkuil brug?	
2	7	1	1	PK	RH	s	dgrbr	Kz1		paalkuil brug?	
2	8	1	1	PL	LIN	s	br	HT		plank beschoeiing	
2	9	1	1	PA	RH	s	br	HT		paal beschoeiing	
2	10	1	1	PA	RH	s	br	HT		paal beschoeiing	
2	11	1	1	PA	RH	s	br	HT		paal beschoeiing	
2	12	1	1	PL	LIN	s	br	HT		plank beschoeiing	
2	13	1	1	PL	LIN	s	br	HT		plank beschoeiing	
2	14	1	1	PA	RH	s	br	HT		balk beschoeiing	
2	15	1	1	PA	RH	s	br	HT		balk beschoeiing	
2	16	1	1	PL	LIN	s	br	HT		plank beschoeiing	
2	17	1	1	PA	RH	s	br	HT		paal beschoeiing	
2	18	1	1	BRUG	RH	s	dgrbr	Ks2		pijler brug	57
2	19	1	1	BRUG	LIN	s	grbr	Ks2		zone tussen pijlers brug	
2	20	1	1	NS	RH	s	grbr	NS		toegangspaal brug?	
2	21	1	1	NS	RH	s	grbr	NS		toegangspaal brug?	
2	22	1	1	VL	O	s	lgrbr	Ks1	puintjes	paalkuil?	
2	23	1	1							VERVALLEN	
2	24	1	1							VERVALLEN	
2	25	1	1	MR	LIN	s	ro	bst		muur herenhuis; 17,5 x 8,5 x 4,5 cm	
2	26	1	1	LG	RH	s	dbgrgr	Kz2	puintjes; HK	vulling kamer 1	

Bijlage I - Overzichtstabel sporen

2	27	1	1	1	LG	RH	s	dbgr	Kz2	puintjes; HK	vulling kamer 2	
2	28	1	1	1	VLR	RH	s	zwro	teg		tegenvloer	
2	28	1	2	1	VLR	RH	s	gr	cem		specie	
2	28	1	3	1	VLR	RH	s	ro	teg		tegenvloer	
2	28	1	4	1	VLR	RH	s	ro	teg		tegenvloer	
2	28	1	5	1	VLR	RH	s	lgr	Zs1		opvulzand	
2	28	1	6	1	VLR	RH	s	dblgr	Zs1		opvulzand	
2	28	1	7	1	VLR	RH	s	ge	bst		dubbele laag ijsselsteen	
2	28	1	8	1	VLR	RH	s	zw	lei	puin	leisteenvleilaag met puin	
2	28	1	9	1	BA	LIN	s	br	ht		funderingsbalk	
2	28	1	10	1	LG	RH	s	dbgr	Kz2	puintjes; HK	vulling waterkelder	
2	29	1	1	1	MR	LIN	s	ro	bst		muur waterkelder	
2	29	1	2	1	TEG	RH	s	gro + or	teg		tegenvand	
2	30	1	1	1	PUT	RH	s	ge	bst		beerputje; ijsselsteentjes; 17 x 8 x 4 cm	
2	31	1	1	1	LG	RH	s	grbr	Kz1	puintjes	bovenste vulling put	
2	32	1	1	1	KL	O	s	gr	Ks1	veel ge bst	kuil met laag ijsselsteentjes; 17 x 7,5 x 4 cm	
2	33	1	1	1			s					
2	34	1	1	1	MR	RH	s	ge + ro	bst		waterkelder; 17 x 7,5 x 4 cm	
2	34	1	2	1	TEG	RH	s	wi	teg		tegels; herbruik bl decoratie	
2	35	1	1	1	MR	LIN	s	ge	bst		ijsselsteen; 18 x 8 x 3,5 cm	
2	36	1	1	1	MR	RH	s	ge	bst		putje; 16 x 7,5 x 3,5 cm	

Bijlage I - Overzichtstabel sporen

2	37	1	1	LG	ONR	s	brgr	Kz2	puintjes	vulling putje	
2	38	1	1	VLR	RH	s	zw	lei		leien ondervloertje	
2	39	1	1	VLR	RH	s	ro	bst		vloer putje 16 x 8 x 4 cm	
2	40	1	1	PK	VK	s	grogr	Kz1			
2	40	1	2	PK		s	grbr	Zs2			
2	40	1	3	PK		s	dgrbr	Ks1		humeus	MA
2	41	1	1	LG	ONR	s	grbr	Ks1	puintjes	ophogingspakketten	
2	42	1	1	LG	ONR	s	dgrbr	Ks1	puintjes	ophogingspakketten	
2	43	1	1	LG	ONR	s	grbr	Ks1	puintjes	ophogingspakketten	
2	44	1	1	LG	ONR	s	grbr	Ks1	puintjes	ophogingspakketten	
2	45	1	1	LG	ONR	s	dbgrgr	Kz1	HK+/puin/bst		
2	46	1	1	GR	ONR	s	db	Ks1		humeus; deel S2	
2	47	1	1	GR	LIN	s	dgr	Ks1		vuilige laag/ deel gracht?	
2	48	1	1			s					
2	49	1	1	PA	RH	s	br	HT		funderingspaal onder S 30	
2	50	1	1	TON	R	s	brgr	Kz1		veel vondstmateriaal	
2	50	1	2	TON		s	db	Ks1		zeer humeus; plantenresten	
2	50	1	3	TON		s	grbr	Ks1			
2	50	1	4	TON		s	br	HT		beerton	
2	51	1	1	PA	RH	s	br	HT		funderingspaal onder S 30	
2	1001	1	1	LG	ONR	s	brgr	Kz1		kreek?/ ophogingspakket (uit gracht?)	
2	1002	1	1	LG	ONR	s	blgr	Ks1	veenbrokken	moertering	
2	1003	1	1	LG	ONR	s	br	V		Hollandveen	
2	1004	1	1	LG	ONR	s	blgr	Ks1		Wormer	

Bijlage I - Overzichtstabel sporen

4	1	1	1	1	LG	ONR	s	gegr	Kz2				
4	2	1	1	1	GR	ONR	s	dbrgr	Ks2	veel bst/puin			
4	3	1	1	1	GR	LIN	s	gegr	Zs2	kleinbroken/-zones	verschillende vullingen; rommelig		
4	4	1	1	1	LG	ONR	s	dgrbr	Ks2	bs/mortel-puin	vulling gracht?		
4	5	1	1	1	GO	LIN	s	grbr	Zs2		drainage?	43	
4	5	1	2	1	GO	LIN	s	br	ht		plank		
4	5	1	3	1	GO	LIN	s	br	plt		laag schors, twijgen, riet en planten	44	
4	5	1	4	1	GO	LIN	s	brgr	Zs2		uitspoeling?		
4	6	1	1	1	GR	LIN	s	dgr	Ks2	HK/bst/lei	REC?		
4	7	1	1	1	LG	ONR	s	grbr	Ks2	HK++/bst	ophogingspakket		
4	8	1	1	1	GO	LIN	s	br	ht		drainage?		
4	9	1	1	1	KL	O	s	robr	Kz1	HK	verbrand/turf? Cf zelneringsas		
4	10	1	1	1	GR	ONR	s	dbr	Ks2				
4	11	1	1	1	GR	ONR	s	ge	Zs2		REC opvulzand		
4	12	1	1	1	PA	RH	s	br	ht		beschoeiing gracht		
4	13	1	1	1	LG	ONR	s	grbr	Kz2	gevekt	verrommeld/zeer slap/REC		
4	1001	1	1	1	LG	ONR	s	lbrgr	Ks2		vuilig/ophogingspakket?/kreek?		

Bijlage I - Overzichtstabel sporen

VNR	WP	VL	SEG	SP	VUL	CAT	VW	opmerkingen
1	1	1	I			mix	AAV	
2	1	1	V			mix	AAV	
3	1	1		2	8	met	DETC	
4	1	1		2	8	met	DETC	
5	1	1	IX			mix	AAV	
6	1	1		2	1	met	DETC	
7	1	1		2	1	met	DETC	
8	1	1		2	5	met	DETC	
9	1	1	X			mix	AAV	
10	2	1		45	1	mix	AAV	
11	2	1		26	1	mix	AAV	
12	2	1		26	1	mix	AAV	
13	2	1		52	1	HT	AAV	
14	2	1		28	8	lei	COUPE	
15	2	1		2	4	mix	AAV	speelgoed kanon brons
16	2	1		50	1	glas	COUPE	roemer
17	2	1		50	1	MA	COUPE	
18	2	1		50	2	MA	COUPE	
19	2	1		28	1	TEG	AFW	tegelvloer
20	2	1		51	1	HT	AFW	paal beerput
21	2	1		50	4	HT	AFW	plank beerton
22	2	1		34	1	TEG	AFW	
23	2	1		28	3	TEG	AFW	
24	2	1		28	4	TEG	AFW	
25	2	1		2	1	mix	AAV	gracht
26	2	1		2	4	met	DETC	munt
27	2	1		2	1	HT	COUPE	paaltje beschoeiing
28	2	1		2	4	mix	COUPE	
29	2	1		4	1	AW	COUPE	bodem gracht
30	2	1		4	9	MA	COUPE	bodem gracht
31	2	1		29	1	TEG	AFW	wandtegels
32	2	1		2	4	mix	COUPE	aanleg coupe naast brug
33	2	1		2	1	HT	COUPE	paal beschoeiing
34	3	1		1001	1	mix	AAV	in vuile laag langs muur
35	3	1		10	1	mix	AAV	naast beschoeiing brug RAAP
36	3	1		7	1	met	DETC	munt
37	3	1		6	1	met	DETC	
38	3	1		7	1	AW	AAV	

39	4	1		5	1	MA	COUPE	gootje HT
40	4	1		5	1	AW	COUPE	gootje HT
41	4	1		2	1	met	DETC	
42	4	1		6	1	met	DETC	
43	4	1		6	1	mix	AAV	
44	4	1		5	3	MA	COUPE	bodem goot (schors, takken,...)
45	4	1				met	DETC	musketkogel in gracht
46	4	1		7	1	AW	AAV	o.a. majolica
47	4	1		13		mix	AAV	
48	4	1		1001		AW	AAV	
49	3	2		16	1	TEG	AAV	puinkuil met afbraakmat. huis
50	4	2		12	1	mix	AAV	in vulling gracht achter palen
51	3	2		16	1	mix	AAV	puinkuil met afbraakmat. huis
52	3	2		18	1	mix	COUPE	
53	3	2		6	1	met	DETC	
54	2	2		4	1	met	DETC	
55	2	2		2		met	DETC	
56	2	2		4	1	met	DETC	
57	2	2		18	1	met	DETC	
58	2	1		2	4	mix	COUPE	
59	2	1		2	17	mix	COUPE	
60	2	2		18	2	mix	COUPE	
61	2	1		2	2	mix	COUPE	naast S 16 en 17
62	2	1	X			met	AAV	grendel; bij huis
63	2	1		26	1	AW	AAV	
64	2	1		2	1	AW	AAV	baardman (vrij jong)
65	2	1		50	1	MIX	AFW	beerput woonhuis
66	2	1		4	1	NS	COUPE	bij brug; NS palen
67	2	1		3	1	glas	AAV	

VNR	volg nr	WP	Vlak	Sp	vul	baksel	soort	type	aantal	gewicht (gr.)	rand	wand	bodem	oor/ steel	deksel	voll. profiel	mii	mai	opmerkingen
1	1	1	1	I	1	r	kom		1	55	1						1		rand melkteil?
2	1	1	1	VI	1	r	indet		3	29	1	2					3		
2	2	1	1	VI	1	w			1	4							1	1	gro glazuur
10	1	2	1	45	1	r	pis/gra		1	140	1						1		rand met oor; 20cm
10	2	2	1	45	1	r	kop	4	1	16	1						1		Fries AW; ge glazuur (ringe- looversiering op buiten- rand); ge glazuur binnenbo- dem; 9/10cm diameter
10	3	2	1	45	1	r	kom		3	84	1		1	1			3		
11	2	2	1	26	1	r	indet		1	9		1					1		
11	3	2	1	26	1	r	bor?		1	18	1						1		
11	4	2	1	26	1	w			2	17		1					1	1	gro glazuur buiten; loodgla- zuur binnen
12	1	2	1	26	1	w	kom		7	51	1	4	1	1			3	3	papkom; ge glazuur binnen, gro buiten
12	2	2	1	26	1	m	bor		1	11			1				1		polychrome decoratie (mo- gelijk fruit/granaatappels)
12	3	2	1	26	1	f	bor		2	5		2							bl glazuur
12	4	2	1	26	1	r	div		7	64	1	6					7		fragmenten van kookpot, kom en indet
12	5	2	1	26	1	s			1	5		1					1		Frechen
15	1	2	1	2	4	iw	kom	5	1	16			1				1		
15	2	2	1	2	4	iw	bor	6	4	28	2		1				2		
15	3	2	1	2	4	r	kom		1	52	1						1		Fries AW; ringeloor op rand; vlaflap bodem binnen; ca. 15cm diameter
15	4	2	1	2	4	r	bor		1	63	1						1		Nederrijns bord; 35 diameter; w sib met Cu en Fe lijnde- coratie
15	5	2	1	2	4	r	kan?		1	15		1					1		Engels; manguanglazuur; theepot?
15	6	2	1	2	4	r	indet		3	148	1	2					3		

VNR	volg nr	WP	Vlak	Sp	vul	baksel	soort	type	aantal	gewicht (gr.)	rand	wand	bodem	oor/ steel	dekse	voll. profiel	mii	mai	opmerkingen
15	7	2	1	2	4	f	bor		1	20	1						1		tinglazuur en kobaltversiering
15	8	2	1	2	4	s	kan		2	40		2							Westerwald
25	1	2	1	4	1	r	pot		1	382						1	1		gracht; bloempot; geperst, beschilderd
25	2	2	1	4	1	s	pot	7	2	177	2								gracht; voorraadpot Westerveld; bl glazuur; kerfsneewerk met granaatappel?
25	3	2	1	4	1	r	kop		2	114	1					1	1		gracht; ca. 11 cm, hoge beker wi gla, platte bodem, eenv. rand
25	4	2	1	4	1	r	kom		5	263	4	1					1		gracht; Fries AW; papkom; ge vlaflap motief; twee oortjes; ringeloor op rand buitenzijde
25	5	2	1	4	1	p	bor		1	6	1						1		gracht; bl gla
25	6	2	1	4	1	iw	kom		5	24	2	1	1			1	2		gracht; industrieel wit; eggshel; klein potje
25	7	2	1	4	1	w	kom		4	34	1	3					3	3	gracht; ge + gro glazuur
25	8	2	1	4	1	f	bor		5	30	2	3							gracht; slechte kwaliteit glazuur
25	9	2	1	4	1	f	bor		1	10		1					1		gracht; bl glazuur binnen; wi buiten
25	10	2	1	4	1	m	bor		3	69	3						1		gracht; Frans AW?; horizontale lijndecoratie (mangaan en li gro); 22 cm diameter
25	11	2	1	4	1	r	indet		20	260	4	15		1			10		gracht
25	12	2	1	4	1	r	kom		1	87	1						1		gracht; met oor
25	13	2	1	4	1	r	pan?		2	133		2					1		gracht; sterk verweerd (bakpan?)
25	14	2	1	4	1	r	pan/kom		1	144	1						1		gracht; bakpan of kom met steel
25	15	2	1	4	1	f	zal	3	1	8						1	1	1	gracht; zalfpotje, 4 cm hoog; 4,5 diameter

VNR	volg nr	WP	Vlak	Sp	vul	baksel	soort	type	aantal	gewicht (gr.)	rand	wand	bodem	oor/ steel	deksel	voll. profiel	mii	mai	opmerkingen
28	1	2	1	2	4	r	gra	53?	18	2942	4	8	4			2	2	2	frag. van 2 grote bakpannen; 1 pan (r-gra-53?)
28	2	2	1	2	4	r	pan		1	238				1			1		steel bakpan
28	3	2	1	2	4	r	var		9	395	3	4	1	1			3		bodem gro gla
28	4	2	1	2	4	w	kom		1	24		1					1	1	papkom; gro buiten/ge binnen
28	5	2	1	2	4	f	kom		1	13	1						1		sechte wi glazuur
28	6	2	1	2	4	r	kap	1	15	1894	4	7	4			1	1		Frankfurter waar; kachelpan; bolle buik; vlakke bodem met afdraaibeltjes; lintoor, 2 vingerindrukken ; binnen loodgla; buiten bisquit met engobe ringen onder de rand en nog meer engobefiguren?; brandsporen buitenzijde
32	1	2	1	2	4	r	oli	2	1	48			1				1		olielampje (steel en bodem)
32	2	2	1	2	4	s	kan		1	33			1				1		westerwald
32	3	2	1	2	4	w	kop	24	3	93	2		1				2	2	gro buiten/ge glazuur binnen;
32	4	2	1	2	4	r	indet		7	182		7					2		
32	5	2	1	2	4	r	gra	12	1	206					1		1		32cm diameter
32	6	2	1	2	4	r	bor		1	208	1						1		rand van grote schotel (melkteil?)
32	6	2	1	2	4	r	kom		1	32				1			1		oortje van papkom; lood-glazuur + ge glazuur bodem binnen; 15cm diameter
32	7	2	1	2	4	f	bor		1	7	1						1		bl glazuur
32	8	2	1	2	4	r	blo	11	1	128							1		bloempot; niet geglazuurd, gaatjes in bodem, standing
32	8	2	1	2	4	r	gra		1	36	1						1		bodem verbrand; steelkommetje?; scherp omgevouwen randje; 13cm diameter
34	1	3	1	1001	1	w	kom		1	3	1						1	1	

VNR	volg nr	WP	Vlak	Sp	vul	baksel	soort	type	aantal	gewicht (gr.)	rand	wand	bodem	oor/ steel	deksel	voll. profiel	mii	mai	opmerkingen
34	2	3	1	1001	1	r	indet		8	142	3	4		1			8		
34	3	3	1	1001	1	r	kom		1	120	1						1		N-Hol silbaardewerk; gro en ge slinverstering
35	1	2	1	10	1	r	bor	4	6	479	4	1	1				1	1	compleet bord; ge glazuur signatuur op bodem, ijzervijlsel? in loodglazuur
38	1	3	1	7	1	r	kom		1	24	1						1		klein kommetje
38	2	3	1	7	1	r	kom		1	15		1					1		
38	3	3	1	7	1	r	kom		1	34	1						1		teel; brede rand
38	4	3	1	7	1	r	kom		1	40		1					1		grote schaal
40	1	4	1	5	1	r	indet		1	2		2					1		
43	1	4	1	6	1	w	kom		9	627	4		5				1	1	papkom; gro buiten/ge glazuur binnen
46	1	4	1	7	1	f	bor		2	43		2							
46	2	4	1	7	1	r	indet		1	6		1					1		gro glazuur
46	3	4	1	7	1	m	bor		2	40	1		1				1		hor lijndecoratie bl en or glazuur
48	1	4	1	1001	1	s	kan		2	73	2								westerwald
50	1	4	2	12	1	p	vaas		1	55			1				1		bl glazuur
50	2	4	2	12	1	r	pot	?	2	570		1	1				2		glazuur binnen, geen glazuur buiten, bodem diameter 13cm (vermoedelijk 30cm kruik)
51	1	3	2	16	1	f	bor		1	24			1				1		paarse glazuur op wi glazuur
58	1	2	1	2	1	r	kan		2	63	1						1		w glazuur met groene duimafdrukken
58	2	2	1	2	1	iw	bor		10	173	7	2	1						frag van verschillende borden
61	2	2	1	17	1	r	kom		8	1740	4	2	2				2		melkteilen (o.a. op standing); br loodglazuur; ca. 35cm diameter
61	3	2	1	17	1	r	gra		1	173						1	1		vlakke bodem met vermoedelijk pootje

VNR	volg nr	WP	Vlak	Sp	vul	baksel	soort	type	aantal	gewicht (gr.)	rand	wand	bodem	oor/ steel	deksel	voll. profiel	mii	mai	opmerkingen
63	1	2	1	26	1	r	indet		3	28		3					3		
63	2	2	1	26	1	r	bor		1	11	1						1		
64	1	2	1	2	1	s	kan		1	33		1					1		baardmanfragment
65	1	2	1	50	1	f	bor	10	26	672	12	7	7			1		1	beerput; ca .25 cm; standing; vogels in bloemen; wanlivak- ken
65	2	2	1	50	1	f	bor	5?	2	20	1	1							beerput; standvlak; bl motief
65	3	2	1	50	1	f	bor		3	278	3						2	2	beerput; ca. 35; schetsmatige chinese figuren op vlag
65	4	2	1	50	1	w	kop	3	7	309	3	2	1			1	3	3	beerput; klein kopje ge gla met oortje; 2 wandscherfjes met ge gla binnen en gro buiten
65	6	2	1	50	1	r	gra	91	1	109							1		beerput; ringeloortje en schenktuitje
65	7	2	1	50	1	r	gra	31a	1	33	2						1		beerput; ge slibversiering (streepjes)
65	8	2	1	50	1	r	kop	11	1	189	5		1	1			1		beerput; gro slib op binnen- kant; papkom
65	9	2	1	50	1	w	gra	91	1	157						1	1	1	beerput; ge gla, oortje en drie standpootjes

